

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BÖLGESEL KALKINMA İKTİSADİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AZERBAYCAN'IN ENERJİ KAYNAKLARI VE BÖLGESEL
KALKINMA: PETROL VE DOĞAL GAZIN ROLÜ**

TEHRAN MASİMOV

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET AKİF PEÇE

BARTIN-2024

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BÖLGESEL KALKINMA İKTİSADİ ANABİLİM DALI

**AZERBAYCAN'IN ENERJİ KAYNAKLARI VE BÖLGESEL KALKINMA:
PETROL VE DOĞAL GAZIN ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tehran MASİMOV

JÜRİ ÜYELERİ

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE
Üye : Prof. Dr. Deniz AYDEMİR
Üye : Doç. Dr. Ali KONAK

BARTIN-2024

KABUL VE ONAY

Tehran MASİMOV tarafından hazırlanan “AZERBAYCAN'IN ENERJİ KAYNAKLARI VE BÖLGESEL KALKINMA: PETROL VE DOĞAL GAZIN ROLÜ” başlıklı bu çalışma, 26.08.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mustafa Sabri GÖK
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE danışmanlığında hazırlamış olduğum “AZERBAYCAN'IN ENERJİ KAYNAKLARI VE BÖLGESEL KALKINMA: PETROL VE DOĞAL GAZIN ROLÜ” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

26.08.2024

Tehran MASİMOV

ÖN SÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca tecrübesiyle bana rehberlik eden, tez çalışmam boyunca bana sabırla ve anlayışla yol gösteren hocalarıma, her konuda destek veren değerli hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tezimde emeği olan kıymetli hocam Prof. Dr. Deniz AYDEMİR hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Canım ailem, her zaman desteğinizi sunduğunuz, beni koruduğunuz ve hayallerimi yaşamama izin verdiğiniz için size çok teşekkür ediyorum. Benim mutlu olduğum bir evi bana sunan ve bu sıcaklığı her an yaşamamı sağlayan fedakâr aileme çok teşekkür ediyorum. Yüksek lisans sürecim boyunca benden desteğini esirgemeyen arkadaşım Shamkhal BAYRAMOVA teşekkür ederim.

Tehran MASİMOV

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

AZERBAYCAN'IN ENERJİ KAYNAKLARI VE BÖLGESEL KALKINMA: PETROL VE DOĞAL GAZIN ROLÜ

Tehran MASİMOV

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Bölgesel Kalkınma İktisadı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif PEÇE

Bartın-2024, sayfa: 88

Bu tez, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına dayalı ekonomisi ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi mercek altına almaktadır. Azerbaycan gibi enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerin bölgesel kalkınma süreçlerinde karşılaştığı zorlukları ve başarıları inceleyerek, enerji politikalarının bölge ekonomilerine etkisini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu tezin amacı, Azerbaycan'ın enerji kaynakları, özellikle petrol ve doğalgazın, bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini ayrıntılı bir şekilde incelemektir. Bu bağlamda, enerji kaynaklarının bölgesel ekonomilere olan katkısını değerlendirmek ve bölgesel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak hedefleniyor. Tezin hedefleri, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının analizi, petrol ve doğalgazın bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri, enerji politikalarının değerlendirilmesi, başarılı/başarısız projelerin tanımlanması ve sürdürülebilir enerji kullanımına yönelik öneriler geliştirmek olarak özetlenebilir. Bu tezin özgün değeri, Azerbaycan'ın enerji kaynakları ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde ele alması ve bu ilişkiyi daha geniş enerji politikaları ve bölgesel kalkınma literatürüne katkı sağlamasıdır. Aynı zamanda, Azerbaycan'ın deneyimlerini enerji kaynaklarına sahip diğer ülkeler için bir örnek olarak sunarak uluslararası düzeyde de önem taşımaktadır. Tez, literatür taraması, istatistiksel veri analizi, saha çalışması ve karşılaştırmalı analiz gibi nicel ve nitel araştırma yöntemlerini kullanarak

Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan ekonomisi, bölgesel kalkınma, enerji politikaları, petrol ve doğalgaz, sürdürülebilir enerji kullanım.

ABSTRACT

M.Sc. Thesis

ENERGY RESOURCES OF AZERBAIJAN AND REGIONAL DEVELOPMENT: THE ROLE OF OIL AND GAS

Tehran MASİMOV

Bartın University

Graduate School

Department of Regional Development Economics

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Mehmet Akif PEÇE

Bartın-2024, pp: 88

This thesis examines the relationship between Azerbaijan's economy based on energy resources and regional development. By examining the challenges and successes faced by countries with energy resources, such as Azerbaijan, in their regional development processes, it helps us better understand the impact of energy policies on regional economies. The aim of this thesis is to examine in detail the impact of Azerbaijan's energy resources, especially oil and natural gas, on regional development. In this context, it is aimed to evaluate the contribution of energy resources to regional economies and to contribute to the development of regional development strategies. The objectives of the thesis can be summarized as analysis of Azerbaijan's energy resources, the effects of oil and natural gas on regional development, evaluation of energy policies, identification of successful/unsuccessful projects and developing recommendations for sustainable energy use. The unique value of this thesis is that it discusses in detail the relationship between Azerbaijan's energy resources and regional development and contributes to the broader energy policies and regional development literature. It is also important at the international level, presenting Azerbaijan's experiences as an example for other countries with energy resources. The thesis aims to deeply examine the effects of Azerbaijan's energy resources on regional development by using quantitative and qualitative research methods such as

literature review, statistical data analysis, field study and comparative analysis.

Keywords: Azerbaijan economy, energy policies, oil and natural gas, regional development, sustainable energy use

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	ii
BEYANNAME	iii
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu, Kapsamı ve Literatür Özeti.....	1
1.2. Tezin Amaç ve Hedefleri	2
1.3. Araştırma Yöntemi	3
2. BÖLÜM AZERBAYCAN EKONOMİSİ ÖZELLİKLERİ VE POLİTİKA SORUNLARI	4
2.1. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Değerlendirmesi	5
2.2. Ulusal Ekonomide Petrolün Rolü	12
2.3. Azerbaycan'daki Politika Zorlukları	20
3. PETROL VE GAZ ENDÜSTRİSİNİN DEĞERLENDİRMESİ VE EKONOMİK ETKİLERİ	24
3.1. Azerbaycan'da Petrol Endüstrisinin Tarihsel Gelişimi.....	24
3.2. Ana Petrol Ve Gaz Sözleşmeleri Ve Taşıma	30
3.3. Halk Bütçesindeki Petrol Gelirleri ve Kamusal Harcamalar Üzerindeki Etkisi.....	33
3.4. Azerbaycanda Farklı Enerji Kaynaklarının Kullanımın Karşılaştırmalı Analizi	42
3.5. Ekonomi Üzerinde Petrolün Olumlu ve Olumsuz Etkilerinin Sınıflandırılması	48
4. PETROL VE GAZ ENDÜSTRİSİNİN AZERBAYCANDA BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİLERİ.....	55
4.1. Bölgesel Eşitsizlikler ve Kaynak Tahsisi.....	55
4.2. Ülke Ekonomisinin Kalkınma Perspektifine Yönelik Stratejik Yol	

Haritasının Ana Yönleri Bağlamında Bölgesel Kalkınma	60
4.3. Bölgesel Sosyo-Ekonomik Kalkınmaya İlişkin Devlet Programları, Özellikleri Ve Sonuçları.....	66
4.4. Sosyal ve Çevresel Etkiler	74
SONUÇ	77
KAYNAKLAR.....	81
ÖZGEÇMİŞ	87

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
No	No
2. 1: Petrol gelirleri ve ortalama petrol satış fiyatı (ABD doları cinsinden)	15
2. 2: Azerbaycan manatının döviz kuru dinamikleri, USD/manat	16
2. 3: Satın alma gücü paritesi fiyatlarına göre kişi başına düşen GSYİH (dolar)	17
2. 4: Petrol sektörünün GSYİH içindeki payı	17
2. 5: Toplam ihracattaki petrol ve petrol dışı sektörlerin payı 1996, 2017 ve 2020.....	20
3. 1: Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Supsa petrol boru hatları haritası	31
3. 2: Petrol ve gaz sektöründen elde edilen vergi gelirlerinin hacmi	36
3. 3: Devlet bütçe harcamalarının dinamikleri: 1995-2019 (milyon AZN)	39

TABLolar DİZİNİ

Tablo	Sayfa
No	No
2. 1: Azərbaycan makroekonomik göstergeleri (mln, manat)	5
2. 2: Sənaye sektöri için temel makroekonomik göstergeler	9
2. 3: İhracat mal gruplarının sınıflandırılması, (2013-2020) (milyon manat).....	19
3. 1: BTC Hissedarlarının Listesi	32
3. 2: Devlet bütçe gelirlerinin dinamikleri, milyar manat olarak	36
3. 3: Petrol Fonu'ndan devlete yapılan transferler ve yatırımlar	37
3. 4: Petrol sektöri için devlet bütçesinin parametreleri	38
3. 5: Devlet bütçe harcamalarının farklı yönlerde dağılımı.....	39
3. 6: Enerji dengesi (Bin, ton petrol eşdeğeri).....	43
3. 7: Enerji ürünleri üretimi, (Bin, ton petrol eşdeğeri).....	44
3. 8: Toplam enerji arzı	46

1. GİRİŞ

Azerbaycan'ın enerji kaynakları, özellikle petrol ve doğalgaz, ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi inceliyor. Enerji kaynaklarının ekonomik ve sosyal kalkınma üzerindeki etkilerini araştırarak, farklı bölgelerdeki etkileri değerlendiriyor.

1.1. Tezin Konusu, Kapsamı ve Literatür Özeti

Bu tezin konusu, Azerbaycan'ın enerji kaynakları ile özellikle petrol ve doğalgazın, bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Çalışma, enerji kaynaklarının bölgesel ekonomik ve sosyal kalkınma üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu araştırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, farklı bölgelerdeki farklı etkileri de göz önünde bulundurarak enerji kaynaklarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde incelemeyi hedeflemektedir. Bu tez çalışması, Azerbaycan'ın enerji kaynakları ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi anlamamıza ve bu ilişkiyi daha fazla araştırma ve geliştirme için temel bir adım olarak kullanmamıza yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, bu tez çalışmasının kapsamı, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına dayalı ekonomisinin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini incelemeyi içermektedir ve bu da enerji politikalarının bölgesel ekonomilere olan katkısını değerlendirmemize ve sürdürülebilir kalkınma stratejileri oluşturmamıza yardımcı olacaktır.

Bu tez, mevcut literatür taramasına dayalı olarak şekillenmektedir. Enerji kaynaklarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi konusundaki literatürün genel bir değerlendirmesi, mevcut araştırma ve çalışmaların özetlenmesi, bu alandaki bilimsel tartışmaların ve eksikliklerin belirlenmesi bu bölümün ana odak noktalarını oluşturur. Mevcut literatür, Azerbaycan'ın enerji kaynakları ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamamıza yardımcı olacak temel bilgi kaynağını sunmaktadır.

Azerbaycan'ın 1990'ların başında kazandığı siyasi bağımsızlık, ülkenin ekonomik kalkınmasını güçlendiren önemli petrol anlaşmalarıyla desteklenmiştir. Bu anlaşmalar, yabancı yatırımların artmasına neden olmuş ve özellikle Bakü ve Abşeron bölgelerinde ekonomik canlanma sağlanmıştır. Ayrıca, Azerbaycan'da bölgesel kalkınmayı desteklemek amacıyla çeşitli programlar hayata geçirilmiştir. Bu programlar, 2004-2018 yılları arasında

ülkenin makroekonomik göstergelerinde olumlu etkiler yaratmış ve istihdam oranlarını artırmıştır. Ancak, Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma stratejilerinin büyük ölçüde petrol sektörüne dayalı olduğu ve bölgesel eşitsizliklerin hâlâ devam ettiği de belirtilmektedir.

1.2. Tezin Amaç ve Hedefleri

Çalışma, Azerbaycan'ın özellikle petrol ve gaz gibi zengin enerji kaynaklarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemeyi hedeflemektedir. Azerbaycan, enerji zengini bir ülke olmasıyla tanınır. Bu çalışmanın amacı, özellikle petrol ve gazın bölgesel kalkınma süreçlerindeki rolünü anlamak ve bu kaynakların ekonomik büyüme, sosyal gelişim ve bölgesel eşitsizlikler üzerindeki etkilerini daha yakından incelemektir. Tezin hedefleri şunlardır:

Azerbaycan'ın enerji sektörünün tarihçesini ve mevcut durumunu analiz etmek: Bu hedef, Azerbaycan'ın enerji sektörünün geçmişini ve mevcut durumunu detaylı bir şekilde inceleyerek, enerji politikalarının ve sektörün evrimini anlamayı amaçlar. Bu analiz, Azerbaycan'ın enerji potansiyelini belirlemede ve gelecekteki enerji politikalarını şekillendirmede önemli bir temel oluşturacaktır.

Petrol ve gazın Azerbaycan'ın ekonomik büyümesine ve bölgeler arası kalkınma farklılıklarına etkisini araştırmak: Bu hedef, özellikle petrol ve gazın Azerbaycan ekonomisi üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlar. Enerji kaynakları, bir ülkenin ekonomik büyümesini önemli ölçüde etkileyebilir. Bu bağlamda, petrol ve gazın Azerbaycan'ın genel ekonomik büyümesine katkısını değerlendirmek ve bu kaynakların bölgeler arası kalkınma farklılıklarına olan etkilerini anlamak önemli bir hedeftir.

Petrol ve gaz gelirlerinin bölgeler arasındaki eşitsizliğe nasıl etki ettiğini değerlendirmek: Bu hedef, enerji gelirlerinin adil bir şekilde dağılıp dağılmadığını ve bu dağılımın bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizliklere nasıl etki ettiğini anlamayı amaçlar. Petrol ve gaz gelirlerinin adaletli bir şekilde paylaşılması, ülkedeki ekonomik ve sosyal dengenin sürdürülebilirliği için önemlidir.

Enerji kaynaklarının bölgesel kalkınma politikalarına ve stratejilerine olan etkilerini değerlendirmek: Bu hedef, enerji kaynaklarının bölgesel kalkınma politikalarına nasıl

entegre edilebileceğini ve enerji politikalarının bölgesel kalkınma stratejilerine nasıl etki edebileceğini değerlendirmeyi amaçlar. Enerji kaynaklarının sürdürülebilir bir şekilde kullanılması ve bölgesel kalkınmanın desteklenmesi, Azerbaycan'ın uzun vadeli kalkınma hedefleri açısından kritik öneme sahiptir.

Bu hedefler, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini anlama ve gelecekteki enerji politikalarını şekillendirme konusunda önemli bir katkı sağlamayı amaçlar.

1.3. Araştırma Yöntemi

Bu tez, Azerbaycan'ın enerji kaynakları olan petrol ve gazın bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini sistemli bir şekilde inceleyen bir araştırma çalışması olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın temel yöntemleri ve araştırma teknikleri aşağıda detaylandırılmıştır:

1. **Literatür Analizi:** Tezin temelini oluşturan döküman analizi, literatür taramasına dayanmaktadır. Enerji politikaları, bölgesel kalkınma teorileri ve Azerbaycan'ın enerji sektörüne ilişkin mevcut yazılı kaynaklar, kapsamlı bir şekilde incelenecek ve analiz edilecektir. Bu aşama, mevcut bilgi ve literatürdeki temel konuları belirleyerek araştırmanın teorik çerçevesini oluşturacak ve daha önceki çalışmalardan elde edilen bulguların özümсенmesini sağlayacaktır.
2. **Veri Toplama:** Tez kapsamında kullanılacak veriler, Azerbaycan'ın enerji üretimi, ekonomik göstergeleri ve bölgesel kalkınma verilerini içerecektir. Bu veriler, Azerbaycan hükümeti, uluslararası enerji ajansları ve diğer güvenilir kaynaklardan derlenerek toplanacaktır. Veri toplama süreci, çalışmanın temel analizini destekleyecek kapsamlı ve güncel veri setlerinin elde edilmesini sağlayacaktır.
3. **Karşılaştırmalı Analiz:** Azerbaycan'ın enerji politikaları ve bölgesel kalkınma stratejileri, uluslararası örneklerle karşılaştırmalı bir analizle incelenecektir. Bu aşama, Azerbaycan'ın uygulamalarını uluslararası en iyi uygulamalarla karşılaştırarak benzerlikleri, farklılıkları ve başarı faktörlerini belirlemeyi amaçlayacaktır. Karşılaştırmalı analiz, Azerbaycan'ın enerji politikalarının etkinliği ve bölgesel kalkınma stratejilerinin diğer ülkelerle olan benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyacaktır.

Bu metodoloji, araştırmanın kapsamlı, bilgiye dayalı ve eleştirel bir değerlendirme

sunmasını hedeflemektedir.

2. BÖLÜM

AZERBAIJAN EKONOMİSİ ÖZELLİKLERİ VE POLİTİKA SORUNLARI

Azerbaycan, zengin enerji kaynakları sayesinde önemli ekonomik ilerlemeler kaydetmiştir. Bu kaynaklar, yabancı yatırımcıları çekerek ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Ülkenin makroekonomik göstergeleri iyileşirken, yapısal değişiklikler ve yerli üretimin rekabetçiliğini artırma çabaları sosyo-ekonomik gelişimi olumlu yönde etkilemiştir.

2.1. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Değerlendirmesi

Bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycan, diğer ülkelere kıyasla ekonomisinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Zengin enerji kaynaklarının varlığı, yabancı yatırımcıları sektöre çeken katalizörlerden biri olarak hizmet etmektedir ve bu da ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Azerbaycan'daki ekonomik gelişme, istikrarlı bir makroekonomik ortamda devam etmektedir. Şu anda, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki sosyo-ekonomik ilerlemenin sonuçları, ekonominin istikrarlı bir şekilde işlediğini ve makroekonomik göstergelerin çoğunda iyileşmeleri göstermektedir. Ekonomide karmaşık yapısal değişikliklerin uygulanması ve yerli üretimin rekabetçiliğini artırmak için geniş önlemlerin alınması, sosyo-ekonomik gelişimin genel kalitesini olumlu etkilemiştir.¹

Tablo 2. 1: Azerbaycan makroekonomik göstergeleri (mln, manat)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
GSYH	59014 .1	54380 .0	60425 .2	70337 .8	80092 .0	81896.2	72578.1	93203.2
Nüfus geliri	39472 .2	41744 .8	45395 .1	49187 .9	53103 .7	56769.0	55754.1	57206.8
Aylık ortalama nominal maaş, manat	444.5	466.9	499.8	528.5	544.6	635.1	707.7	732.1
Devlet bütçesi gelirleri	18400 .6	17498 .0	17505 .7	16516 .7	22508 .9	24398,5 **	26077,9 **	26631,7 **

¹Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

GSYH içinde, %	31.2	32.2	29.0	23.5	28.1	29.8	35.9	28.6
Harcamalar	18709.0	17784.5	17751.3	17594.5	22731.6	24425.9	26416.3	27422.4
GSYH içinde, %	31.7	32.7	29.4	25.0	28.4	29.8	36.5	29.5
Halkın bankalardaki tasarrufları	7188.4	9473.9	7448.7	7561.2	8375.4	8637.9	8177.9	9241.5
Ekonomiye yönlendirilen yatırımlar	21890.6	20057.4	22706.4	24462.5	25877.0	24986.6	22484.0	25313.8
Cari hesap dengesi, milyon ABD doları	10430.5	-222.5	-1363.4	1684.6	6051.1	4364.9	-227.6	8291.6

2014-2021 dönemi boyunca, Azerbaycan'ın makroekonomik göstergeleri dikkate değer değişikliklere uğradı. Ülkenin GSYH'si genel olarak yükselen bir trend gösterdi ve 2014 yılında 59.014,1 milyon manattan 2021 yılında 93.203,2 milyon manata çıktı, bu da sürdürülebilir ekonomik büyümeyi göstermektedir. Nüfus geliri sürekli bir artış gösterdi ve 2014 yılında 39.472,2 milyon manattan 2021 yılında 57.206,8 milyon manata yükseldi. Bu yükselen trend, Azerbaycan vatandaşlarının ekonomik refahının arttığını göstermektedir. Aylık ortalama nominal maaşlar da sürekli bir büyüme yaşadı ve işgücü için daha iyi ücreti yansıttı. 2014 yılında 444,5 manat olarak başlayan aylık ortalama nominal maaş, 2021 yılında 732,1 manata ulaştı, bu da ücretlerdeki yükselen bir eğilimi göstermektedir. Devlet bütçesi gelirleri incelenen dönem boyunca dalgalanmalar gösterdi. Ancak, 2018 yılında 22.508,9 milyon manattan 2021 yılında 26.631,7 milyon manata önemli bir artış yaşandı, bu da hükümetin kamu harcamaları için daha fazla finansal kaynağa sahip olduğunu göstermektedir. Devlet bütçesinden yapılan harcamalar da yükselen bir trend gördü ve 2014 yılında 18.709,0 milyon manattan 2021 yılında 27.422,4 milyon manata çıktı. Harcamalardaki bu artış, hükümetin çeşitli sektörlerle ve projelere daha fazla fon ayırmak için çaba gösterdiğini göstermektedir. Halkın bankalardaki tasarrufları dalgalanmalar yaşadı ancak genel olarak yükselen bir trend gösterdi ve 2014 yılında 7.188,4 milyon manattan

2021 yılında 9.241,5 milyon manata yükseldi. Bu, tasarruf kültürünün ve nüfus arasındaki finansal istikrarın arttığını göstermektedir. Ekonomiye yönlendirilen yatırımlar yıllar içinde değişiklikler gösterdi. 2018 yılında 25.877,0 milyon manatı aşarak zirveye ulaşan yatırımlar, sonraki yıllarda azaldı ancak 2021 yılında hafif bir toparlanma yaşandı ve 25.313,8 milyon manata ulaştı.

Ülkenin uluslararası ticaret ve finansal işlemleri ölçen cari hesap dengesi önemli dalgalanmalar sergiledi. 2014 yılında 10.430,5 milyon ABD doları fazla ile başlayan dengesi, 2020 yılında 227,6 milyon ABD doları açığa dönüştü, ancak 2021 yılında 8.291,6 milyon ABD doları fazla kaydetti. Bu değişiklikler, Azerbaycan'ın makroekonomik göstergelerinde ülkenin ekonomisinin dinamik doğasını yansıtmaktadır. Genel olarak, GSYH büyümesi, gelir düzeyleri, maaşlar, devlet bütçesi gelirleri ve nüfus tasarrufları açısından olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte, yatırım seviyelerindeki dalgalanmalar ve cari hesap dengesi, ekonomi üzerinde iç ve dış faktörlerin etkisini göstermektedir. Tarım sektörü, Azerbaycan ekonomisinde büyük bir öneme sahip olan kritik bir rol oynamaktadır. Gıda güvenliğine, iş yaratmaya, kırsal kalkınmaya ve genel ekonomik büyümeye önemli katkılarda bulunur. Bir ülkenin nüfusu için istikrarlı ve güvenilir bir gıda tedariki sağlamak, herhangi bir ulus için kritik bir konudur ve Azerbaycan tarımı yerel gıda talebini karşılamada önemli bir rol oynar. Çeşitli ürünler, hayvancılık ve süt ürünleri üreterek, sektör gıda güvenliğini sürdürmede önemli bir rol oynamaktadır.²

Ayrıca tarım, özellikle kırsal bölgelerde önemli bir istihdam kaynağı olarak hizmet eder. Bu, çiftçiler, tarım işçileri ve tarım işletmeleri için geçim fırsatları sunarak işsizliği azaltır ve yoksulluğu hafifletir. Sektörün büyümesi ve artan verimliliği, kırsal toplulukların gelirlerinin artmasına yol açabilir. Azerbaycan ekonomisinin kapsamlı gelişimi, toprak ve mülklerin özelleştirilmesi de dahil olmak üzere iç devlet reformlarının uygulanmasını içermiştir. Girişimcilik, tarımın vazgeçilmez bir yönü haline gelmiş, sektörde düzenlenmiş üretim ve hizmet alanları bulunmaktadır.³ Mülk ve makinelerin özelleştirilmesi, yerel nüfusa toprak dağıtımı, ülkenin tarım reformlarını örneklemekte ve etkili bir işleyiş için uygun

² Van Berkum, S. (2017). Azerbaycan tarım sektörünün pazar ve rekabet edebilirlik analizi: genel bakış.

³ Mukhtarov, M. (2017). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi ve Hollanda hastalığı açısından değerlendirme* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

koşullar yaratmaktadır.⁴ Mülklerin başarılı özelleştirilmesi, iyi yürütülen tarım reformlarının bir sonucudur. Bu reformların bir parçası olarak, özelleştirilen çiftliklerin toplam mülk değerinin %70,9'u özel mülkiyete, %22,6'sı ise belediye mülkiyetine devredildi. Tarım araçları, genel ekipmanlar, hayvan tesisleri ve otlaklar gibi çeşitli mülk türleri, girişimcilere özelleştirildi ve devredildi.⁵

Azerbaycan, nüfusun gıda ihtiyaçlarını karşılamak için tahıllar, patates, üzüm, sebzeler, meyveler ve şeker pancarı yetiştirir. Girişimcilere her ürün için belirli alanlar tahsis edilir. Ülke, buğday üretiminde artış yaşamış ve dönüm başına 26.6 ton verim elde etmiştir. Sebze yetiştiriciliği de büyük ilerleme kaydetmiştir, meyve yetiştiriciliği ve tütün tarımı ise genel kalkınmaya katkıda bulunur. Hayvancılık üretimi önemli bir büyüme yaşamış, son yıllarda hayvan sayısında ve hayvansal ürün çıktısında önemli artış görülmüştür. Tüm bu iyileştirmeler, bölgedeki girişimcilerin finansal çıkarlarına dayanmaktadır ve üretimi artırmaktadır. Azerbaycan'ın tarımsal gelişimi ülke içinde tarım reformlarının uygulanmasıyla gerçekleşmiştir. Bu reformlar, ardından yeni tarım alanlarının büyümesini tetikleyen, pazar odaklı bir tarım sektörünün oluşturulmasını kolaylaştırmıştır. Reformlar sadece tarım ürünlerinin üretimini teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda tarım sektöründe endüstriyel üretimi de teşvik etmiştir.⁶ Sonuç olarak, büyük yapılar yerine çeşitli ekonomik yapıların oluştuğu önemli değişiklikler yaşanmıştır. Özelleştirme politikası, tarımsal amaçlar için önce kullanılmayan arazilerin kullanılması için uygun koşullar yaratmıştır.

Pratikte, tarımın içinde iki temel kategori bulunmaktadır: ürün yetiştiriciliği ve hayvancılık. Her kategori, farklı ürünler üreten farklı alanları içerir. Hayvancılık, süt, et, süt ürünleri, sığır, domuz, kümes hayvanları ve daha fazlası ile ilgili faaliyetleri içerir. Öte yandan, ürün üretimi buğday, pamuk, sebzeler, üzüm yetiştiriciliği, tütün ve diğer özelleşmiş alanları içerir. Bireysel çiftliklerdeki özelleşmiş üretim, ülkenin farklı bölgelerinin doğal ve ekonomik özelliklerine uygun olarak organize edilir. Şu anda, tahıl, tütün, pamuk, meyve, üzüm yetiştiriciliği, çay, sebze ve diğer ürünlere uzmanlaşmış çeşitli tarım bölgeleri, ülkenin

⁴ Ahmadli, T. N. ve Balayev, X. A. Tarım sektörünün Azerbaycan ekonomisindeki yeri. RA Namazov, RG Abaszade, Ecoenergetics, № 1, s. 3-8, 2022, 42.

⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı

⁶ Huseyn, R. (2011). Azerbaycan'da petrole dayalı ekonomiden çok sektörlü ekonomiye geçişin gerekliliği ve tarım. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 147-166.

farklı bölgelerinin doğal ve ekonomik özelliklerine uygun olarak oluşturulmuştur.⁷ Meyve, sebze, şarap ve çay işleme tesislerinin çoğu Guba, Khachmaz, Şeki-Zagatala, Şirvan, Ganja-Gazakh, Lankaran-Astara ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde yoğunlaşmıştır. Bu bölgeler, ülkenin işlenmiş meyve, sebze ve şarap ürünlerinin %70'in üzerini oluşturur.

Azerbaycan ekonomisi, ülkenin genel ekonomik büyümesini, iş fırsatlarını ve teknolojik ilerlemeyi sürdürmede kritik bir rol oynayan sanayi sektörüne ağırlık vermektedir. Sanayinin ilerlemesi ekonomiyi çeşitlendirmeye yardımcı olur, tek bir sektöre bağımlılığı azaltır ve küresel pazarda rekabeti artırır. Ayrıca, sanayi sektörü ihracat yoluyla gelir elde ederek ülkenin ticaret dengesine katkı sağlar. İnovasyonu teşvik ederek ve üretime değer katarak sanayi sektörü, Azerbaycan'da verimliliği artırır ve ekonomik gelişmeyi teşvik eder. 2004 yılında, Başkan İlham Aliyev'in liderliğinde sanayi sektöründe yeni bir dönem başladı.⁸ Bu dönemde, petrol ve gaz sektörünün gelirlerinin bir kısmı çeşitli sanayi dallarını geliştirmeye yönlendirildi. Farklı bölgelerde endüstriyel yapının optimize edilmesi için devlet programları uygulandı, enerji arzı sorunlarının giderilmesine ve genel altyapının iyileştirilmesine yönelik önemli çabalar harcandı. Birçok üretim tesisi kurularak sanayi sektörünün büyümesine katkı sağlandı. Azerbaycan'daki olumlu iş ortamı ve iş düzenlemeleri konusundaki önemli kararlar, sanayi gelişimini teşvik etmede kritik bir rol oynamıştır. Son yıllarda girişimciliği destekleyen devlet tedbirlerinin sonucu olarak, 2015 yılında ülkenin GSYH'sının %81,2'sini özel sektör oluşturmuştur. Şu anda, Azerbaycan'da 100.000'den fazla hukuki kişiyi içeren 677.000'den fazla işletme bulunmaktadır.

Tablo 2. 2: Sanayi sektörü için temel makroekonomik göstergeler

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Katma değer, güncel fiyatlar, milyon manat	17912,3	22398,0	28208,5	35665,1	33885,9	24400,6
Gayri safi kar, güncel fiyatlar, milyon manat	15803,0	19902,6	25466,4	32643,1	30489,5	20884,2

⁷ Van Berkum, S. (2017). Market and competitiveness analysis of the Azerbaijan agricultural sector: an overview.

⁸ İmanova, M. (2018). Azerbaycanda Sanayileşme Sürecinin Etkin Gelişim Yönleri. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi (IJTEBS)* E-ISSN: 2602-4411, 2(2), 13-17.

Net kar, güncel fiyatlar, milyon manat	14318,0	18338,1	23986,8	31104,8	28628,9	18949,6
Sabit sermaye yatırımları, milyon manat	8499,9	9949,8	10610,1	8497,2	9258,0	9065,3

Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Daşkəsən bölgesi, kanıtlanmış demir cevheri yataklarının başlıca yoğunlaşma alanıdır. Daşkəsən yatakları grubundaki endüstriyel demir cevheri rezervleri yaklaşık 250 milyon ton olarak tahmin edilmektedir. Bu yatakları kullanarak, Azerbaycan Madencilik Kompleksi, ham cevher çıkarmak için yıllık tasarlanmış bir kapasiteye sahip olan 3.0 milyon tonluk bir kapasite ile faaliyet göstermektedir. Son yıllarda, ekonominin gelecekteki yapısını ve bölgesel kapsamını çeşitlendirmek için ağır sanayi ve mühendislik sektörlerinde yeni üretim tesislerinin devreye alınması dahil önemli çabalar gösterilmiştir.⁹ Sumgayıt Teknoloji Parkı, Sumgayıt Alüminyum Fabrikası, Ganja Alüminyum Yarı Mamul Ürün Fabrikası, Sumgayıt, Gədəbəy ve Daşkəsən'deki altın ve bakır işleme tesisleri, Karadağ Çimento Fabrikası, Sumgayıt Üre Fabrikası, Ganja'daki tarım makineleri ve otomobil fabrikaları, Nahçıvan Otomobil Fabrikalar Grubu, ATE Transformatör Fabrikası, Norm Çimento Fabrikası, Sumgayıt Plastik İşleme Fabrikası, Mingəçevir Elektronik Ekipman Fabrikası, çelik boru, güneş paneli ve metal yapı işletmeleri dahil olmak üzere birçok önemli endüstriyel tesisi ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar, ülkenin ekonomisinde kritik bir rol oynamaktadır.¹⁰

Sumgayıt Kimya Sanayi Parkı'nda etkili girişimcilik faaliyetleri için gerekli altyapının içsel ve dışsal olarak kurulması için çalışmalara devam edilmektedir. Bu, ofisler, danışmanlık hizmetleri, laboratuvar incelemeleri, iş kuluçka, eğitim ve mesleki eğitim hizmetleri gibi altyapı tesislerini içerir. Bu girişimlerin uygulanması, parktaki girişimciliğin başarılı işleyişi için esastır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi tarafından yürütülen Polimer projesi, Azerbaycan'ın petrokimya endüstrisinde son elli yılda bu tür ve ölçekteki en büyük projedir. Bu proje, park içinde önemli bir faaliyet olup petrokimya sektörünün büyümesine

⁹ Hasanli, Y., & Rahimli, G. (2023). ASSESSMENT OF THE MULTIPLICATIVE EFFECTS OF THE MINING AND MANUFACTURING SECTORS IN AZERBAIJAN. *Journal of Economic Sciences: Theory & Practice*, 80(2).

¹⁰ Aras, Ö. N., Süleymanov, E. ve Mammadov, K. (2016). Azerbaycan Ekonomisi: Bağımsızlığın 25 yılı. Sharg-Garb.

ve gelişmesine katkı sağlamaktadır.¹¹

2021 yılında, Azerbaycan'da endüstriyel üretim şu şekildeydi: madencilik sektöründe %64,9, işleme sektöründe %29,2, elektrik, gaz ve buhar üretimi, dağıtımı ve tedariki sektöründe %5,3 ve su temini, atık işleme ve bertarafında %0,6. Ticari gaz üretimi %7,9 artarken, madencilik sektöründe ticari petrol üretimi %4,0 azaldı. 2020 yılında, bu alandaki endüstriyel kuruluşlar ve bireysel girişimciler 37,1 milyar manat değerinde endüstriyel ürün üretti ve bu bir önceki yıla göre %5,0 daha azdı. Bu düşüş, petrol ve gaz sektörünün üretiminde %6,9'luk bir azalmaya, petrol ve gaz dışı sektörde ise %12,5'lik bir büyümeye bağlanabilir. Madencilik sektörü, 2020 yılında endüstriyel üretimin %61,3'ünü oluştururken, işleme sektörü %32,5, elektrik, gaz ve buhar üretimi, dağıtımı ve tedariki sektöründe %5,3 ve su temini, atık işleme ve bertarafında ise %0,9'undan sorumluydu.¹² 2019 yılında, bu alandaki endüstriyel kuruluşlar ve bireysel girişimciler, 2018'e göre %1,8 artışı yansıtan 46,7 milyar manat değerinde endüstriyel ürün üretti. Petrol ve gaz dışı sektör %14,3'lük büyük bir büyüme yaşadı. 2019 yılındaki endüstriyel üretim dağılımı şu şekildedir: madencilik sektöründe %69,9, işleme sektöründe %25,2, elektrik, gaz ve buhar üretimi, dağıtımı ve tedariki sektöründe %4,2 ve su temini, atık işleme ve bertarafında %0,7.¹³

İnşaat sektörü, Azerbaycan'da petrol sektörünün ardından yatırım açısından ikinci sırada yer almaktadır. Ülkenin sosyo-ekonomik gelişimi, konut inşaatı yoluyla konut stoğunun genişlemesi tarafından güçlü bir şekilde etkilenir. Bu, ülkenin ekonomi politikasında inşaat sektörüne verilen büyük vurguyu ve sürekli büyüme ve güçlenmeyi ifade eder.¹⁴ Azerbaycan'ın petrol dışı ekonomisinin önemli bir sürücüsü olarak, inşaat sektörü, kentsel planlamanın temelini oluşturan çeşitlendirilmiş bir üretim ve ekonomik kompleks olup büyük bir toplumsal öneme sahiptir. İnşaat sektörü sadece endüstriyel bölgeler ve konut alanları oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda yolların, kamu binalarının, inşaat malzemeleri üretim tesislerinin ve çeşitli diğer ekonomik kurumların geliştirilmesini de içerir. Ayrıca mimari tasarım ve araştırma kurumlarını içerir ve bir ulaşım altyapısı oluşturur, böylece kapsamlı bir malzeme tabanı sağlar. Sektörün katkıları fiziksel yapılarla sınırlı kalmaz,

¹¹ Aslanlı, A. (2018). Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(1), 15-27.

¹² Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

¹³ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

¹⁴ Hacıyeva, P. (2021). AZERBAYCAN'DA İNŞAAT SEKTÖRÜNÜ ETKİLEYEN İÇ VE DIŞ FAKTÖRLER. *TURAN-SAM*, 13(Sp. Issue), 265-274.

Azerbaycan'ın genel sosyo-ekonomik manzarasını etkiler.

2.2. Ulusal Ekonomide Petrolün Rolü

1991'den önce, Azerbaycan üretim, tarım ve hizmetler dahil olmak üzere çeşitli ekonomik sektörlerde büyük ilerlemeler kaydetmiş ve ekonomik olarak çeşitlenmiş bir temel oluşturmuştur. Ancak, ulusun bağımsızlığını ilanından sonraki yıllarda ekonomik çöküş dönemine girmiş ve Bağımsız Devletler Topluluğu içindeki en başarısız devletlerden biri haline gelmiştir. Bu düşüş, özellikle ticaretin yavaşlaması, Moskova'dan gelen mali desteğin kesilmesi ve diğer katkı sağlayan nedenler arasında ekonomisinin daha çok piyasa odaklı bir hale dönüşmesi gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Bu nedenin doğrudan bir sonucu olarak, Azerbaycan'ın gayri safi yurt içi hasılası 1996 yılına kadar düşmüştür. Ayrıca, Ermenistan ile yaşanan çatışma ekonomik buhranı daha da kötüleştirmiş ve savaş nedeniyle yaklaşık bir milyon Azerbaycanlı mülteci ve yerinden edilen kişinin göç etmesine neden olmuştur.¹⁵ Ekonomik durgunluğun en ağır şekilde hissedildiği bu dönemde, Azerbaycan hükümeti reform sürecine girmek zorunda kalmış ve ekonomisini tekrar canlandırmak için dış yardıma ve yabancı yatırım çekmeye yönelmiştir. Bu bağlamda, ülkenin en önemli stratejik varlığı olan enerji kaynakları ön plana çıkmış ve 1994 yılında imzalanan "Yüzyılın Anlaşması" olarak bilinen büyük petrol anlaşması, Azerbaycan'ın ekonomik toparlanma sürecinde dönüm noktası olmuştur. Bu anlaşma, Batılı petrol şirketleri ile yapılan işbirliği sayesinde ülkeye önemli ölçüde yabancı sermaye girişine olanak tanımış ve ekonominin enerji sektörü aracılığıyla yeniden canlanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda, petrol ve doğal gaz ihracatı sayesinde Azerbaycan'ın dış ticaret dengesinde de iyileşme görülmüştür.

Azerbaycan, 1994 yılında küresel şirketlerle önemli bir petrol anlaşması imzalayarak ülkenin petrol sektöründe dönüm noktası olan bir anı işaret etti. Bu adım, yabancı doğrudan yatırım akışına neden oldu ve Baku-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının inşasını tetikledi. Bu girişimler, ülkenin petrol endüstrisi için umut vadetse de milyarlarca dolarlık büyük mali giderlerle sonuçlandı. Yani, bu girişimler ekonomik büyüme ve refah potansiyeline sahip olsa da, Azerbaycan'dan önemli mali yatırımlar gerektirdi.¹⁶

¹⁵ Hasanov, F. (2013). Hollanda hastalığı ve Azerbaycan ekonomisi. Komünist ve Komünizm Sonrası Çalışmalar, 46(4), 463-480.

¹⁶ Hüseyinov, N. (2019). 2025 Yılında Azerbaycan Ekonomisi: Dünyada Ham Petrol Üretimi ve Fiyatları. Sosyal ve Ekonomik Revue, 17(2).

Bu konsorsiyum, Azerbaycan'da petrolle ilgili faaliyetlere katılmaktan sorumluydu. Ülkenin ekonomisi, 1996 yılında özellikle petrol yatırımlarındaki önemli artışa bağlanabilen bir toparlanma yaşadı. Bu yatırımlar, Azerbaycan'ın ulusal petrol şirketi SOCAR ile yabancı petrol şirketleri arasındaki üretim paylaşımı anlaşmaları aracılığıyla kolaylaştırıldı. Bu anlaşmalar, ülkenin ekonomik canlanmasına katkıda bulunmak amacıyla petrol arama ve üretme amacını taşıyordu.¹⁷ 2001 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (SOFAZ) kuruldu ve bu fon, petrolle ilgili faaliyetlerden elde edilen tüm karları toplamak için merkezi bir kurum olarak hizmet vermektedir. SOFAZ'ın kurulmasının başlıca amacı, ülkenin doğal kaynaklarının mevcut ve gelecekteki nesiller arasında adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır. Ayrıca, fonun temel rolü, makroekonomik istikrarı sürdürmek ve sürekli artan döviz girişlerinin ulusal para piyasasına etkilerinden korumaktır. SOFAZ, Azerbaycan tarafından biriktirilen petrol gelirlerini yönetme ve koruma mekanizması olarak hareket eder. Bu fonları toplamak ve yönetmek suretiyle, kuruluş ülkenin ekonomik istikrarını korumayı ve uzun vadeli çıkarlarını korumayı amaçlar. SOFAZ'ın kurulması, hükümetin petrol zenginliğini sorumlu bir şekilde yönetme taahhüdünü yansıtmakta ve bu zenginliğin hem mevcut hem de gelecekteki Azerbaycanlı nesillerine fayda sağlamasını sağlamaktadır.

2020 yılı itibariyle, SOFAZ tarafından tutulan toplam rezervler yaklaşık olarak 45 milyar Amerikan Doları tutarındaydı. Bu rezervler, ülkeye önemli bir finansal tampon sağlar ve ekonomik güvenlik sağlar. SOFAZ tarafından elde edilen önemli rezervler, Azerbaycan'ın potansiyel ekonomik riskleri ve dalgalanmaları hafifletmesine olanak tanırken, stratejik yatırımlar ve uzun vadeli planlamaya imkan tanır.¹⁸

Azerbaycan'ın petrol üretiminin yüzde 95'ten fazlası denizdeki kaynaklardan gelmektedir. 2010 yılında ülke 50 milyon ton petrol ve 16 milyar metreküp doğalgaz üretmiştir. Ancak, 2017 yılında Azerbaycan, kuraklık etkisi altındaki karasal bölgelerden 2 milyon tonun altında petrol çıkarmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi (SSCAR) verilerine göre, 2020 yılında ülkenin gayri safi yurt içi hasılası (GSYİH) 72.432,2 milyon

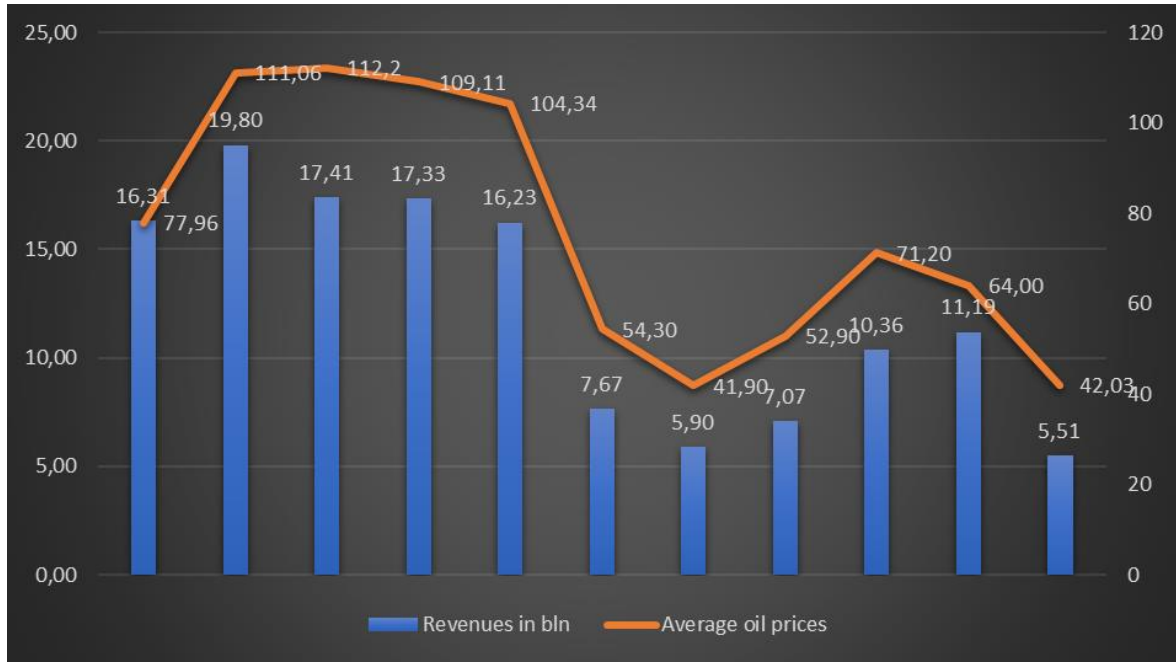
¹⁷ Süleymanov, E. ve Aliyev, K. (2015). 1991-2012 Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik analizi ve grafiksel yorumu. *Uzman İktisat Dergisi*, 3(1).

¹⁸ Aslanlı, K. (2015). Azerbaycan'da mali sürdürülebilirlik ve devlet petrol fonu. *Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 114-121.

manata ulaşmıştır. GSYİH içinde petrol sektörü katma değerinin %33,7'sini oluşturmuş, ancak bu sektördeki üretim bir önceki yıla göre %7,0 azalmıştır. 2020 yılı için devlet bütçesi ve petrol bütçesinin hesaplanmasında bir varil petrolün 35 dolar olarak kabul edildiğini belirtmek önemlidir. Bu varsayıma göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (SOFAZ), 2020 yılında Azerbaycan'da üretilen hidrokarbonların satışından 12.384 milyon manat net kar kaydetmiştir. Ayrıca, petrol sektöründen elde edilen vergi gelirleri devlet bütçesine 11.350 milyon manat katkıda bulunmuştur. Bu rakamlar, Azerbaycan ekonomisinde petrol endüstrisinin önemini vurgular. Ülke, GSYİH ve mali gelirlere büyük ölçüde katkıda bulunan deniz üstü petrol üretimine büyük ölçüde dayanmaktadır. Ancak, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve üretim hacimlerindeki değişiklikler Azerbaycan'ın genel ekonomik performansını etkileyebilir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, hidrokarbon satışından elde edilen karları yönetme ve tahsis etme konusunda kritik bir rol oynamaktadır.

2020 yılında Azerbaycan manatının döviz kuru 1,70 seviyesinde istikrarlı kalmıştır. Önceki yıl olan 2019'da enflasyon oranı da makul bir seviyede yüzde 2,8 olarak gerçekleşmiştir. Ancak, 2020 yılında ülkenin GSYİH hacmi nominal olarak 72.432,2 milyon manata düşmüş, reel olarak %4,3'lük bir düşüşü işaret etmiştir. Karşılaştırıldığında, GSYİH 2019'da %2,2 ve 2018'de %1,4 artış göstermiştir. Azerbaycan'ın payını temsil eden hidrokarbon satışlarından elde edilen gelirler, 2020 yılında 5.506,4 milyon ABD Doları tutarında olmuştur. Bu rakam, 2019 yılındaki petrol gelirlerine göre %50,81'lik büyük bir düşüşü yansıtmıştır; 2019'da bu gelirler toplam 11.144,5 milyon ABD Doları olarak kaydedilmiştir. Bu istatistikler Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (SOFAZ) tarafından 2021 yılında raporlanmıştır.

Manatın döviz kuru sabit kalsa da ve 2020 yılında enflasyon makul bir seviyede olsa da, Azerbaycan GSYİH hacminde bir düşüş ve petrol gelirlerinde büyük bir düşüş yaşamıştır. Bu ekonomik göstergeler, çeşitli faktörlerin, küresel piyasa koşullarının ve petrol fiyatlarının dalgalanmalarının Azerbaycan ekonomisi üzerindeki etkisini vurgular.

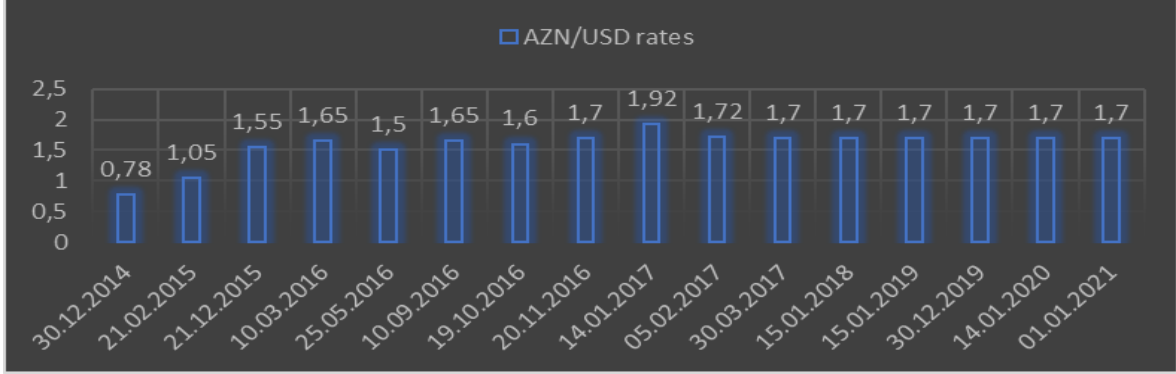
Şekil 2. 1: Petrol gelirleri (milyar ABD doları cinsinden) ve ortalama petrol satış fiyatı (ABD doları cinsinden)

Brent ham petrolün fiyatı, 2013 yılında zirveye ulaşarak varil başına 112,2 ABD dolarına ulaştı. Ancak, 2015 yılında sert bir düşüş yaşadı ve varil başına 54,3 ABD dolarına geriledi. Ocak 2015'in ortasına gelindiğinde fiyat daha da düştü ve varil başına 45,13 ABD dolarına geriledi. Bu düşüşün Azerbaycan manatı üzerindeki etkisi hemen açıkça görülmesine de, Şubat 2015'ten sonra fark edilmeye başladı. 2015 ve 2016 boyunca petrol fiyatları dalgalanırken, 2016 yılında önemli bir düşüş yaşandı ve varil başına fiyat 41,90 ABD dolarına ulaştı. Sonuç olarak, 2016 yılında Azerbaycan manatının döviz kuru 1,55 ABD doları karşısında arttı.

Küresel petrol piyasası 2014 yılından itibaren aşırı arz ve azalan talep gibi faktörlerden kaynaklanan dikkate değer bir fiyat düşüşüne tanık oldu. Bu düşüş, ekonomisini desteklemek için petrol gelirlerine ağırlık veren Azerbaycan dahil olmak üzere petrol ihracatçısı ülkeler için sonuçlar doğurdu. Petrol fiyatları düştükçe, Azerbaycan manatı baskı altında kaldı ve ABD doları karşısında değer kaybına uğradı. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, manatın döviz kuru üzerinde doğrudan etki yaptı ve Azerbaycan parasının ABD doları karşısındaki değerini artırdı (Aliyeva, 2020). Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (SOFAZ), ülkenin petrolle ilgili finanslarını yönetmede kritik bir rol oynar ve ekonomi üzerindeki petrol fiyatı dalgalanmalarının etkilerini hafifletme konusunda önemli bir rol oynar.¹⁹

¹⁹ Bağırzade, E. (2011). BAĞIMSIZLIĞININ 20. YILINDA AZERBAIJAN CUMHURİYETİ EKONOMİSİ. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 15(15), 277-312.

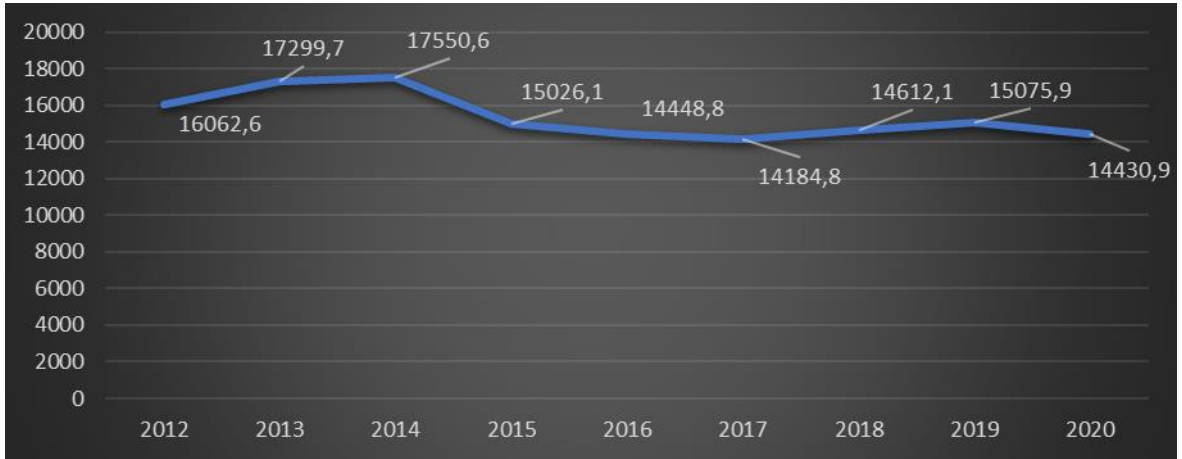
2016'da belirtilen döviz kuru artışı, küresel petrol piyasasının değişen dinamiklerine verilen yanıtı yansıtarak, petrol fiyatları ile Azerbaycan parasının değeri arasındaki bağlantıyı gösterir.

Şekil 2. 2: Azerbaycan manatının döviz kuru dinamikleri, USD/manat

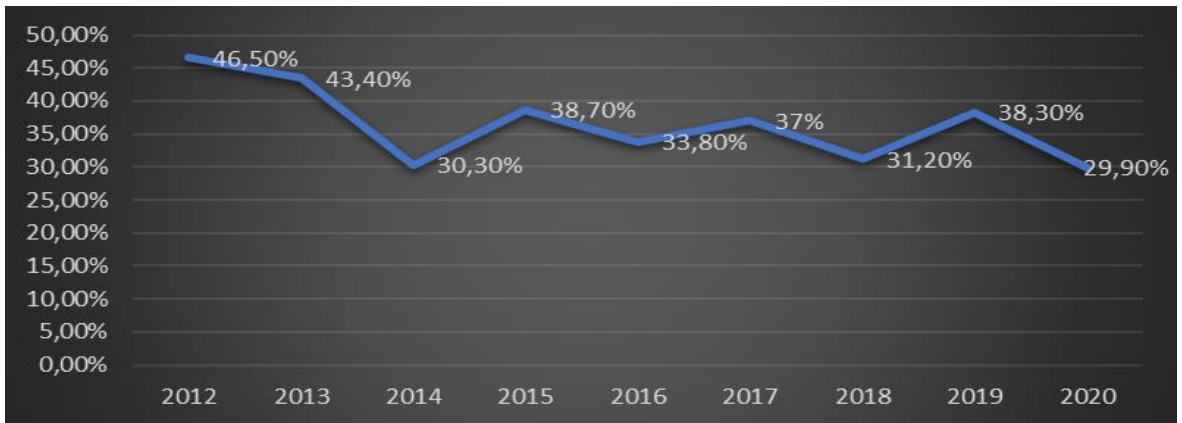
2016 yılında petrol fiyatlarının düşmesi, özellikle Şubat 2017'de Azerbaycan manatının döviz kuru üzerinde etkili oldu ve bu tarihte döviz kuru 1 manat karşısında 1,92 ABD dolarına ulaştı. Ancak, manat daha sonra 1,70 ABD doları karşısında sabitlendi. Bu düzelmeye, döviz kuru istikrarını sağlamak ve düşen petrol fiyatlarının etkilerini yönetmek amacıyla yapıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (SOFAZ), böyle önlemleri denetlemekten sorumludur.

Kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) bakıldığında, 2020 yılında bu değer 7.262,8 manat olarak değerlendirildi ve 2019'daki karşılık gelen rakama göre reel terimlerde %5'lik bir düşüşü yansıtmaktadır. 2019 yılında kişi başına GSYİH'nin 2018'e göre %1,4'lük bir artış yaşadığını belirtmek önemlidir. Ayrıca, satın alma gücü göz önüne alındığında, Uluslararası Para Fonu (IMF), 2020 yılında kişi başına GSYİH'nin 14.430,9 ABD doları olduğunu tahmin etmiş ve bu değer reel terimlerde %5,4'lük bir düşüşü temsil etmektedir. Nüfusun gelirleri nominal terimlerde de bir düşüş görmüş olup, önceki yıla göre %1,8 azalarak 55.726,1 milyon manata ulaşmıştır. Kişi başı gelir, %2,5'lik bir düşüş yaşamış ve 5.587,6 manata ulaşmıştır. Ancak, ortalama aylık nominal ücret %11,4 artarak 707,3 manata ulaşmıştır. Tüm zorunlu ve gönüllü ücretler dikkate alındığında, nüfusun nominal terimlerde elde ettiği gelir %2,9 oranında azalmış olup, önceki yıla göre 50.689,6 milyon manat olmuştur. Ayrıca, petrol dışı sektör, ülkenin GSYİH'sının %70,1'ini oluşturarak petrolle ilgili faaliyetlere olan bağımlılığı azaltma ve diğer sektörlerde ekonomik büyümeyi teşvik etme çabasını göstermektedir.

Şekil 2. 3: Satın alma gücü paritesi fiyatlarına göre kişi başına düşen GSYİH (dolar)

Toplam 72.432,2 milyon manat olan GSYİH'nin, petrol sektörü %51,7'sini oluşturuyordu. Bu, Azerbaycan'ın GSYİH'sinin yarısından fazlasının petrol endüstrisi ile ilişkilendirildiğini göstermektedir. Ancak, önceki yıla kıyasla petrol sektörünün GSYİH'ye katkısında %7,0'lik bir azalma yaşandı. Petrol sektörünün katkısındaki bu düşüş, Azerbaycan'ın ekonomisinin bileşiminde bir değişikliği işaret ediyor ve petrolle ilgili faaliyetlere olan bağımlılığın azaldığını gösteriyor. Bu gelişmede çeşitlendirme çabalarının ve diğer sektörlerin teşvikinin rol oynamış olması muhtemeldir. Azerbaycan gibi ülkeler için tek bir endüstriye bağımlılığı azaltmak ve çeşitli sektörlerde sürdürülebilir ekonomik büyüme fırsatlarını keşfetmek önemlidir. Ekonomiyi çeşitlendirmek, ülkelerin istikrar ve dayanıklılığı artırmasına ve petrol piyasasındaki dalgalanmaların etkisini azaltmasına yardımcı olarak uzun vadeli gelişimi teşvik edebilir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (SOFAZ), petrol sektörünün finansal yönlerini izler ve yönetir, bunlar arasında GSYİH'ye katkısı da bulunur.

Şekil 2. 4: Petrol sektörünün GSYİH içindeki payı

2020 yılında petrol gelirleri, ülkenin mali istikrarını sağlama konusunda kritik bir rol oynadı. Daha spesifik olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (SOFAZ) tarafından devlete yapılan transfer ödemeleri toplam devlet bütçe gelirlerinin %49,4'ünü oluşturan 12,2 milyar manatı oluşturdu. Bu transfer ödemeleri ham petrol fiyatlarının dalgalanmalarına bağlı olmadı ve dengeli bir bütçenin sürdürülmesindeki önemlerini vurguladı. Aynı dönemde devlet bütçesi gelirleri 24.681,7 milyar manat olarak kaydedilirken, harcamalar 26.416,3 milyar manatı buldu. Sonuç olarak, devlet bütçesi GSYİH'nin -2,4%'üne denk gelen bir açık yaşadı. Devlet bütçesi açığının hükümet gelirleri ile harcamaları arasındaki farkı temsil ettiği unutulmamalıdır, bu da harcamaların 2020 yılında mevcut gelirleri aştığını göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti bütçe harcamaları çeşitli ana sektörler ve alanlara yönlendirilir. Bunlar arasında savunma ve güvenlik harcamaları, ulusu koruma ve güvenliğini sağlamayı öncelikli hale getirir. Ek olarak, ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlayan sanayi, inşaat ve yatırım harcamaları bulunur.²⁰ Tarım, ormancılık ve balıkçılık harcamaları bu alanlardaki faaliyetleri desteklerken, ulaşım, yol ve iletişim giderleri ülkenin altyapısını ve bağlantısını güçlendirmeye ayrılır. Belediye hizmetleri ve hizmetlerine yönelik harcamalar kamusal hizmetler ve hizmetlerine hizmet eder. Devletin yetki ve yerel özyönetim ofislerinin bütçeleri, yargı sistemi, güvenlik kuvvetleri ve yargıçlık ofislerinin harcamaları da bu kapsamda yer alır. Sosyal harcamalar, nüfusun refahını artırmayı amaçlar ve sosyal refah, eğitim, sağlık ve kültür gibi alanları kapsar. Bu harcamalar, vatandaşlara temel hizmetler ve destek sağlama önceliğine sahiptir. Son olarak, bütçe, medya ve spor ile ilgili harcamaları da içerir ve toplumda medya organlarının ve spor etkinliklerinin önemini tanıır.²¹

Azerbaycan genellikle mineral ürünler ihraç etmektedir ve bu ürünler 2013 yılındaki toplam ihracatlarının önemli bir bölümünü oluşturmuştur ve 22.255,0 milyon doları bulmuştur. Ancak, 2020 verilerine bakıldığında, bu belirli değerde %50'lik bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu düşüşün temel nedeni, uluslararası ticareti bozan küresel pandemi ve 2014'ten bu yana petrol fiyatlarının önemli ölçüde düşmesi ile ilişkilendirilebilir.

²⁰ Ibrahimova, S. (2019). TÜRK BÜTÇE SİSTEMİ İLE AZERBAIJAN VE RUSYA BÜTÇE SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 239-244.

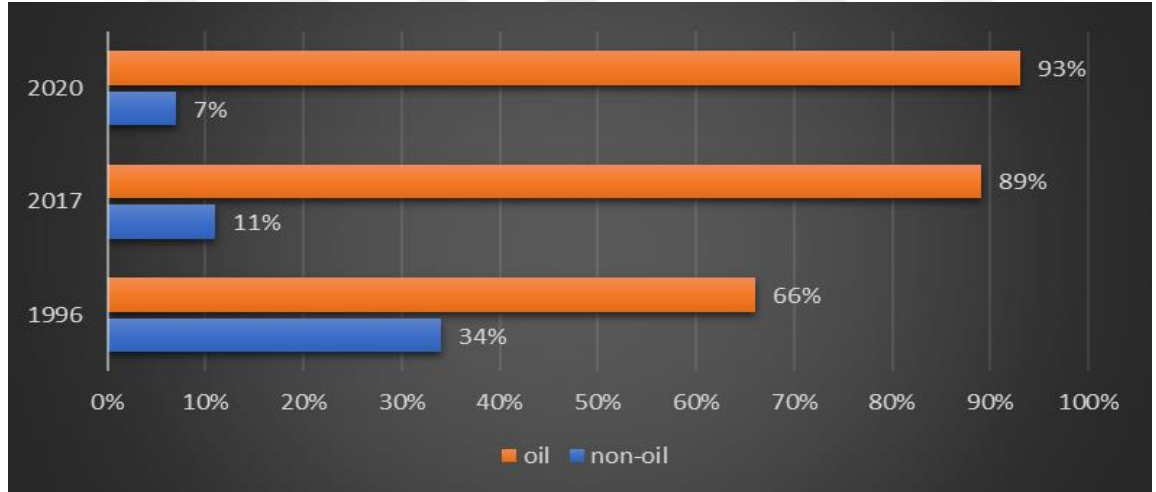
²¹ Breban, D., Mukhtarov, E., and Jafarov, J. (2018). The CESD Assessment on the 2019 State Budget Project. Available at SSRN 3485612.

Tablo 2. 3: İhraç mal gruplarının sınıflandırılması, (2013-2020) (milyon manat)

Ticaret grupları	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam	23,975.0	21,828.0	12,729.0	13,457.0	15,319.0	19,489.0	19,635.0	13,740.0
Bitkisel ürünler	301.0	331.0	335.0	386.0	518.0	584.0	625.0	624.0
Hayvansal veya bitkisel yağlar ve yağlar	227.0	1,903.0	153.0	171.0	17.0	168.0	18.0	24.0
Gıda ürünleri, içecekler, sirke, tütün	346.0	316.0	278.0	117.0	110.0	90.0	104.0	91.0
Mineral ürünler	22,255.0	20,193.0	11,203.0	12,301.0	13,911.0	17,924.0	17,852.0	12,028.0
Kimya endüstrisi ürünleri	57.0	76.0	79.0	55.0	79.0	78.0	102.0	85.0
Plastik ve plastik ürünleri, kauçuk, onlardan yapılmış ürünler	122.0	157.0	112.0	99.0	102.0	119.0	180.0	165.0
Tekstil malzemeleri ve ürünleri	58.0	33.0	32.0	38.0	76.0	135.0	185.0	182.0

Makine, mekanizma, elektrik ekipmanları, parçaları	57.0	63.0	59.0	39.0	50.0	64.0	77.0	65.0
--	------	------	------	------	------	------	------	------

Sunulan şekil, petrol ve petrol dışı ihracat arasındaki bölümü göstermektedir. İlk yıl olan 1996'da, petrol dışı ürünler toplam ihracatın %34'ünü oluştururken, petrol ürünleri %66'lık bir paya sahipti. Ancak, 1996'ya kıyasla 2017'de önemli bir karşıtlık gözlenmektedir. Petrol dışı ihracatın üç katından fazla bir düşüş yaşanırken, petrol ürünleri %89'a yükseldi. Bu değişiklik, "yüzyılın anlaşması"nı takiben Azerbaycan'da petrol arama ve işleme önceliğine verilmesine bağlanabilir. Bu eğilim, 2020'de de devam etti, burada petrol dışı sektörün koronavirüs salgınından ciddi bir şekilde etkilenmesi, ihracatın %7'ye düşmesine neden oldu. Buna karşılık, petrol ihracatı toplam ihracatın %93'üne yükseldi. Bu, Azerbaycan'ın petrol ihracatına ağır bağımlılığını vurgulayarak ekonomiyi çeşitlendirmek ve petrol ürünlerine bağımlılığı azaltma ihtiyacını belirtmektedir (SSCAR, 2020).

Şekil 2. 5: Toplam ihracattaki petrol ve petrol dışı sektörlerin payı 1996, 2017 ve 2020

2.3. Azerbaycan'daki Politika Zorlukları

Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarına aşırı bağımlılığı, ekonomisini karşı karşıya kaldığı en önemli politika zorluklarından biridir. Ülkenin büyük petrol ve doğalgaz

rezervleri, yıllar boyunca ekonomik büyüme ve gelişimi için esas olmuştur. Ancak bu tek bir sektöre aşırı bağımlılık, ekonomiyi önemli risklere ve zayıflıklara açık hale getirmektedir.²² Küresel petrol ve gaz piyasaları son derece dalgalıdır ve fiyatlar, jeopolitik gerilimler, arz-talep dinamikleri ve diğer faktörler nedeniyle dalgalanır. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın mali istikrarı ve genel ekonomik performansı, bu malların fiyat dalgalanmalarına son derece bağımlıdır. 2008 küresel finans krizi ve son COVID-19 pandemisi sırasında gözlemlenen sert petrol fiyatlarının düşüşleri, hükümet gelirlerinde ve ihracat gelirlerinde önemli bir azalmaya neden olabilir ve bu da önemli ekonomik zorluklar ortaya koyar.²³

Azerbaycan, petrol ve gaz aşırı bağımlılıkla ilgili politika zorluğunu çözmek için ekonomisini çeşitlendirmeli ve bu kaynaklara olan bağımlılığını azaltmalıdır. Hükümet, tarım, turizm ve imalat gibi petrol dışı sektörleri teşvik etmek için önlemler almıştır. Çeşitlendirme, sadece petrol fiyatı kesintilerine karşı hassasiyeti azaltmakla kalmaz, aynı zamanda dengeli ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Petrol dışı sektörleri teşvik etmek için, bu alanlarda yatırım, yenilik ve girişimciliği teşvik eden politikaları uygulamak gereklidir. Bu, olumlu bir iş ortamı yaratmayı, düzenleyici prosedürleri basitleştirmeyi ve girişimcilere ve küçük ve orta ölçekli işletmelere finansal ve teknik destek sağlamayı içerir. Araştırma ve geliştirmeye yatırım yapmak, teknolojik ilerlemeyi teşvik etmek ve akademik dünya ile endüstri arasındaki işbirliğini teşvik etmek de inovasyonu teşvik edebilir ve petrol dışı sektörlerin rekabetçiliğini artırabilir.²⁴

Hükümet, tarım sektöründeki üreticilere kredi erişimi sağlayarak, sulama sistemlerini geliştirerek, modern tarım tekniklerini teşvik ederek ve pazar bağlantılarını kolaylaştırarak bu sektöre yardımcı olabilir. Ayrıca, ulaşım ve lojistik gibi altyapı yatırımları, imalat sektörünün rekabetçiliğini artırabilir ve petrol dışı ürünlerin ihracatını kolaylaştırabilir. Uluslararası ziyaretçileri çekmek için, turizmin geliştirilmesi altyapı yatırımları gerektirir, kültürel mirasın ve doğal cazibe merkezlerinin tanıtılmasını ve vize prosedürlerinin basitleştirilmesini içerir. Ekonomiyi çeşitlendirmek için çaba gösterenler, insan

²² İbadoglu, G., Alasgarov, K. ve Bayramov, G. (2013). Azerbaycan'da petrol ve gaz gelir yönetimi. Azerbaycan'da Gelir Yönetimine İlişkin Politika Belgesi, Kasım.

²³ Guliyev, M. (2020, Temmuz). Azerbaycan'da ekonomik çeşitlendirmenin hızlandırılması: Zorluklar, beklentilerin şekillendirilmesi. 56. Uluslararası Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Bilimsel Konferansı – Aveiro.

²⁴ Hüseyinov, M. (2023). Petrol ve doğal gaz endüstrisinin Azerbaycan ekonomisine etkileri. Bilimsel Koleksiyon «InterConf+», (33 (155)), 8-15.

sermayesinin geliştirilmesini de önceliklendirmelidir. Eğitim sistemini iyileştirerek ve petrol dışı sektörlerin gereksinimleri ile uyumlu hale getirerek, inovasyonu ve üretkenlik artışını destekleyebilecek yetenekli bir işgücü oluşturabilir. Mesleki eğitim programlarının sunulması, girişimcilik eğitimi ve sürekli öğrenme kültürünün teşviki, bireyleri çeşitli ekonomik sektörlere katılmak için gereken becerilerle donatmak için hayati öneme sahiptir.²⁵

Ayrıca, uluslararası ortaklıklar, ekonomik çeşitlendirmeyi teşvik etmede önemli bir rol oynayabilir. Yabancı yatırımcılar, çok uluslu şirketler ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak, Azerbaycan bilgi transferi, teknoloji değişimi ve pazar erişimi gibi konularda fayda sağlayabilir. Bölgesel ekonomik entegrasyon girişimlerine katılım ve ticaret anlaşmalarına giriş, petrol dışı ihracat için yeni fırsatlar yaratabilir ve çeşitli sektörlerde yabancı doğrudan yatırım (FDI) çekebilir.²⁶ Zayıf kurumsal çerçeve nedeniyle Azerbaycan, önemli bir politika zorluğu ile karşı karşıyadır. Yönetişimi iyileştirmek ve yolsuzlukla mücadele etmek için süregelen çabalarına rağmen, sorumluluk ve hukukun üstünlüğü konularında endişeler devam etmektedir. Bu kurumsal yapı, yabancı doğrudan yatırım (FDI) çekmek ve olumlu bir iş ortamı oluşturmak için yetersizdir. Kurumları güçlendirmek, şeffaf ve etkili bir kamusal sektör oluşturmak ve sağlıklı yönetim uygulamalarını güvence altına almak önemlidir. Etkili ve iyi çalışan kurumlar, iç ve uluslararası yatırımcılar arasında güven oluşturur ve ülkeye uzun vadeli yatırım yapmaya teşvik eder. Bu politika engelini çözmek için, Azerbaycan'ın bir dizi kritik alanda kapsamlı reformlar uygulaması gerekmektedir. Bu kritik alanlardan biri kamu yönetimidir, burada idari prosedürler basitleştirilmeli, etkililik artırılmalı ve bürokrasi azaltılmalıdır. İdari süreçleri basitleştirmek ve hizmetleri dijitalleştirmek, şeffaflığı artırabilir, yolsuzluk risklerini azaltabilir ve hükümet kurumlarının genel verimliliğini artırabilir.

Yargı da önemli bir bileşendir. Hukukun üstünlüğünü korumak ve iş dünyası ve yatırımcılar için bağımsız ve tarafsız bir hukuki ortam sağlamak için bağımsız ve tarafsız bir yargının sağlanması hayati önem taşır. Bu yönde atılması gereken temel adımlar, yargının kapasitesini artırmak, nitelikli yargıçların liyakate dayalı olarak atanmasını ve ilerletilmesini

²⁵ Aybar, S., Rasulova, M. Ve Qasimli, F. (2015). Azerbaycan'da Ekonomik Çeşitlilik ve Politika. Florya Ekonomi Politik Günlükleri, 1(1), 39-59.

²⁶ Süleymanlı, J. (2015). *Azerbaycan'da doğrudan yabancı yatırımlar ve doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlere ilişkin bir uygulama* (Master's thesis, Bursa Uludag University (Turkey)).

garanti etmek ve adaletin yürütülmesini desteklemek için yeterli kaynak sağlamak içerir.²⁷ Ayrıca, yolsuzlukla mücadele son derece önemlidir. Azerbaycan, bu yaygın sorunu etkili bir şekilde savaşmak için anti-korupsiyon önlemlerini ve kurumlarını güçlendirmelidir. Dürüstlük ve sorumluluk kültürünün teşvik edilmesi, kapsamlı anti-korupsiyon stratejilerinin uygulanması, kamu ihale süreçlerinin şeffaflığının artırılması ve kamu görevlileri için katı etik standartların uygulanması gerektirir.²⁸

Ayrıca güçlü bir düzenleyici çerçevesinin yanı sıra, yetersiz kurumsal çerçevenin ele alınması da güçlü bir düzenleyici çerçeve gerektirir. Net ve öngörülebilir düzenlemelerin oluşturulması, düzenleyici prosedürleri basitleştirme ve etkili uygulamayı sağlama yoluyla, yatırımı teşvik eden ve ekonomik büyümeyi teşvik eden iş dostu bir ortam yaratılabilir. İş ortamını iyileştirmek için düzenlemelerin uluslararası standartlar ve en iyi uygulamalarla uyumlu olacak şekilde düzenli olarak değerlendirilmesi ve güncellenmesi gerekmektedir. Ayrıca, kamu görevlilerinin yönetim, etik ve kamu yönetimi konularındaki bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla kapasite geliştirme ve eğitim programları önceliklendirilmelidir. Kamu sektöründe insan sermayesi gelişimine yatırım yapmak, politika ve düzenlemeleri etkili bir şekilde uygulayabilen yetkin ve profesyonel bir memur hizmetinin gelişimine katkı sağlayabilir. Azerbaycan'da Baku'nun kırsal bölgelere göre daha hızlı bir gelişme hızı yaşadığı önemli bölgesel farklılıklar bulunmaktadır.²⁹ Bu, ekonomik fırsatlar, altyapı ve sosyal hizmetler arasında bir farklılık yaratır. Hükümet, bölgesel farklılıkları ele almak için kapsayıcı büyümeyi ve bölgesel kalkınmayı teşvik eden politikalar uygulamalıdır. Bu, kırsal ve uzak bölgelerde altyapı, eğitim, sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetlere yatırım yapmayı, ayrıca işletmelere Baku dışındaki operasyonlarını genişletmeleri için teşvikler sunmayı içerir. Azerbaycan'da hidrokarbon ve gaz kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi çevresel zorluklar sunmuştur. Çevresel sürdürülebilirlik, ulusun ekonomisinin ve vatandaşlarının uzun vadeli sağlığı için esastır. Sürdürülebilir kalkınma uygulamalarını teşvik etmek, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, daha temiz teknolojilerin benimsenmesi ve doğal kaynakların korunmasını içeren politika

²⁷ MEMMEDOVA, S. (2013). AZERBAIJAN'DA YARGI GÜCÜNÜN REFORMUNDA HAYDAR ALİYEV'İN ROLÜ. *Asia Minor Studies*.

²⁸ Aliyev, H. (2015). Azerbaycan ve Gürcistan'da Kurumsal Dönüşüm ve Gayriresmi Ekonomi. Sosyalist Sonrası Alanlarda Gayriresmi Ekonomiler: Uygulamalar, Kurumlar ve Ağlar, 51-69.

²⁹ Muradov, E. (2012). Azerbaycan ve Almanya'nın Bölgesel Kalkınma Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 103-115.

önlemleri uygulanmalıdır.³⁰ Yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişimini teşvik etmek, çevre düzenlemelerini uygulamak ve çevre bilincini teşvik etmek, bu zorluğun ele alınması için önemli önlemlerdir.

3. PETROL VE GAZ ENDÜSTRİSİNİN DEĞERLENDİRMESİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

Azerbaycan petrolü, antik çağlara kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. 9. yüzyılda Ahmed Al-Belari, Abşeron'un petrolle ilişkisini belirtmiş; 13-14. yüzyıllarda Marco Polo ve diğer gezginler Bakü petrolünün ihracatından bahsetmiştir. 17. yüzyılda Evliya Çelebi, petrol sahalarını ve ihracatını anlatmış, 1594'te Balakhan'daki bir petrol kuyusuna dair yazılı kayıtlar bulunmuştur. 1803'te denizde sondaj yapılmış ve Azerbaycan'ın petrol endüstrisi önemli başarılarla gelişimini sürdürmüştür

3.1. Azerbaycan'da Petrol Endüstrisinin Tarihsel Gelişimi

Azerbaycan petrolünün kökenleri antik çağlara kadar izlenebilir. 9. yüzyılda Arap tarihçi Ahmed Al-Belari, Abşeron'un petrolle ekonomik ilişkisini belirtmiştir. 9. ve 10. yüzyıllarda sırasıyla Abu-İskhaq İstahri ve Abul Hasan Ali Masoudi, Bakü ve Abşeron'un petrol zengini toprakları hakkında ilginç bilgiler sağlamışlardır. 13-14. yüzyılda Marco Polo, Bakü

³⁰ Huseyn, R. (2011). Azerbaycan'da petrole dayalı ekonomiden çok sektörlü ekonomiye geçişin gerekliliği ve tarım. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 147-166.

petrolünün Orta Doğu'ya ihraç edildiğinden bahsetmiş, 17. yüzyılın Alman diplomatı ve gezgin Adam Oleari ise Bakü'deki petrol kuyularına atıfta bulunmuştur. 17. yüzyılda Türk gezgin Evliya Çelebi, petrol sahalarını, İran'a, Orta Asya'ya, Türkiye'ye ve Hindistan'a yapılan ihracatı, ayrıca petrol gelirlerini tartışmıştır. 1594'te ustabaşı Allahyar Mamednur oğlu tarafından delinen Balakhan petrol kuyusundaki bir taş üzerindeki yazı, erken dönemdeki petrol çıkarmayı göstermektedir. 1601'de Amin Ahmed Razi, Bakü çevresinde 16. yüzyılın başlarına kadar var olan yaklaşık 50 petrol kuyusundan bahsetmiştir. 1683'te Alman gezgin ve doğabilimci Engelbert Kempfer, Abşeron Yarımadası'ndan İran'a, Orta Asya'ya ve Kuzey Kafkasya'ya petrol ihracatını, Balakhani, Binagadi ve Surakhani'deki petrol sahalarını ziyaret ettikten sonra anlatmıştır. 1803'te (bazı kaynaklara göre 1798'de), Bakü sakini Kasumbek Mansurbekov, Bibiheybat yakınlarında denizde sondaj yapmıştır. Azerbaycan'ın petrol endüstrisinin gelişim tarihi, önemli başarılarla belirli aşamalara ayrılan bir karaktere sahiptir.³¹

İlk aşama, 1847'de petrol kuyularının mekanik sondajıyla başlar ve 1920'ye kadar devam eder. 1847-1848'de, ilk endüstri kalitesinde petrol, mekanik olarak delinmiş kuyulardan Bibi-Heybat ve daha sonra Balakhani sahalarında başarıyla çıkarıldı, bu da Azerbaycan'ın petrol endüstrisinin başlangıcını işaret etti. 19. yüzyılın başlarında, çığır açan bir başarı gerçekleşti; dünya genelinde ilk kez, kıyıda 30 metre uzaklıkta bulunan Bibi Heybat'ta el ile delinmiş bir kuyudan petrol çıkarıldı. 1859 yılı, Bakü'nün ilk petrol rafinerisinin (tesis) inşa edildiği yıldır ve 1863'te Javad Melikov, Bakü'de bir kerosen tesisi kurdu. Bu tesis, petrol rafinasyonunda buzlukların kullanımında öncü bir rol oynayarak küresel bir ilki temsil etti. 1867'ye gelindiğinde, Bakü'de 15 faal petrol rafinerisi bulunmaktaydı.³²

Petrol kuyularını mekanik olarak delme teknolojisi ilerledikçe, Binagadi, Pirallahi Adası ve Surakhani gibi birçok yeni petrol sahası açılmıştır. Petrol üretiminin hacmi artmış, bu da petrol endüstrisi ve petrol rafinaj sektörlerinde altyapı gelişiminin başlamasına yol açmıştır. Bu faaliyetlerde bulunan şirketler, Azerbaycan'da ulusal bir burjuvazi oluşumuna katkıda bulunarak Bakü'yü dünyanın endüstri merkezlerinden birine dönüştürmüştür. 1871'de Abşeron Yarımadası'ndaki Balakhani-Sabunchu-Ramany sahasının endüstriyel gelişimi ilk kez başlamıştır. Ardından, 1872'de petrol endüstrisindeki ilişkileri düzenlemek amacıyla iki

³¹ Abdullayev, M. Q. (2010). History of Azerbaijan. Part II (beginning of the XIX-XXI centuries). Baku: Baku State University.

³² Aliyarli, S. (1996). History of Azerbaijan (from the Far East to the 1870s). Baku

yasa çıkarılmıştır: biri petrol sahaları ve petrol ürünlerine ilişkin özel tüketim vergisi ile ilgiliyken, diğeri kiracılar tarafından işletilen petrol taşıyan alanların bireylere açık artırma ile satışını ele almaktadır.³³

Bu dönemde devlete ait kullanılmayan araziler, petrol araştırmaları ve açık petrol sahalarının işletilmesi için 24 yıllığına kiraya verildi. Kiracılara ürettikleri petrolü ihraç etme ve satış fiyatını belirleme özerkliği verildi. Kiracının petrol satışından elde ettiği net gelir, genellikle %14-15 arasında değişiyordu. 1870'lerde petrol endüstrisine yapılan yatırımların sadece %4'ü tamamen ulusal iken, ulusal yatırımı içeren karma sermaye bu oranın yaklaşık %10'unu oluşturuyordu. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, petrol endüstrisinde faaliyet gösteren 167 girişimcinin 49'u (%24.8) Azerbaycanlıydı. Gadzhi Zeynallabdin Tagiyev, Isa Bek Gadzhinsky, Murtuza Mukhtarov, Shamsi Asadullayev, Seid Mirbabayev gibi ulusal "petrol milyonerleri"nin katkıları, endüstrinin gelişiminde kilit bir rol oynadı.

1874'te, ilk anonim petrol şirketi olan Bakü Petrol Cemiyeti kuruldu. 1873'te, İsveçli Robert Nobel, Bakü'ye varışında petrolle ilişkilendirilen ekonomik patlamayı gözlemledi. 1876'da Nobel kardeşler, çıkarma ve rafinaj için bir petrol şirketi kurdu. Çeşitli petrol sahalarına, rafinerilere, Kaspian Denizi'nde petrol taşımacılığı için ilk tanker, çeşitli barajlar, demiryolları, oteller ve diğer tesislere sahiptiler. 1876'da petrol ürünleri üzerindeki özel tüketim vergisinin kaldırılmasının ardından yeni rafineriler inşa edildi ve faaliyete geçirildi. 1878'de Rusya'da, Balakhani sahasını Bakü petrol rafinerisi ile bağlayan ilk 12 km uzunluğundaki petrol boru hattı inşa edildi. 1898'e gelindiğinde, Baku'daki sahaları rafinerilere bağlayan petrol boru hatlarının toplam uzunluğu 230 km'ye ulaştı ve yılda 1 milyon ton petrol taşıdı.³⁴

1883 yılında, Bakü-Batumi demiryolu faaliyete geçirildi ve petrol ile petrol ürünlerinin Avrupa ülkelerine ihracatını kolaylaştırmada kilit bir rol oynadı. Rothschild aynı yıl içinde Bakü'deki finansal ve kredi operasyonlarına girdi ve petrol satışına başladı. 1886 yılına gelindiğinde, Rothschild Kaspian-Kara Deniz Petrol Şirketi kuruldu. 1890 yılında Rothschild Bankası, Bakü petrol ihracatının %42'sini kontrol ediyordu. 1901 yılına gelindiğinde, Azerbaycan'ın petrol üretimi 11 milyon tonu aşarak küresel petrol üretiminin

³³ Agamaliyeva, N. (1998). The Republic of Azerbaijan. Baku: Science Publishing House.

³⁴ Abdullayev, M. Q. (2010). History of Azerbaijan. Part II (beginning of the XIX-XXI centuries). Baku: Baku State University.

%50'sinden fazlasını oluşturdu. 1880'de ünlü kimyager D.I. Mendeleev, Bakü petrolünün dünya pazarlarına erişimini sağlamak amacıyla Bakü-Batumi petrol boru hattının inşasını önerdi. Bu boru hattının inşası, 1897'de başlayıp 1907'de tamamlandı ve 833 kilometre uzunluğunda ve 200 mm çapında bir boru hattını kapsamaktadır.³⁵

Petrol endüstrisinin millileştirilmesinden önce, Azerbaycan'da 109 anonim şirket bulunmaktaydı; bunların 72'si Rus sermayesi altındaydı (toplamda 240 milyon ruble), 37'si ise Britanya sermayesine aitti (toplamda 100 milyon sterlin). Nobel kardeşler, petrol endüstrisine yatırılan sermayeye 30 milyon ruble katkıda bulundu. Petrol endüstrisinde başarılı bir girişimci ve hayırsever olan Isa Bek Gadzhinsky, Haji-Cheleken şirketinin petrol çabalarına 1.25 milyon sterlin yatırım yaptı. Azerbaycan'daki petrol endüstrisinin millileştirilmesine kadar, 270 petrol üretim işletmesi, 49 orta ve küçük petrol sondaj şirketi, 25 petrol rafinerisi ve 100'den fazla makine dükkanı, tamir tesisleri ve diğeri kuruluş bulunmaktaydı.³⁶

İkinci aşama, Azerbaycan'daki petrol endüstrisinin millileştirilmesini takiben 1920'de başlar ve denizdeki Oil Rocks sahasının 1949'da keşfine kadar devam eder. 1921'de petrol üretimi 2.4 milyon tona düşer. Azerbaycan'da keşfedilen ve faaliyete geçirilen Gala, Buzovna-Maştağ ve diğeri birkaç yeni saha, keşif çabalarını artırmak için ortaya çıkarılır. 1941'e gelindiğinde, petrol üretim hacmi 23.6 milyon tona yükselir ve o dönemdeki SSCB'nin toplam petrol üretiminin %76'sını oluşturur. Bu başarıların takdir edilmesi üzerine S.A. Vazirov (Azneftkombinat başkanı), R.G. İsmailov (Azneftezavody Birliğı başkanı), B.G. Babazade (Azizbekovneft'in baş jeologu) ve R. Ragimov (saha sondaj ustası), ilk defa Sosyalist Emek Kahramanı unvanını alan petrol işçileri olmuşlardır. 7 Kasım 1949'da, Gala oluşumu ekibinin 1 numaralı kuyusu, Oil Rocks'ta faaliyete geçirildi ve günlük üretim hacmi 100 ton oldu, bu da denizde petrol üretiminin kurulmasını işaret etti. Aga Gurban Aliyev, bu sahanın ilk jeologu olarak görev yaptı.³⁷

Üçüncü aşama, 1950'de Oil Rocks sahasının açılışı ile başlar ve Azerbaycan'da deniz petrol endüstrisinin evrimi için temel oluşturarak 1969'a kadar devam eder. Bu dönemde, deniz

³⁵ Efendiyev. O. (Ed), (2007). History of Azerbaijan. Seven Volume. III Volume (XIII-XVIII centuries). Baku: Science of Art.

³⁶ Aynı eserde

³⁷ Aynı eserde

keşfinde önemli bir genişleme yaşanır ve Kum Adası (Gum) - Deniz, Sangachal - Duvanna - Deniz, Here-Zire Adası, Bagar Adası, Bulla, Darwin Bank, Gryazevoy gibi çeşitli yeni petrol ve gaz sahalarının keşfi ve faaliyete geçirilmesi gerçekleşir. Aynı zamanda, keşif sondajı, hidrolik petrol tesislerinin kurulması ve denizde petrol üretimi için altyapının geliştirilmesi gibi sondaj operasyonlarında ilerlemeler kaydedilir.

Bu aşama aynı zamanda Kurovdag, Mishovdag, Kursengi, Garabagly, Galmag, Garadagh ve diğerleri gibi bir dizi kara içi petrol ve gaz kondensat sahasının açılmasına ve faaliyete geçirilmesine tanıklık eder. Bu dönem, Oil Rocks ve diğer yataklarda yoğun geliştirme ve sömürü faaliyetleri ile karakterizedir. Küresel bir uygulamaya öncülük ederek, açık denizde trestleler kullanılarak deniz üstündeki yapılar inşa edilir. Özellikle karmaşık mühendislik ve bilimsel-teknik önlemlerin uygulanmasıyla önemli yatırımlar yapılarak metal tasarrufu, yüksek iş verimliliği ve her ton petrolün maliyetinde azalma elde edilir.³⁸

Dördüncü aşama, 1969'da başlayıp Heydar Aliyev'in Azerbaycan'daki ilk liderlik dönemiyle aynı zamana denk gelir ve petrol ve gaz endüstrisi ile ulusal ekonominin tüm sektörlerinin dinamik bir gelişim sürecine girdiği önemli bir evreyi işaret eder. Bu dönem, özellikle denizde petrol üretimi tarihinde, Azerbaycan'ın petrol ve gaz endüstrisi için yeni bir bölümü başlatır. 1970 yılında, Casponeft Üretim Birliği kuruldu. SSCB Petrol Endüstrisi Bakanlığı, Hazar Denizi'ndeki operasyonlardaki Azerbaycanlı petrol endüstrisi profesyonellerinin uzmanlığını tanıyarak, bu dönemde Hazar Denizi'nin sektörlerle ayrıldığı bir dönemde, jeolojik keşif, sondaj, geliştirme, operasyonel ve diğer faaliyetlerde görevlendirdi.³⁹

Bu noktaya kadar, Hazar Denizi'ndeki teknik kapasiteler, operasyonları 40 metre derinliğe kadar olan bölgelerle sınırlı tuttu. Bu zamana kadar, umut verici Azerbaycan sektöründeki Hazar Denizi'ndeki neredeyse tüm petrol ve gaz sahaları bu derinliğe kadar keşfedilmişti. Artan petrol ve gaz üretim potansiyeli, daha büyük derinliklerde bulunan yataklarda yatmaktaydı. Hazar Denizi'nde faaliyet göstermek üzere 2500 ton kapasiteli "Azerbaycan" isimli vinç gemisi tanıtıldı. İlk olarak, 70 metreye kadar derinlikte jeolojik keşif için Khazar tipi yarı batırılabilir sondaj kuleleri alındı, ardından 200 metreye kadar derinlikte çalışma imkanı sağlayan raf tipi kurulumlar edinildi, daha derin deniz alanlarında zengin petrol ve

³⁸ Efendiyev. O. (Ed), (2007). History of Azerbaijan. Seven Volume. III Volume (XIII-XVIII centuries). Baku: Science of Art.

³⁹ Aynı eserde

gaz yataklarına ulaşıldı. Sonuç olarak, 1975 yılına gelindiğinde, 1960'ların göstergelerine kıyasla sekiz yeni petrol ve gaz sahası keşfedildi ve toplam petrol ve gaz üretimi 27.1 milyon ton (eşdeğer yakıt) seviyesine çıktı.

1980'lerde yüzen kule sayısı 11'e yükseldi ve 80 ila 350 metre derinlikte önemli petrol rezervlerine sahip yeni sahaların keşfedilmesine öncülük etti; bunlar arasında Gunashli-Chirag, Azeri ve diğerleri bulunmaktadır. Bu dönemde, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de eşi benzeri olmayan bir derin deniz deniz üssü tesisinin inşaatı başladı ve Sovyetler Birliği hükümetinden ayrılan bütçe 450 milyon doları buldu.⁴⁰

20 Eylül 1994 tarihinde, "Hazar Denizi Azerbaycan sektöründe 'Azeri', 'Chirag' ve 'Gunashli' (derin su) yataklarının ortak geliştirilmesi ve üretim paylaşımı" başlıklı anlaşma imzalandı, daha sonra "Yüzyılın Anlaşması" olarak ün kazandı. Bu önemli anlaşma, petrol sahaları olan Azeri, Chirag ve Gunashli'nin geliştirme planlarını belirledi. Temel olarak, bu anlaşma Azerbaycan hükümetine Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirme ve böylece Rusya'dan gelen baskıyı hafifletme fırsatı tanıdı. Bu sözleşme sonucunda, Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) adlı bir konsorsiyum oluşturuldu. Bu konsorsiyum, SOCAR (Azerbaycan) %20, BP (İngiltere) %17.127, Amoco (ABD) %17.01, Lukoil (Rusya) %10, Pennzoil (ABD) %9.82, Unocal (ABD) %9.52, Statoil (Norveç) %8.563, McDermott International (ABD) %2.45, Ramco (İskoçya) %2.08, Türkiye Devlet Petrol Şirketi (Türkiye) %1.75 ve Delta-Nimir (Suudi Arabistan) %1.68 gibi katılımcılardan oluşuyordu.

Üretim Paylaşım Anlaşması'na (PSA) dayanan sözleşme düzenlemesi, petrol şirketinin keşif ve madencilik masraflarını karşılamasını ve ardından bu maliyetleri kârlardan tazmin etmesini öngördü. Geri ödeme süresinden sonra hükümet, sözleşme kapsamındaki mülkiyetin tam kontrolünü elde eder. Azerbaycan, petrol gelirlerinin %80'ini alırken, kalan %20, sözleşme koşullarına göre katılımcı ülkeler arasında dağıtıldı. 1999'da, BP'nin ABD şirketi AMOCO'yu satın almasıyla katılımcı şirketler arasında önemli bir gelişme yaşandı; BP'nin konsorsiyumdaki payı %34'e yükseldi ve projenin operatörü rolünü üstlendi. Ayrıca, Lukoil hisselerini Inpex (Japonya) firmasına sattı, bu da pay dağılımında hafif bir değişikliğe yol açtı.⁴¹

⁴⁰ Aliyarli, S. (2007). Azerbaijan History Reserves. Baku: Chirag Purple

⁴¹ Bal, H. (2010). Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 345-359.

Başlangıçta yaklaşık 511-640 milyon ton olarak tahmin edilen sözleşmeli petrol sahalarının rezervleri, 2007'de yeniden değerlendirildi ve Azeri Chirag Guneshli sahalarının 1 milyar ton petrol içerdiği ortaya çıktı. Azerbaycan'ın ham petrolü dünyanın en hafiflerinden biri olarak kabul edilir. 1996'da Batılı ülkelerle Shah-Deniz sahasını geliştirmek amacıyla ikinci bir Üretim Paylaşım Anlaşması (PSA) imzalandı. Başlangıçta önemli petrol rezervleri beklenmesine rağmen, geniş gaz rezervleri keşfedildi. Toplam rezervler, 1.2 trilyon metreküp doğal gaz ve 240 milyon ton gaz kondensat olarak tahmin edildi. Bu projenin konsorsiyumunda BP (%25.5), Statoil (%25.5), İran OIEC, bir Rus-İtalyan ortak şirketi ve TPAO bulunmaktadır, BP ve Statoil en büyük paylara sahiptir. Azerbaycan'daki tüm kaynaklar anayasal olarak devlete aittir ve enerji kaynaklarının yönetimi SOCAR tarafından denetlenir. SOCAR, 1992 yılında 200 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kuruldu ve Azerneft ile Azneftkimiya'nın birleşmesi sonucunda ortaya çıktı.⁴²

3.2. Ana Petrol Ve Gaz Sözleşmeleri Ve Taşıma

Bu bölümde, boru hatları ve özellikleri incelenecektir. Azerbaycan'dan gelen hidrokarbonların en önemli türü petrol'dür. Petrolde önemli olan, tüketileceği yere iletilme sorunudur. Bu, sadece karlı olan boru hatları aracılığıyla gerçekleştirilebilir. 25 Kasım 1997 tarihinde, Azerbaycan-Rusya sınırını aşan ilk petrol, Baku-Grozny-Novorossisk Hattı üzerinden Karadeniz kıyısına ulaştı. Bu boru hattı aracılığıyla petrolü Baku'dan Rusya'nın Novorossisk limanına taşıyan tankerin ilki, 12 Aralık 1997 tarihinde İstanbul Boğazı'ndan geçti. Rus hükümeti, Hazar Denizi'nden gelen petrolün kendi olanakları içinde dünya pazarına ihraç edilmesini istemektedir. Bunun temel nedeni, Hazar petrolünün Avrupa pazarına büyük miktarda girişi, dünya fiyatlarını düşürecek ve Rus şirketlerini olumsuz etkileyecektir. Ancak, eğer petrol Novorossisk'e yüklenirse, Rusya'nın dünya fiyatlarını belirlediği yerin petrol stok borsası olduğu ilkesine dayanarak fiyatları belirleyebileceği fikrini benimsemektedir. Bu şekilde, Rusya, fiyatları ve ihracatı belirleyen en önemli gelişme araçlarını kontrol edebilecektir: Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan.⁴³

Baku-Supsa Petrol Boru Hattı için anlaşma 9 Ekim 1995'te imzalandı ve bu, Hazar petrolünü

⁴² Aras, O. N. (2003). Economics of Azerbaijan. Baku: Eastern-Western printing house.

⁴³ Aydin, Turan. "Russia's Oil and Gas Policy", Eurasian Studies, Number: 4, 1995, p.59.

küresel piyasaya taşıma çabasının bir parçasıydı. İlk olarak Azerbaycan petrolünü Azeri, Çırağ ve Güneşli sahalarından iletmek üzere tasarlanan boru hattı, 17 Kasım 1999'da faaliyete geçti. ABD'den politik destek eksik olsa da, ülke ekonomik çıkarları tarafından yönlendirilen şirketleri aracılığıyla projenin ihalelerine dahil oldu. 1999'dan 2006'ya kadar Baku-Supsa Petrol Boru Hattı, yaklaşık 60 milyon ton petrol taşıdı. Ancak işlemler 2006 sonunda sona erdi. Ağustos 2008'de boru hattı yeniden faaliyete geçti ve 100,000 ton petrol taşımayı kolaylaştırdı. Yıllık kapasitesi 7.5 milyon ton olan boru hattı, 12 Ağustos 2008'de Gürcistan'daki çatışmalar nedeniyle tekrar durdu, çatışmanın çözülmesinden sonra işlemlere devam etti.⁴⁴

Baku-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Temmuz 2006'dan bu yana Azerbaycan'ın petrolünün Akdeniz'e taşınmasını kolaylaştırmıştır. Türkiye, enerji için kilit bir transit ülke olarak hizmet vererek, Ceyhan petrolünün taşınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, Türkiye'yi Ceyhan petrolünü Batı Avrupa enerji pazarının kalbinin Rotterdam'un merkezine yakın konumlandırıan önemli bir ülke haline getirir.⁴⁵

Şekil 3. 1: Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Supsa petrol boru hatları haritası⁴⁶

Baku-Ceyhan Boru Hattı, Bakü yakınlarındaki Sangachal terminalinden başlayarak Gürcistan üzerinden Türkiye'ye, Lohman, Erzurum, Erzincan gibi yerlerden geçerek

⁴⁴ <http://www.haberler.com/azerbaycan-baku-supsa-petrol-boru-hatti-ile-haberi/>

⁴⁵ Veliyev, Cavid, "War Without a Winner", Strategy, Year: 5, Number: 231, 2008, p. 9.

⁴⁶ <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-tbilisi-ceyhan-btc-main-export-oil-pipeline>

Kayseri rotasını izleyerek Ceyhan'a ulaşır. Boru hattının toplam uzunluğu 1726 km olup, bunun 550 km'si Gürcistan üzerinden geçerken, kalan 1076 km Türkiye üzerinden geçmektedir.⁴⁷ İstanbul Sözleşmesi (Mayıs 1998), Ankara Bildirisi (Ekim 1998), İstanbul Protokolü (Nisan 1999), Hükümetler arası Anlaşma (Kasım 1999) ve İstanbul Bildirisi (Kasım 1999), Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan ve Özbekistan'ın işbirliği çabalarında önemli kilometre taşlarını oluşturdu. Bu anlaşmaları, Ekim 2000'de Ev Sahibi Ülke Anlaşması (HGA) ve aynı ay içinde Hükümet Garantisi izledi. Proje daha sonra Temel Mühendislik (15 Kasım 2000 - 15 Mayıs 2001), Detay Mühendislik (19 Haziran 2001 - 18 Haziran 2002) ve Detay Mühendislik-İş Tamamlama Sertifikası (28 Ağustos 2002) gibi aşamalardan geçti. Arazi tedariki ve inşaat, 29 Ağustos 2002'de Başlangıç Bildirimi ile başladı ve resmi olarak 10 Eylül 2002'de başladı. BTC Vakfı Töreni, 18 Eylül 2002'de Bakü'de gerçekleşti, ardından BTC Türk Bölümü'nün Ankara'da 20 Eylül 2002'de Sözleşme İmza Töreni ve BTC Ceyhan Terminali Vakfı Töreni, 26 Eylül 2002'de Adana'da gerçekleşti. BTC hattının Bakü'deki İlk Petrol Pompalama Töreni 25 Mayıs 2005'te gerçekleşti. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı yılda 50 milyon ton (günlük 1 milyon varil) maksimum kapasiteye sahiptir ve toplam uzunluğu 1.726 km'dir. Türk bölümü, Azerbaycan'ın Bakü kentinden başlayan 1.076 km'yi kapsar ve Türkiye'deki Ceyhan Terminali'nde sona erer. Boru hattında iki farklı çap bulunmaktadır: 42 inç ve 34 inç, tasarım basıncı ise 100 bar. Özellikle, Kafkas Dağları'nın zorlu arazisinden geçerken maksimum inşaat yüksekliğine 2.800 metre ulaşır. Altyapı, Azerbaycan (2), Gürcistan (2) ve Türkiye (4) genelinde dağılmış sekiz pompa istasyonunu içerir. Ayrıca, boru hattı iki porsiyon istasyonu, bir basınç düşürme istasyonu ve 101 kapatma valfi içerir. Boru hattından akan petrolün yoğunluğu 330'dur. Bu kapsamlı sistem, Azerbaycan'daki kaynaktan Türkiye'deki terminale etkili ve güvenilir bir şekilde petrol taşımayı sağlar.⁴⁸ Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın hissedarları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. 1: BTC Hissedarlarının Listesi

Hissedarlar	%
BP Exploration (Caspian Sea) Ltd.	% 30.10

⁴⁷ Aynı eserde, p.117.

⁴⁸ Deniz, Veli, "Technical Principles in Supply of Pipelines and Security in Supply", Ankara: Konrad Adenauer Foundation Publication, 2007, p. 126.

SOCAR	% 25.00
Unocal BTC Pipeline LTD	. % 8.90
Statoil BTC Caspian LTD	% 8.71
TPAO	% 6.53
ENI	% 5.00
TOTAL	% 5.00
Itochu Oil Exploration (Azerbaijan) INC.	% 3.40
INPEX	% 2.50
Conocophillips	% 2.50
Delta-Hess (BTC) LTD.	% 2.36

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı gelecekte 50 milyon ton ham petrolün geçişine izin verecektir. Hazar Denizi'ni Akdeniz'le birleştiren doğu-batı enerji koridorunun merkezinde bulunan BTC Boru Hattı, borun geçtiği ülkelerin sosyo-ekonomik düzeylerinin artmasına katkı sağlamıştır. Bu proje, Batı'nın Orta Doğu petrolüne bağımlılığını azaltacak ve Orta Doğu'nun bu alandaki etkisini zayıflatacak şekilde ABD tarafından desteklenmektedir. BTC Hattı'nın gerçekleşmesi ABD için büyük öneme sahiptir. ABD, bu boru hattı aracılığıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Orta Asya üzerindeki kontrolünü güçlendirerek Rusya ve İran etkisini azaltmayı amaçlamakta ve Hazar bölgesini petrol ve gazın güvenilir ve istikrarlı bir kaynağı haline getirmeyi hedeflemektedir.⁴⁹

3.3. Halk Bütçesindeki Petrol Gelirleri ve Kamusal Harcamalar Üzerindeki Etkisi

⁴⁹ Ekrem, Nuraniye Hidayet, “The Effects of Baku-Tbilisi-Ceyhan to China”, Strategy, Year: 3, Issue: 114, 2006, p. 21.

Bilindiği gibi, devlet bütçesi finansal sistemdeki ana bağlantılardan biridir ve ülkenin merkezi para fonunu oluşturur. Devlet bütçesi, devlet tarafından gerçekleştirilen birçok fonksiyonun yerine getirilmesi için ortaya çıkan maliyetleri karşılamak amacıyla bir fon olarak hareket eder. Azerbaycan'da petrol patlamasının başlamasından bu yana, ülkenin petrol bağımlılığıyla başa çıkma ve bu bağımlılığı ortadan kaldırma konusunda farklı platformlarda tartışmalar yapılmıştır. Ülke için en önemli konulardan biri, bütçe gelirlerinin petrol ve gaz sektöründeki değişikliklere karşı direncini analiz etmek ve bu esnekliğin yaratabileceği riskleri değerlendirmek, uygun değerlendirmeleri yapmak ve bütçe/vergi politikası kararlarını alırken sonuçları dikkate almak.⁵⁰ Azerbaycan devlet bütçesinin petrol gelirlerine bağımlılığı konuşulduğunda, akla gelen ilk şey SOFAZ'dan doğrudan transferlerdir.⁵¹ Ancak, nispeten geniş bir perspektiften bakıldığında, bu ilişki daha karmaşık ve farklı etki kanallarına sahiptir. Karşılaştırma yapmak gerekirse, resmi kaynaklara göre, 2019'da toplam vergi gelirlerindeki petrol dışı gelirlerin payı %40.5'tir⁵²

Azerbaycan'da ekonomik istatistiklerin sunumu, genellikle petrol (petrol ve gaz) ve petrol dışı sektör olarak yapılan bu ayrıma dayanmaktadır. Petrol gelirlerinin yönetiminde SOFAZ'ın rolü göz önüne alındığında, mekanizmanın bir tarafı ayrı olarak ele alınır. Bu mekanizmanın amacı, devlet bütçe gelirlerinin petrol sektörüne bağımlılığını göstermektir, bu nedenle bütçe merkezdedir. Şimdi mekanizmanın analizine geçelim. Azerbaycan'da petrol üretimi ve satışından elde edilen gelirler, petrol geliri yönetimi üzerine mevzuata uygun olarak SOFAZ'da toplanır. Her yıl devlet bütçesini hazırlarken, SOFAZ'ın yıllık bütçesi ve konsolide bütçesi, doğrudan transferlerin miktarı o yılın bütçe taslağında tartışılır ve kabul edilir. Doğrudan transferler, devlet bütçesinin ana gelir kaynağı olan petrolün bütçe gelirlerine bağımlılığının en büyük ve en açık göstergesi olarak kabul edilir.⁵³ Doğrudan transferlere ek olarak, SOFAZ, farklı vergi türlerine devlete bütçe ödemeleri yapmaktadır, ki bunlar da petrol gelirlerinden kaynaklanan bütçe gelirleri olarak düşünülmelidir. Petrol

⁵⁰ Musayev, A. ve Aliyev, K.(2017). Kaynak Zengini Bir Ülkede Vergi Gelirlerinin Petrol Sektörüne Bağlılığının Modellenmesi: Azerbaycan'dan Kanıtlar. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(3), 1023-1029.

⁵¹ Aslanlı, K. (2015). Azerbaycan'da mali sürdürülebilirlik ve devlet petrol fonu. *Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 114-121.

⁵² Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

⁵³ Musayev, A. ve Aliyev, K.(2017). Kaynak Zengini Bir Ülkede Vergi Gelirlerinin Petrol Sektörüne Bağlılığının Modellenmesi: Azerbaycan'dan Kanıtlar. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(3), 1023-1029.

sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin devlete bütçe ödemelerinden elde edilen gelirler de oldukça yüksek olup ciddi bir doğal kaynak risk faktörü olarak düşünülmelidir.⁵⁴

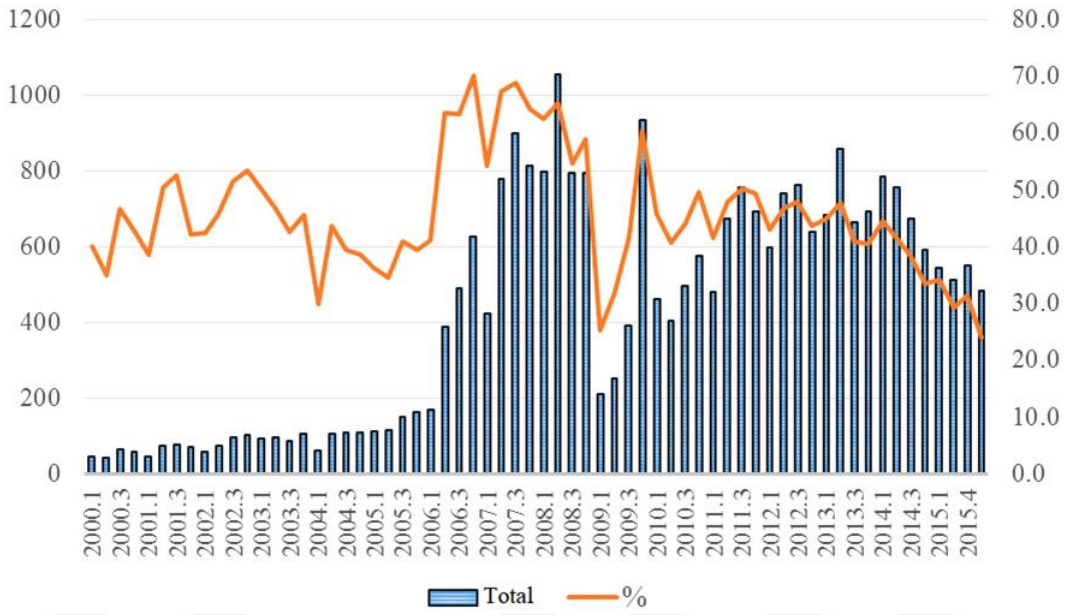
Sektörler arası denge modeli içinde, petrol sektöründen kaynaklanan bazı vergi ödemelerinin petrol sektörü tarafından üretilen gelirler olduğu söylenebilir. Bu gelirin bir kısmı, petrol sektörünün petrol dışı sektör için yarattığı ek talep tarafından üretilir. Diğer önemli bir kısım, petrol gelirlerinin kullanılması sonucu devlet bütçesindeki artan harcamaların petrol dışı sektör üzerinde yarattığı etkinin vergi gelirleridir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2021 bütçe ve vergi politikası kapsamında gelir politikasının ana yönleri şunlardır.⁵⁵

1. Ekonominin petrol dışı gelirlerini artırmakla birlikte, petrol sektöründeki şoklara karşı petrol dışı sektörde faaliyet gösteren mükelleflerin bağımlılığını en aza indirme;
2. Petrol dışı ihracatın coğrafi ve nüfuz alanını genişletme, ekonominin çeşitlendirilmesi;
3. Gölge ekonominin düzeyini azaltma;
4. Vergi idaresini iyileştirmeye yönelik tedbirlerin uygulanmasının devamı.

İstatistiksel ve oransal olarak, petrol ve gaz sektörünün vergi gelirleri üzerinde önemli bir etkisi vardır ve bunu çeyreklik rakamlarla göstermek mümkündür. Görüldüğü gibi, 2006 yılının ilk çeyreği itibarıyla AZN 200 milyondan az olan petrol ve gaz sektörü, devlet bütçesindeki vergi gelirlerinin %35-40'ını oluşturmaktadır.

⁵⁴ İbrahim, N. (2021). Azerbaycan Ekonomisinde Hollanda Hastalığı Etkileri: Çok Değişkenli Doğrusal Sıradan En Küçük Kareler (OLS) Tahminlerinin Sonuçları. İktisat Yüksek Okulu İktisat Dergisi, 25(2), 309-346.

⁵⁵ Rzayev, Z. ve Salayev, R. (2021). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Vergi Yüğü Düzeyini ve Vergi Ortamını Etkileyen Faktörlerin Analizi. Ekonomik ve Sosyal Kalkınma: Bildiriler Kitabı, 381-386.

Şekil 3. 2: Petrol ve gaz sektöründen elde edilen vergi gelirlerinin hacmi (sol dikey eksen, milyon AZN) ve toplam vergi gelirleri içindeki payı (sağ dikey eksen, % olarak)

Ancak, takip eden çeyreklerde petrol ve gaz sektöründen gelen vergi gelirleri hacmi hızla artmaktadır ve 2006 yılının 4. çeyreğinde AZN 400 milyondan fazla olmuş, önceki çeyreklerle kıyasla en az 2 kat artış göstermiştir. Büyüme oranı bazı dalgalanmalarla devam ederken, en yüksek oran, 2008 yılının ikinci çeyreğinde AZN 1 milyardan fazla veya toplam çeyreklik vergi gelirlerinin %65.2'si olarak kaydedilmiştir. Toplam vergi gelirlerindeki pay açısından en yüksek oran, 2006 yılının 4. çeyreğinde %70.6'dır. Bu sektörden gelen vergi gelirlerindeki keskin düşüş, 2009 yılının ilk yarısında petrol fiyatlarına olan bağımlılığın çok yüksek olduğunu ve istikrar riskinin ciddi olduğunu göstermektedir. Bir varil petrol fiyatındaki keskin düşüşle paralel olarak, petrol ve gaz sektöründen gelen vergi ödemelerinin miktarının 2014 yılının sonlarından itibaren sürekli olarak azaldığı gerçeği, önceki cümlede ifade edilen görüşleri desteklemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bütçesi Kanunu'na göre, 2021 yılı için Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bütçesi'nde devlet bütçe gelirleri için 20 tür ödeme belirlenmiştir.⁵⁶

Tablo 3. 2: Devlet bütçe gelirlerinin dinamikleri, milyar manat olarak

Bütçe geliri türleri	2021	2019-a nazaran		2020-ye nazaran	
		miktar	%	miktar	%

⁵⁶ Gasimova, N. (2020). Azerbaycan'ın 2021 Devlet Bütçesi: Kısa Genel Bakış. CESD Aralık.

Aşağıdakiler dahil olmak üzere devlet bütçesi gelirleri:	25,4	1,2	5%	1,3	5,4%
Kişisel gelir vergisi	1,15	0,2	20,8%	0,02	1,8%
Kurumlar vergisi	2,14	-0,4	-15,8%	-0,12	-5,5%
Devlet Petrol Fonu'ndan transferler	12,2	0,8	7,4%	same	same
Diğerleri	9,91				

Tablodan görebileceğimiz gibi devlet bütçesinin başlıca gelir kaynağı, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'ndan yapılan transferlerdir ve bu, tüm bütçe katkılarının neredeyse %50'sini oluşturur. Bu, hükümet harcamalarının petrol gelirlerine dayandığını göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'nun devlete yaptığı transferlerdeki artış, 2016'dan bu yana petrol dışı sektördeki devlet yatırımlarını olumlu yönde etkilediği gibi devlet bütçesinden yapılan devlet sermaye harcamalarını da etkilemiştir.

Tablo 3. 3: Petrol Fonu'ndan devlete yapılan transferler ve yatırımların durumu, milyon manat olarak

Göstergeler	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Devlet Petrol Fonu'ndan devlet bütçesine transfer	7 615,0	6 100,0	10 959,0	11 364,3	12 200,0	12 200,0
Petrol dışı sektördeki sabit sermaye yatırımları (tüm kaynaklardan)	7 124,8	8 946,4	11 249,7	12 690,6	6 039,0	11449,3
Devlet bütçesinin devlet sermayesi yatırım harcamaları (yatırım	2 685,7	2 689,3	5 059,2	6 199,4	4 909,0	2 835,0

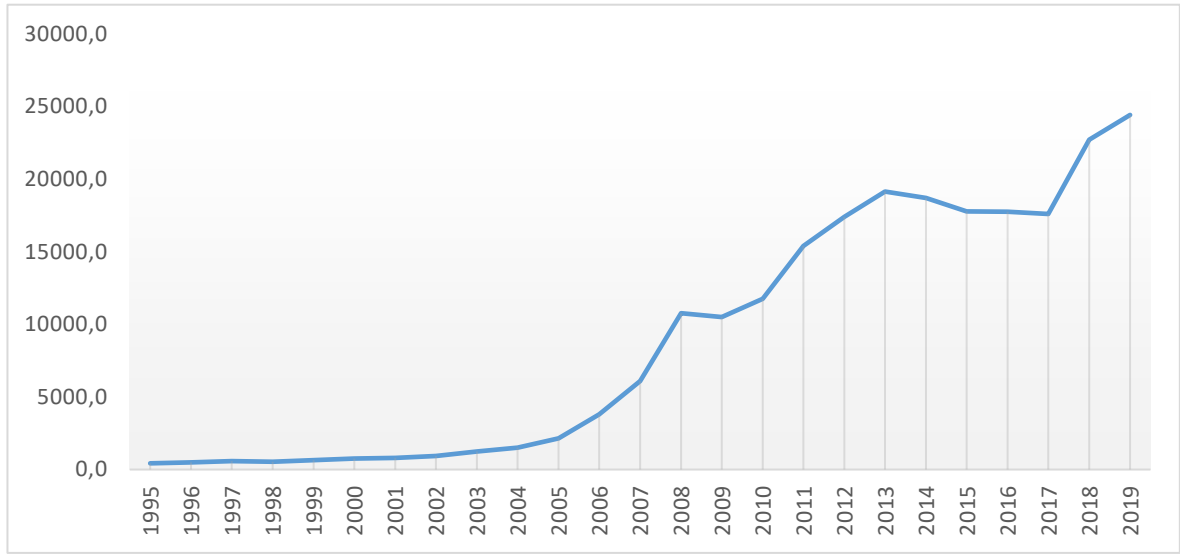
harcamaları)						
--------------	--	--	--	--	--	--

2017-2021 yılları için devlet bütçesine yapılan petrol sektörü gelirlerinin yapısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. 4: Petrol sektörü için devlet bütçesinin parametreleri

Göstergeler	2017	2018	2019	2020	2021
Petrol sektöründen elde edilen gelirler, milyon. Manatlar	7884,0	13400,5	13604,6	13990,0	13776,0
Devlet Petrol Fonu'nun Devri,	6100,0	10959,0	11364,3	12200,0	12200,0
SOCAR'ın vergi ödemeleri, milyon. Manas	1317,5	1425,1	1409,3	1240,0	1136,0
Üretim paylaşımından alınan kâr vergisi, milyon. manat	467,0	1016,4	831,0	550,0	440,0

Her yıl için taslak devlet bütçesini hazırlarken, bütçe harcamalarının tahmin edilen göstergelerine göre toplam harcamaların miktarı ve harcamaların farklı yönlerde dağılımı gerçekleştirilir. Tabii ki, harcama planlaması sırasında benimsenen ekonomik kalkınma stratejisi esas alınır ve tahmin edilen göstergeler devletin öncelikli konularını dikkate alarak belirlenir. Ekonomik koşulların değişken olduğu unutulmamalıdır, bu nedenle devlet için bütçe harcamalarını belirlemede kullanılan öncelikler değişebilir. Azerbaycan'ın toplam devlet bütçe harcamalarına bakıldığında, petrol patlaması öncesinde, patlama sırasında ve sonrasında dinamiklerin nasıl değiştiği açıkça görülmektedir. Petrol patlaması öncesinde devletin bütçe harcamaları kanalıyla ekonomik faaliyetlere katılımı düşüktü. Toplam harcama yıllar içinde nispeten artmasına rağmen, bu fark önemli değildir. Ayrıca resimden de anlaşılacağı gibi, 2005'e kadar toplam bütçe harcamalarının 2 milyar AZN'den az olduğu görülmektedir. Patlama sırasında devlet bütçe harcamaları hızla artmaya başlar. Sadece 2008'den sonra 3 yıl içinde bütçe harcamalarının miktarı önceki yıllara göre 5 kat daha fazla olan 10 milyar AZN'yi aşar. Petrol fiyatlarının düşmesi ve küresel mali kriz nedeniyle 2009'da azalan bütçe harcamaları, sonraki yıllarda artmaya devam eder. Bu keskin büyüme eğilimi 2014'te devam etti, önceki yıla göre AZN 434 milyon azalış hariç, 2019'da bütçe harcamaları yaklaşık 24.4 milyar AZN ile rekor seviyeye ulaşacaktır.

Şekil 3. 3: Devlet bütçe harcamalarının dinamikleri: 1995-2019 (milyon AZN)

Bütçe politikasının etkinliğini artırmak ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini en üst düzeye çıkarmak, bütçe kaynaklarının etkili bir şekilde kullanılmasını, başka bir deyişle optimal kullanımını gerektirir. Bu konu, özellikle doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkeler için özellikle önemlidir. Çünkü bu tür bir ekonomide doğal kaynaklardan elde edilen gelirin ekonomiye enjekte edilme süreci gerçekleşir. Bazı araştırmacılar bütçe harcamalarını üretken ve üretken olmayan olarak sınıflandırmakla birlikte, çokluğun paradoksunu temel alanlar da bulunmaktadır. Aşağıdaki tablo, Azerbaycan devlet bütçesinde farklı harcamalar için ayrılan miktarı ve bunların toplam harcamalardaki payını göstermektedir.

Tablo 3. 5: Devlet bütçe harcamalarının farklı yönlere dağılımı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ekono mi	4889.9	6803.2	6960.7	8207.5	7598.7	6408.8	4124.0	4394.3	7822.7	7961.5
Eğitim	1180.8	1268.5	1453.2	1437.7	1553.9	1605.1	1754.4	1742.7	1966.6	2195.7
Sağlık	429.2	493.4	609.4	618.9	665.3	708.2	702.5	704.7	709.9	873.6
Sosyal koruma ve sosyal güvenli	1123.0	1495.4	1769.5	1750.3	1971.2	1857.2	2645.2	2350.2	2150.7	2281.0

k										
Kültür, sanat vb.	168.4	189.9	240.8	274.9	294.0	272.4	687.4	253.3	299.5	335.8
Bilim	92.8	106.1	116.7	117.0	124.2	113.2	110.2	109.8	117.8	122.3
Yargı, kolluk kuvvetleri	668.5	710.3	929.2	1049.3	1103.6	1105.7	1117.1	1177.6	1316.4	1505.1
Belediyeler	303.0	281.9	342.3	349.3	449.7	430.9	470.1	552.2	627.4	774.5
Diğer giderler	2910.3	4048.8	4994.7	5338.6	4948.4	5283.0	6140.4	6309.7	7720.6	8376.4
Harcama-toplam	11765.9	15397.5	17416.5	19143.5	18709.0	17784.5	17751.3	17594.5	22731.6	24425.9

Petrol patlamasından önce ve sonra istatistiklerden farklı alanlardaki kaynak dağılımındaki değişiklik net bir şekilde hissedilmektedir. Patlama öncesi dönemde bütçe, sosyo-kültürel faaliyetlere odaklanmış yani bütçe sosyal bir yönlendirmeye sahiptir. Bu kategori içinde eğitim harcamaları ile sosyal koruma ve sosyal güvenlik harcamaları net bir şekilde önemli alanlar olarak görülmektedir. Ancak, kaynakların dağılımındaki durum patlamanın başlangıcından itibaren değişmiştir. Diğer harcama kategorilerinin bütçe harcamalarındaki bu kadar büyük bir paya sahip olması tuhaf görünebilir. Bu kategoriye savunma harcamalarının da dahil olduğunu belirtmek önemlidir. Devlet bütçesi aracılığıyla Azerbaycan ekonomisine katılım, sadece devlet bütçesi tarafından tamamlanmaz. SOFAZ tarafından finanse edilen devlet destekli projeler, daha geniş bir bütçe harcamasının bir parçası olarak görülmelidir. Fon, aşağıdaki faaliyetleri finanse etmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu raporları):

1. Baku-Tbilisi-Ceyhan ana ihracat petrol boru hattı projesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin payının finansmanı - 297.9 milyon AZN.
2. Mülteci ve mülteci ailelerin sosyal ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi sorunlarının çözümü - 1962.9 milyon AZN.⁵⁷
3. Oguz-Gabala bölgesinden Bakü'ye su boru hattı inşası - 779.6 milyon AZN.

⁵⁷ Orujov, K. (2017). Ermenistan'ın Azerbaycan Cumhuriyeti Karabağ Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Hayatına Verdiği Zararlar ve Ortadan Kaldırılması.

4. Samur-Abşeron kanalının yeniden inşası - 1259.2 milyon AZN.
5. Devlet Yatırım Şirketi'nin yetkili sermayesinin finansmanı - 90.0 milyon AZN.
6. Bakü-Tiflis-Kars yeni demiryolu projesinin finansmanı - 521.1 milyon AZN.⁵⁸
7. 2007-2015 yıllarında Azerbaycan gençliğinin yurtdışında eğitim programının finansmanı - 166.0 milyon AZN.
8. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) Azeri-Çırağ-Güneşli projesindeki payının finansmanı - 87.6 milyon AZN. Azeri-Çırağ-Güneşli için değiştirilen ve revize edilen üretim paylaşım anlaşmasının onayından sonra, ortaklardaki yeni paylara bakıldığında SOCAR'ın ACG'deki payının iki katından fazla olduğu görülmektedir. Yeni anlaşma gereği, SOCAR'ın ACG'deki payı %11.65'ten %25'e çıkarılacak ve uluslararası ortaklar Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'na (SOFAZ) 3.6 milyar dolarlık bir prim ödeyeceklerdir. ACG, önümüzdeki 32 yıl içinde 40 milyar doların üzerinde yatırım yapma potansiyeline sahiptir. Yeni koşulların Azerbaycan için daha ekonomik olduğu görünmektedir.⁵⁹
9. STAR petrol rafineri kompleksi inşası - 723.2 milyon AZN. 25 Ekim 2011'de kurulan ve SOFAZ tarafından finanse edilen proje aynı zamanda bir STAR rafinerisidir. Tesis, Türk İzmir şehrine yakın Aliaga liman bölgesinde yer alacak ve İzmir ve İstanbul'daki iç pazarın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılacaktır. Ana hammadde tedarikçisi olacak rafinerinin toplam kapasitesi 10 milyon ton olacaktır.⁶⁰
10. Güney Gaz Koridoru AŞ'nin yetkili sermayesinde devletin payının finansmanı - 974.7 milyon AZN.⁶¹

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınma Devlet Programları, petrol sektörüne olan bağımlılığı en aza indirme ve ülkenin bölgelerinin sürdürülebilir kalkınmasını sağlama, ekonomik çeşitlendirmenin seviyesini artırma ve altyapı ile sosyal hizmetleri daha da iyileştirme amacıyla 2004 yılından bu yana uygulanmaktadır. Bu program kapsamında öngörülen faaliyetler devlet bütçesinden finanse edilmiştir. SOFAZ tarafından devlete aktarılan vergi ve harçlar aracılığıyla finanse edilen tüm projeler, ülkenin

⁵⁸ Klimas, E. ve Humbatov, M. (2016). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu. İpek Yolunun Demir Zemini', Vilnius.

⁵⁹ Zulfigarov, F. ve Neuenkirch, M. (2020). Azerbaycan'da petrol fiyatlarındaki değişimlerin seçilmiş makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi. Ekonomik Sistemler, 44(4), 100814.

⁶⁰ Guliyeva, G. (2018). Azerbaycan'da Kalkınma Ekonomisinin Ekonomik Önkoşulları ve Beklentileri. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada (Bildiriler Kitabı Cilt 2/4), 55. Uluslararası Ekonomik ve Sosyal Bilimsel Konferansı (s. 227).

⁶¹ Farzalibeyov, F. (2021). Avrupa enerji güvenliği gündeminde ve politika oluşturma sürecinde Güney Koridorunun Evrimi. Uluslararası Küresel Enerji Sorunları Dergisi, 43(1), 55-78.

ekonomisini çeşitlendirmeyi, sosyal altyapıyı daha da genişletmeyi, ek projeleri uygulamayı ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlama amaçlıdır.⁶²

Böylece Baku-Tbilisi-Ceyhan boru hattı projesinden sonra bir diğer önemli proje Güney Gaz Koridoru projesidir. Koridorun dört bileşeninden üçü zaten uygulanmıştır. Bunlar Shah Deniz-2 projesi, Azerbaycan'dan Gürcistan ve Türkiye'ye South Caucasus Pipeline ve Türkiye üzerinden geçen Trans-Anadolu Gaz Boru Hattı (TANAP)'dir. Shah Deniz'den gelen gaz TANAP tarafından bir yıldan fazla bir süredir ihraç edilmektedir. Projelerin sonuncusu olan TAP (Trans-Adriatic Gas Pipeline) ise yakında devreye girmek üzere.⁶³

Bütçenin gelir tarafının yeterli bir şekilde oluşturulmasını ve bütçe harcamalarının uygun ve doğru kullanılmasını sağlamak için atılacak önlemlerden biri, devlet bütçesinin petrol bağımlılığını en aza indirmektir. Bildiğimiz gibi, Azerbaycan'daki petrol sektörünün gelirleri her zaman ülkenin merkezi bütçesinin gelir bölümünün temelini oluşturmuş ve devam eden bütçe açığını kapatmak için geniş bir şekilde kullanılmıştır. Söylemek gerekir ki, petrol sektörü Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) yarısından fazlasını ve ihracatın %90'ından fazlasını oluşturmaktadır. Bu durumda, söz konusu bütçenin petrol gelirlerine olan bağımlılığını azaltma hedefine ulaşamadığımız ve aksine bağımlılığın arttığı sonucuna varabiliriz. Geçmişteki petrol fiyatlarındaki sert düşüş, ülkenin gelirlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu etki doğal olarak olumsuz olmuştur. Ham petrol fiyatlarındaki düşüşü dikkate almasak bile, dünya deneyimi bize göstermektedir ki yer altı kaynakları bir gün tükenir, yani her zaman petrol gelirlerine güvenmek doğru değildir. Ancak petrol gelirlerinin doğru ve akıllıca kullanımı sayesinde birçok alanımızı geliştirmek mümkündür. Söylediklerimizden, Petrol Fonu'nun fonlarını bütçe amaçları için değil, petrol sektörüne dahil olmayan ve geliştirilebilecek alanlara yatırım yapmak için kullanmanın daha uygun olacağını çıkarabiliriz. Petrol dışı sektöre yapılan yatırım, yeni işlere, artan istihdama, azalan işsizliğe ve kısacası yeni değer yaratmaya, artan nüfusa ve bütçe gelirlerine, ardından daha etkili ve uygun bütçe harcamalarına yol açacaktır.

3.4. Azerbaycanda Farklı Enerji Kaynaklarının Kullanımın Karşılaştırmalı Analizi

⁶² Aslanlı, K. (2015). Azerbaycan'da mali sürdürülebilirlik ve devlet petrol fonu. Avrasya Araştırmaları Dergisi, 6(2), 114-121.

⁶³ Aslanlı, A. ve Isayev, A. (2019). Tanap And Tap Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi Kapsamında. Ekonomik ve Sosyal Kalkınma: Bildiriler Kitabı, 642-649.

Azerbaycan'da farklı enerji kaynaklarının kullanımı, ülkenin enerji sektöründeki dinamikleri ve enerji politikalarının belirlenmesinde kritik bir rol oynar. Bu bölümde, Azerbaycan'da mevcut olan çeşitli enerji kaynaklarının kullanımı incelenerek karşılaştırmalı bir analiz sunulacaktır. Bu analiz, Azerbaycan'ın enerji ihtiyaçlarını karşılama stratejilerini anlamak ve gelecekteki enerji politikalarını şekillendirme sürecine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Tablo 3. 6: Enerji dengesi (Bin, ton petrol eşdeğeri)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Üretim	61,084.2	59977.6	57036.0	58133.4	61,724.7	60,458.3	66,202.0	66,451.8
İhracat	- 46,055.5	- 45 295.3	- 43 276.3	- 44 235.5	- 44,417.5	- 43,479.0	- 48,552.9	- 49,771.7
Uluslararası sığınaklar	-324.2	- 229.8	- 208.5	- 155.8	-353.9	-378.6	-460.1	-454.0
Uluslararası deniz sığınakları	-51.0	- 49.2	- 45.1	- 43.8	-31.2	-32.7	-28.0	-8.2
Uluslararası havacılık sığınakları	-273.2	- 180.6	- 163.4	- 112.0	-322.7	-345.9	-432.1	-445.8
Stok değişiklikleri	556.8	338.7	- 566.0	- 171.1	-170.5	-236.4	70.4	-458.5
Toplam arz	15,569.4	15419.9	15506.8	15590.7	17085.6	16642.8	17566.6	18655.4
Nihai enerji tüketimi	8,242.2	8 613.0	8 258.5	8 653.9	9,549.4	9,453.8	10,041.0	11,019.1
Sanayi ve inşaat	1,341.7	1 563.6	1 098.1	1 047.1	1,515.7	1,513.0	1,566.3	1,793.0
Demir ve çelik	66.6	42.6	59.9	61.4	56.5	50.5	63.2	67.2
Kimya ve petrokimya	275.2	396.6	189.9	193.6	441.2	511.6	481.8	603.7
Demir içermeyen metal	74.8	76.2	64.7	76.0	80.3	72.7	76.4	81.5
Metalik olmayan mineraller	266.0	346.3	316.9	274.9	295.7	407.5	453.1	504.0
Taşıma ekipmanları	9.3	2.8	1.7	1.0	0.5	0.5	0.5	0.5
Makineler	43.3	39.6	31.7	27.4	35.4	32.7	31.4	53.2
Madencili	17.8	24.2	18.5	29.1	27.7	32.5	33.9	33.6

k ve taşocakçılığı								
Gıda ve tütün	392.0	400.6	221.5	172.9	305.3	187.1	213.9	221.6
Kağıt, kağıt hamuru ve baskı	6.0	5.8	4.5	5.9	8.6	7.4	8.2	9.5
Ahşap ve ahşap ürünler	3.7	2.8	4.5	2.9	3.8	4.5	3.6	3.7
Tekstil ve deri	12.1	19.7	21.8	23.9	27.9	20.7	24.4	21.4
Yapı	144.2	168.0	142.2	159.8	207.5	170.2	157.1	165.9

Tablo 3.6, Azerbaycan'ın enerji dengesini 2015 ile 2022 arasında bin ton petrol eşdeğeri cinsinden detaylı bir şekilde göstermektedir. Bu tablo, ülkenin enerji üretimi, ithalatı, ihracatı, uluslararası sığınaklar ve stok değişiklikleri gibi çeşitli bileşenlerini içerir. İlk olarak, tablonun üretim ve tüketim arasındaki dengesini göz önünde bulundurmak önemlidir. Üretimde görülen artışlar, ülkenin enerji üretim kapasitesinin genel olarak istikrarlı bir şekilde arttığını göstermektedir. Ancak, ithalat ve ihracat arasındaki farklar, Azerbaycan'ın enerji ticareti dengesini etkileyebilir. Özellikle, ihracat rakamlarındaki azalma, ülkenin dış ticaret dengesindeki değişikliklere işaret edebilir. Ayrıca, uluslararası sığınaklar ve stok değişiklikleri gibi unsurlar da dikkate alınmalıdır. Bu faktörler, ülkenin enerji politikalarının yanı sıra uluslararası ilişkilerini de etkileyebilir. Örneğin, uluslararası sığınaklardaki değişimler, Azerbaycan'ın enerji piyasalarındaki rolünü ve ilişkilerini yansıtabilir. Tablonun alt kısmında, nihai enerji tüketimiyle ilgili detaylar bulunmaktadır. Bu kısımda, sanayi, ulaşım, tarım ve diğer sektörlerin enerji tüketimine ilişkin veriler yer almaktadır. Bu veriler, farklı sektörlerin enerji kullanımı üzerindeki etkilerini anlamak için önemlidir.

Tablo 3. 7: Enerji ürünleri üretimi, (Bin, ton petrol eşdeğeri)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ham petrol (gaz yoğunlaşması dahil)	42,835.5	42,240.9	39,810.4	39,939.9	38,588.7	35,533.3	35,583.1	33,593.2
Doğal gaz	17,947.3	17,463.5	16,967.6	17,920.2	22,871.8	24,712.6	30,395.6	32,613.5
Petrol tesisi gazı	219.0	234.5	217.1	216.8	245.4	230.9	249.5	190.8
Sıvılaştırılmış gazlar	195.2	226.1	240.6	244.1	237.9	228.0	320.0	289.9
Araba benzini	1,263.1	1,190.0	1,254.1	1,223.5	1,198.6	1,204.2	1,306.0	1,332.8

Beyaz petrol jet yakıtı	709.8	646.7	606.2	730.2	687.2	535.3	507.1	588.8
Dizel yakıt (gaz yağları)	2,794.9	2,289.6	1,884.2	2,189.0	2,285.7	2,222.6	2,529.2	2,234.3
Akaryakıt	329.2	404.7	239.6	108.2	128.4	62.5	107.9	79.0
Nafta	214.8	193.3	184.6	220.1	261.2	234.7	392.5	292.2
Petrol koku	192.1	155.7	171.1	184.0	179.7	148.5	193.2	158.7
Petrol bitümü	168.0	175.2	231.9	283.2	254.4	366.5	354.2	335.8
Yağlama yağları	24.7	9.3	37.6	50.3	34.2	35.0	56.0	43.1
Diğer petrol ürünleri	349.7	383.7	593.5	615.4	635.8	635.8	665.6	697.2
Isı enerjisi	156.8	175.7	158.7	295.2	338.1	329.6	354.2	340.7
Elektrik-Toplam	2,123.2	2,146.0	2,091.6	2,169.7	2,242.3	2,222.2	2,398.4	2,497.4
ondan:								
SES Elektriği	140.8	168.5	150.2	152.0	134.6	92.0	109.8	137.2
Rüzgar enerjisi	0.4	2.0	1.9	7.1	9.1	8.3	7.9	7.2
Güneş enerjisi	0.4	3.0	3.2	3.4	3.8	4.0	4.8	5.2
Atıkların yakılmasından elde edilen elektrik	15.6	15.0	14.6	13.9	16.8	17.2	16.6	17.7
Odun	81.4	33.4	36.4	35.6	33.7	23.2	20.0	15.4

Tablo 3.7 Azerbaycan'ın enerji ürünleri üretimini 2015 ile 2022 yılları arasında bin ton petrol eşdeğeri cinsinden detaylı bir şekilde göstermektedir. Bu tablo, farklı enerji kaynaklarının üretim miktarlarını yıllara göre karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. İlk olarak, tablonun üst kısmında yer alan ham petrol üretimine odaklanalım. 2015 yılında 42,835.5 bin ton petrol eşdeğeri olan ham petrol üretimi, zamanla 2022 yılında 33,593.2 bin tona düşmüştür. Bu düşüş, ülkenin ham petrol rezervlerindeki azalma veya üretimdeki teknik zorluklar gibi faktörlere bağlı olabilir. Doğal gaz üretimine baktığımızda, 2015 yılında 17,947.3 bin ton petrol eşdeğeri olan üretim, 2022 yılında 32,613.5 bin tona yükselmiştir. Bu, Azerbaycan'ın doğal gaz üretimindeki artışı göstermektedir, bu da ülkenin doğal gaz rezervlerinin zenginliğine ve enerji politikalarının odak noktalarından birinin doğal gaz üretimi olduğuna işaret edebilir. Petrol türevi ürünlerin üretimine geçtiğimizde, bazı ürünlerde değişen eğilimler görülmektedir. Örneğin, araba benzininin üretimi 2015 ile 2022 arasında genellikle artmıştır, ancak 2021'den sonra hafif bir düşüş yaşanmıştır. Bununla birlikte, dizel yakıt üretimi bazı yıllarda dalgalanmalar gösterirken, genel olarak istikrarlı bir eğilim

göstermektedir. Elektrik üretimine geçtiğimizde, toplam elektrik üretimi zaman içinde artmış gibi görünmektedir. Ancak, yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen elektrik miktarının arttığı da görülmektedir. Özellikle, güneş enerjisi ve rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir kaynaklardan elde edilen elektrik miktarı her yıl artış göstermektedir, bu da Azerbaycan'ın yenilenebilir enerjiye olan ilgisini ve yatırımlarını göstermektedir.

Tablo 3. 8: Toplam enerji arzı

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ham petrol (gaz yoğunlaşması dahil), bin ton	6,578.1	6,053.6	5,928.5	6,178.4	6,245.6	5,967.4	6,690.0	6,357.0
Doğal gaz, milyon metreküp	11,414.8	11,193.7	10,872.1	11,076.1	12,554.6	12,664.4	13,125.9	13,943.9
SES'in elektriği, milyon kWh	1,637.5	1,959.3	1,746.4	1,768.0	1,564.8	1069.5	1277.3	1595.7
Rüzgar elektriği, milyon kWh	4.6	22.8	22.1	82.7	105.4	96.1	91.4	83.3
Güneş enerjisi, milyon kWh	4.6	35.3	37.2	39.3	44.2	47.0	55.2	60.9
Doğal bitüm ve doğal asfalt, bin ton	7.1	1.0	1.6	1.1	1.4	1.3	1.4	1.6
Sıvılaştırılmış gazlar, bin ton	-19.1	-35.4	-48.7	-52.7	-3.2	8.0	-3.3	-1.5
Araba benzini, bin ton	91.3	111.4	92.1	112.0	195.8	11.8	150.7	264.6
Beyaz petrol tipi jet motoru yakıtı, bin ton	-493.3	-395.9	-257.0	-347.5	-366.4	-386.8	-396.5	-419.0
Diğer beyaz yağ türleri, bin ton	13.5	14.6	2.5	22.5	4.4	17.0	0.0	4.3
Dizel yakıt (gazyakı), bin ton	-1,640.6	-1,278.9	-617.4	-707.9	-787.1	-895.7	-1,117.9	-521.7
Akaryakıt, bin ton	84.3	281.5	102.6	-64.2	-49.2	-2.8	64.8	-70.1
Nafta, bin ton	13.9	3.9	-6.0	-5.3	-13.5	76.0	18.1	-12.5
Petrol kok, bin ton	-254.7	-204.6	-224.1	-238.2	-235.2	-192.6	-253.7	-206.6

Petrol bitümü, bin ton	3.0	-4.6	11.5	-12.1	-16.9	-118.6	-176.1	-82.8
Yağlayıcılar, bin ton	20.8	26.0	11.8	-2.0	28.3	22.4	9.2	42.3
Diğer petrol ürünleri, bin ton	5.4	15.2	-0.1	-	0.6	-2.4	5.5	57.9
Elektrik, milyon kWh	-157.5	-981.1	- 1,174.7	- 1,314.0	- 1,354.0	-1014.2	-1521.8	-2860.3
Yakacak odun, bin ton	163.9	68.7	71.9	70.7	65.6	46.8	43.5	31.9
Diğer yakıt türleri, bin ton	12.5	7.0	6.4	12.3	22.9	22.0	20.1	30.6

Tablo 3.8, Azerbaycan'ın toplam enerji arzını 2015 ile 2022 yılları arasında farklı enerji kaynaklarına göre detaylı bir şekilde göstermektedir. Bu tablo, farklı enerji kaynaklarının üretim miktarlarını ve zaman içindeki değişimlerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Tablonun üst kısmında yer alan ham petrol ve doğal gaz üretimine odaklanırsak, 2015 yılında ham petrol arzı 6,578.1 bin ton iken, 2022 yılında 6,357.0 bin tona düşmüştür. Benzer şekilde, doğal gaz arzı da 2015 yılında 11,414.8 milyon metreküp iken, 2022 yılında 13,943.9 milyon metreküpe yükselmiştir. Bu veriler, ülkedeki ham petrol ve doğal gaz üretiminin zamanla değiştiğini ve belirli dönemlerde artış veya azalış gösterebileceğini göstermektedir. Tablonun alt kısmında, petrol türevi ürünlerin arzına odaklanıldığında, bazı ürünlerde değişkenlikler görülmektedir. Örneğin, araba benzininin arzı bazı yıllarda artarken, bazı yıllarda azalmıştır. Benzer şekilde, dizel yakıt arzı da zaman içinde değişkenlik göstermiştir.

Azerbaycan'daki enerji arzındaki değişiklikler ve karşılaştırmalar incelendiğinde dikkate değer bazı bulgular ortaya çıkıyor. Ham petrol ve doğal gaz gibi geleneksel enerji kaynaklarında, ülke zaman içinde farklı eğilimler göstermiştir. Ham petrol üretimi 2015'ten 2022'ye kadar düşüş gösterirken, doğal gaz üretimi ise artış eğilimi göstermiştir. Bu durum, Azerbaycan'ın enerji portföyünde doğal gazın önemli bir yer tuttuğunu ve üretim kapasitesinin arttığını göstermektedir. Azerbaycan, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik değişen bir ilgi göstermektedir. Güneş enerjisi ve rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir kaynaklardan elde edilen enerji miktarı, zamanla artmıştır. Bu, ülkenin sürdürülebilir enerjiye geçiş sürecinde ilerleme kaydettiğini ve bu kaynaklardan elde edilen enerjinin toplam enerji arzındaki payının arttığını göstermektedir. Petrol türevi ürünlerin arzında da farklı eğilimler gözlemlenmektedir. Bazı ürünlerde artışlar yaşanırken, bazılarında azalışlar

görülmüştür. Özellikle, araba benzinindeki ve dizel yakıtındaki artışlar dikkat çekicidir. Ancak, beyaz petrol tipi jet motoru yakıtı gibi bazı ürünlerde azalışlar yaşanmıştır. Bu durum, Azerbaycan'ın petrol türevi ürünlerde değişen talep ve pazar koşullarına uyum sağlamak için çeşitli stratejiler izlediğini göstermektedir.

3.5. Ekonomi Üzerinde Petrolün Olumlu ve Olumsuz Etkilerinin Sınıflandırılması

Makroekonomik göstergeler dikkate alındığında, Hazar enerji kaynaklarının Azerbaycan ekonomisi için dünya ekonomisine yeniden adapte olmak ve ekonomiyi yeniden yapılandırmak açısından önemli olduğu görülmektedir. Bağımsızlık yıllarının ardından enerji sektörü ile ilgili yapılan anlaşmalar ve bu bağlamda yürütülen faaliyetler, ekonomiye bir açılım sağlamıştır. Azerbaycan'da uzun yıllardır petrol endüstrisinin varlığı ve petrole alternatif enerji kaynağı bulma konusundaki başarısızlık, ülkenin ve petrol endüstrisinin önemini artırmıştır (Mukhtarov vd., 2020). Humbatova, Gasimov ve Hajiyeve (2019) göre, küresel petrol piyasası dünya ekonomisinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamakta, borsa ve petrol ihraç eden ve ithal eden ülkelerin ekonomik koşullarını etkilemektedir. Çalışma, tüketim ve üretim oranlarındaki dalgalanmalar ve jeopolitik faktörler tarafından yönlendirilen petrol piyasasının dinamik doğasına dikkat çekmektedir. 2005 ve 2015 yılları arasında petrol tüketimi ve üretiminde önemli artışlar gözlemlenmiş, özellikle 2008 ve 2014-2016 dönemlerinde fiyat dalgalanmaları yaşanmıştır. Yazarlar, üretim kotaları ve petrol ihracatçıları arasındaki anlaşmalar gibi piyasayı istikrara kavuşturma çabalarının fiyatları yönetmede farklı derecelerde başarı sağladığını gözlemlemektedir.

Yazarlar, petrol üretimi, tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki karmaşık ilişkiye vurgu yapmaktadır. Küresel ekonomik büyümenin petrol üretimi ve tüketimine mutlak bağımlılık göstermediği, ancak bu faktörler ile dünya GSYİH'sı arasında önemli bir korelasyon bulunduğu belirtilmektedir. Özellikle Azerbaycan örneğinde, ekonomik büyümenin ülkenin petrol üretimi ve fiyatlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu, bu durumun ülkenin ekonomisinin küresel petrol piyasasındaki dalgalanmalara karşı kırılganlığını vurguladığı ifade edilmektedir.⁶⁴

⁶⁴ Humbatova, S. I., Gasimov, R. K., & Hajiyeve, N. G. O. (2019). The impact of oil factor on Azerbaijan economy. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(4), 381-387.

1. Pozitif Etkiler: Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan, ülkenin doğal kaynaklarını kullanarak planlı bir şekilde yabancı sermayeyi çekmeye çalıştı. Özellikle yabancı sermayeyi teşvik ederek kaynakların kullanılmaya başlandığı tarih olarak 1994 Yüzyıl Anlaşması'nı almak doğru olacaktır. Ancak, ülkenin ekonomisindeki sorunları ortadan kaldırmak ve dış ticaret açıklarını kapatmak için 2000'li yılların başına kadar beklemek gerekmekteydi. Özellikle 1990'ların sonlarına doğru dünya petrol fiyatlarının yükselmesi ve üretimin artması, ülke için bazı olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu olumlu sonuçlar ekonomik, siyasi ve stratejik olarak şu şekilde sıralanmıştır.⁶⁵

2. Ekonomik Etkiler: Doğal kaynak ihracatından elde edilen gelirlerin artması, bütçeden ayrılan sosyal transferlerin ve zamanında maaş ödemelerinin yanı sıra sosyal huzurun artmasına yol açtı. Sonuç olarak, ülke zorlu geçiş dönemini aşma, ekonomik reformlar yapma ve gerekli yasal düzenlemeleri yapma konusunda başarılı bir döneme girdi.⁶⁶ Gelirlerin artması, Azerbaycan'ın finansal kuruluşlar tarafından kredi notunun yükselmesine neden oldu. Bu, ülkeye yabancı yatırımcılar açısından risk olmayan bir bölge izlenimi verdi ve sonuç olarak, gerekli projeler için kaynak sağlama ve yatırım çekme konusunda uygun bir ortam oluşturuldu. Özellikle 2000'lerin başından itibaren Azerbaycan, yabancı sermayeyi çekme konusunda başarılı olmuştur. Petrol anlaşmaları sonucu elde edilen gelirler ülkedeki bütçenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ülke için en büyük iki anlaşmadan biri olan Yüzyıl Anlaşması, 20 yıl içinde 140 milyar ABD doları gelir elde edecek. Diğer yandan, bu anlaşma kapsamındaki Azeri, Çırağ, Günashlı'dan herhangi birinde yeni kuyular bulunduğunda rezervler de artmakta ve bu durum Azerbaycan lehine değişmektedir. Azerbaycan anlaşmalarına ait şirketlerin hisselerinin satışından da gelir vergisi elde edilmekte, SOCAR kendi hissesini sattığında elde edilen gelirler de doğrudan bütçeye katkı sağlamaktadır. Öte yandan, SOCAR'a ait makine, ekipman ve diğer hizmetlerin kullanımı veya kiralanması sonucu elde edilen karlar da gelir kalemleri arasında yer almaktadır.⁶⁷ Ülke, aynı zamanda transit bir ülke olarak kullanılmasından kaynaklı gelir elde etmekte, uygulanan boru hatları üzerinden ham petrol taşıma işlemleri de bu geliri artırmaktadır. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ülkeler üzerinde önemli ekonomik sonuçlar doğurabilir

⁶⁵ Aras, Ö. N., Süleymanov, E. ve Mammadov, K. (2016). Azerbaycan Ekonomisi: Bağımsızlığın 25 yılı. Sharg-Garb.

⁶⁶ Ahmadov, M. (2013) Azerbaycan: Yeni Petrol Çağı ve Uluslararası Politika, Bakü.

⁶⁷ HÜSEYNOV, N. (2019). 2025 Yılında Azerbaycan Ekonomisi: Dünyada Ham Petrol Üretimi ve Fiyatları. Sosyal ve Ekonomik Revue, 17(2).

ve bu etkiler, ülkelerin büyüklüğüne ve tedarik zincirindeki konumlarına bağlı olarak büyük ölçüde farklılık gösterir. Gelişmekte olan petrol ihraç eden ülkeler, gelişmiş petrol ithal eden ülkelere göre petrol fiyat şoklarına daha hassastır. COVID-19 pandemisi nedeniyle dünya genelinde petrol talebinin düşmesi, petrol ihraç eden ülkeler üzerinde ekonomik baskı yaratmıştır. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren yapılan çalışmalar, petrol fiyat şokları ile reel ekonomik faaliyetler arasında doğrusal bir ilişkinin önemini yitirdiğini ortaya koymuştur. Bunun yerine, birçok çalışma, petrol fiyatları ve makroekonomik değişkenler arasında asimetrik bir ilişki olduğunu bulmuştur. Çalışmaların çoğunluğu ABD ve diğer gelişmiş ekonomilere odaklanmışken, gelişmekte olan petrol ihraç eden ülkelerde petrol fiyat dalgalanmalarının etkilerini inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Zulfigarov ve Neuenkirch, bu sınırlı literatüre katkıda bulunarak, Azerbaycan'da petrol fiyat yeniliklerinin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Çalışmalarında, petrol fiyat şoklarından sonra, petrol ve gaz sektöründe ve ekonominin geri kalanında GSYİH büyümesinin azaldığı, petrol gelirlerindeki dalgalanmaların hükümetin ekonominin geri kalanını sübvansetme kapasitesini etkilediği sonucuna varmışlardır. Ayrıca, petrol fiyat yeniliklerinin Azerbaycan'da enflasyonu artırdığı, manatın ABD doları karşısında değer kazandığı ve bunun sonucunda dış rekabet gücünün azaldığı belirtilmiştir. Sonuç olarak, çalışmada, doğal kaynaklara bağımlılığın petrol ihraç eden bir ekonomi için zararlı olabileceği, özellikle de düşen petrol fiyatları dönemlerinde geçerli olduğu vurgulanmaktadır. COVID-19 pandemisi nedeniyle petrol talebindeki düşüşle tetiklenen en son petrol fiyat düşüşü örnekleme dahil edilmemiştir, ancak Azerbaycan'ın ve diğer petrol ihraç eden ülkelerin bu ekonomik daralma ile nasıl başa çıkacakları merak konusudur. Bu bağlamda, doğal kaynaklara bağımlılığı az olan daha çeşitlendirilmiş bir ekonominin, olumsuz petrol fiyat şokları durumunda daha dayanıklı olacağı belirtilmektedir.⁶⁸

Azerbaycan ekonomisi büyük ölçüde doğal gaz ve petrol rezervlerine dayanmaktadır ve bu kaynaklar ülkenin ihracat gelirlerinin %90'ından fazlasını oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın devlet petrol şirketi SOCAR, ülke içi petrol üretiminin yaklaşık %20'sini gerçekleştirirken, geri kalan üretim uluslararası enerji şirketleri tarafından yapılmaktadır. 2002-2010 yılları arasında Azerbaycan'ın günlük petrol üretimi önemli bir artış göstermiştir. Ancak, COVID-19 pandemisi gibi ekonomik olmayan faktörlerin küresel enerji piyasalarını nasıl

⁶⁸ Zulfigarov, F., & Neuenkirch, M. (2020). The impact of oil price changes on selected macroeconomic indicators in Azerbaijan. *Economic Systems*, 44(4), 100814.

etkileyeceği konusundaki belirsizlikler devam etmektedir. Yazarlar, 2020'nin başlarında COVID-19 salgınının patlak vermesiyle birlikte petrol fiyatlarının 50 dolardan 20 dolara düştüğünü ve bunun Azerbaycan gibi petrol ihraç eden ülkeler üzerinde ciddi ekonomik baskılar yarattığını belirtmektedir. Azerbaycan ekonomisi, büyük ölçüde petrol ihracatına bağımlı olduğu için petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan derinlemesine etkilenmektedir. Sonuç olarak, yazarlar, petrol fiyatlarındaki düşüşlerin Azerbaycan gibi petrol ihraç eden ülkeler için zararlı olabileceğini ve doğal kaynaklara bağımlılığın bu tür ülkelerde ekonomik kırılganlığı artırdığını vurgulamaktadır. Daha çeşitlendirilmiş bir ekonomiye sahip olmanın, petrol fiyatlarındaki olumsuz şoklara karşı daha dayanıklı bir yapıya sahip olacağı belirtilmiştir.⁶⁹

3. Stratejik: İlk olarak, Yüzyıl Anlaşması ve BTC boru hattı projesi, Azerbaycan'ın hem jeostratejik konumunu güçlendirmekte hem de bir kalkınma stratejisi geliştirmekte etkili olmuştur. Söz konusu anlaşmalarla Azerbaycan'ın petrolü avantajlı koşullar altında dünya pazarına ulaşmaktadır. Özellikle BTC boru hattı, bölgedeki diğer ülkelere de teşvik oluşturmaktadır. Bu ülkelerin bazıları Kazakistan gibi petrol zenginiyken, bazıları Batı Avrupa ülkeleri gibi alıcı pazarlardır. Bu hatlar aracılığıyla kaynakları ihraç etmek, Azerbaycan'ın transit bir ülke olarak önemini artırmaktadır. Kazakistan'ın topraklarındaki Kaşagan yatağının belirlenmesi bu başlangıcın önemli bir noktasıdır. Sonuç olarak, söz konusu ülkenin petrolünün taşınması için Kaşagan Kazakistan Kaspian Taşıma Sistemi adlı proje başlatılmış ve bu projeyi tamamlamak için Total şirketi görevlendirilmiştir ve 2009 yılında tamamlanmıştır. BTC boru hattı İsrail'in ilgisini çekmeye başlamış ve ülke, boruyu Ashkelon şehrine teslim etme ve mevcut boru hattı ile birleştirme teklifinde bulunmuştur. Bu şekilde, gönderilecek petrolün Hindistan ve Çin'e ulaştırılması planlanmıştır. Öte yandan, İran hükümeti, Hazar'daki araştırmaları sonucunda bir petrol sahası tespit ederse BTC boru hattına katılacaklarını ifade etmiştir. Görüldüğü gibi, Azerbaycan'ın ev sahipliği yaptığı boru hatları projelerine olan ilgi artmakta ve bu durum ülkenin jeostratejik konumuna olumlu etki etmektedir. Aynı zamanda, Rusya ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin Kırım olaylarına bağlı olarak zayıflaması, Güney Akım projesinin durmasına neden olmuştur.⁷⁰ Sonuç olarak, TANAP ve TAP projeleri dikkat çekmeye başlamıştır. Avrupa'nın enerji güvenliği açısından

⁶⁹ Sarkhanov, T. (2022). The effect of oil prices on Azerbaijan's economy (2009–2018). Экономика региона, 18(4), 1287-1300.

⁷⁰ AKPINAR, E. (2005). Bakü Tiflis Ceyhan BTC Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(2), 229-248.

Azerbaycan'ın iki avantajından bahsetmek mümkündür. İran rotası, enerji alanındaki ABD ile yakın ilişkiler nedeniyle önemsiz hale gelmiş ve Orta Asya enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak boru hatlarına sahiptir. Zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarının bulunması. Petrol ve gaz anlaşmaları, sadece Azerbaycan için değil, bölgedeki diğer devletler için de tarihi dönüm noktaları olmuştur. Büyük İpek Yolu tekrar önem kazanmış, ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler iyileşmeye başlamış ve bölgede barış sağlanmıştır. Ülke, Avrupa için bir enerji teminatı haline gelmiş ve transit bir ülke olarak jeostratejik konumunu önemli hale getirmiştir.

4. Siyasi: Azerbaycan Hükümeti, bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomik özgürlüğünü sağlamak ve Rusya'nın askeri müdahalelerini önlemek için bir dizi strateji geliştirmiştir. Doğal kaynakları kullanarak Batılı ülkelerin dikkatini çekme politikası, ülkenin ilk politikası olmuş ve Yüzyıl Anlaşması ile bu şirketleri temsil eden devletlerin dikkatini çekme çabaları başarılı olmuştur. Anlaşmalardaki dikkat çeken nokta, Azerbaycan'ın üzerine baskı yapan ülkelere karşı bir denge politikası yürüttüğüdür. Bu bağlamda, ülke en büyük projede, Yüzyıl Anlaşması'nda, payının %10'unu Rusya'nın Lukoil şirketine ve %5'ini İran'ın Milli Petrol Şirketi'ne devretmeyi planlamıştı. Ancak, ABD yönetiminin baskısı sonucunda Azerbaycan, İran'a pay ayırmaktan vazgeçti. Buna rağmen İran, Shah Deniz gaz sahası için oluşturulan şirket birliğinden bir pay almayı başardı.⁷¹ Rusya ve İran'ın askeri baskısını hafifletmek, Fransız şirketine pay vermek gibi bir politikanın, bu ülkenin Azerbaycan'a karşı politik arenada negatif politikasını değiştirme zorunluluğundan kaynaklandığı söylenebilir. Öte yandan, BTC boru hattı stratejisinde Ceyhan Limanı'nın seçilmesi, ülkenin siyasi bağımsızlığını koruma adımı olarak atılmıştır. Söz konusu proje, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan ile ilişkilerin güçlenmesine neden olmuştur. Ancak, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan ve Moldova ile bölgesel bir ittifak kurarak karşılıklı kurulan Rusya-İran-Ermenistan birliğini engellemeye çalışılmıştır. Ülkenin doğal kaynaklarını kullanarak Batılı ülkelerin dikkatini çekme stratejisi, bazı durumlarda ABD'nin stratejisiyle uyum içinde hareket etme, bazen de bölgedeki etkin ülkeleri kendi büyük projelerine dahil etme stratejisi, Azerbaycan'ın siyasi durumu üzerinde önemli bir etki yapmıştır.

⁷¹ İbrahimov, R. (2012). Azerbaycan'ın Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı. Uluslararası Stratejik Araştırma Örgütü, 7(14), 125-148.

Sonuç olarak, son 25 yılda Azerbaycan, ekonomik bağımsızlığını kaybetme tehlikesini ortadan kaldırmış ve bir devlet kurma konusunda başarılı bir yol kat etmiştir. Petrol anlaşmaları ve ihracat boru hattı gibi BTC'nin seçilmesi, ülkeyi destekleyen devlet sayısını artırmış, Rusya ve İran'ın olumsuz baskılarını dengelemiş ve özellikle Hazar'ın statü sorununun çözümünde başarı sağlanmıştır.

Olumsuz Etkiler olarak ele aldığımız etkiler üç şekilde incelenmiştir: ekonomik, siyasi ve stratejik.

1. Ekonomik: Ülkenin doğal kaynakları, bütçe için kolay gelir anlamına gelir. Artan gelirler, daha yüksek yaşam standartlarına yol açar. Ancak, ekonomik literatür, zengin doğal kaynakları kullanarak gelir elde eden ülkelerin uzun vadeli sağlıklı olmayacağını savunmaktadır. Bu anlayış, kaynakların ağır yük paradoksu olarak bilinir ve doğal kaynakların yalnızca yoksulluğu azaltamayacağını ve istenen düzeye getiremeyeceğini ortaya koymaktadır. 1999-2004 yılları arasında yabancı yatırımların %65'inin ve ihracat gelirlerinin %85'inin petrol endüstri sektörüne bağlı olduğu gerçeği, ekonomi için dengesizlik olduğunu göstermektedir. Bu şekilde tek bir sektöre odaklanmak, ülkenin ekonomisinde Hollanda Sendromu'nu ortaya çıkarmış ve bu sendromun etkisiyle yaşanan işsizlik ve petrol fiyatlarına bağımlılık gibi sorunları aydınlatmıştır.⁷² Hollanda Sendromu, bir bölgenin veya sektörün hızlı gelişimi ve diğer sektörlerin veya bölgelerin geri kalmışlığı sonucudur. Bahsedilen ekonomik fenomene göre, ekonomide doğal kaynakların yoğun bir şekilde kullanılması, dış ticarete tabi diğer sektörleri olumsuz etkileyecektir. Ülkenin ekonomisinin uzun yıllar boyunca %85'i petrol ve petrol ürünleri ile temsil edilmiş olması, bu tehlikenin bir işaretidir.⁷³ Azerbaycan örneğinde, petrol gelirlerinden elde edilen dövizin ülkenin para biriminin değerini artırdığı gösterilebilir. Diğer yandan, yerel para biriminin yüksek değeri, iç pazar için yerli ürünleri yabancı pazar için pahalı hale getirirken, dış talebi azaltarak iç talepte ithal mal talebini artırır ve iç üretici olumsuz etkilenir. Bu durum, tarım ve imalat gibi sektörlerde durgunluğa, küçülmeye ve işsizlik oranlarının artmasına neden olacaktır. Petrol fiyatlarına bağımlılık, belirsizliklerden kaynaklanan bir dizi tehdit oluşturur. Çünkü petrol fiyatları, küresel ekonomik gelişmelerden büyük ölçüde etkilenir.

⁷² Niftiyev, I. (2020). Azerbaycan'da sanayisizleşme süreci: Hollanda hastalığı sendromu yeniden ele alındı. 4. Orta Avrupa Teknolojik Değişim ve Gelişme Doktora Çalıştayı Bildirileri Kitabı'nda (s. 357-396). Szeged: İktisat ve İşletme Fakültesi, İktisat Doktora Okulu, Szeged Üniversitesi.

⁷³ Aras, O. ve Süleymanov, E. (2010). Azerbaycan Ekonomisi, Bakü: Şerg ve Gerb Matbaası.

Dalgalanmalar ülkenin gelirlerini önemli ölçüde etkilediği için uzun vadeli bir plan yapmak riskli olacaktır. Aynı zamanda fiyatların yükselmesi, ulusal para biriminin değerini artırarak petrol sektörü dışındaki sektörler için dezavantaj yaratır. Bahsedildiği gibi, döngüsel hareketler, Azerbaycan Merkez Bankası'nı, manatı Şubat ve Aralık 2015'te yeniden değerlendirmeye zorladı. Toplamda %97'lik bir oranda gerçekleşen devalüasyon, petrol ve doğal gaz gelirlerine bağımlı olan Azerbaycan ekonomisinin tek seçeneği haline geldi.⁷⁴

2. Politika: Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle ortak yürüttüğü projeler ülkeye önemli bir jeostratejik konum kazandırdığı gibi politik sorunları da beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle, ülke Rusya'nın siyasi anlayışına karşı hareket ederek, ABD ve Avrupa'nın yönlendirmesinde bir politika izlemeye başlamıştır. Rusya ise ülkenin Batılı kuruluşlarla olan petrol ve doğal gaz anlaşmalarını karmaşıklığa çalışarak tepki göstermiştir, özellikle Yüzyıl Anlaşması'ndan sonra bölgedeki Rus ve İran politikasında Azerbaycan'a karşı bir strateji değişikliği meydana gelmiştir. Yıllardır devam eden Hazar Denizi'nin statü sorunu da bu stratejilerden biridir. Bahsi geçen ülkelerin Hazar'ın bölünmesine karşı çıkmasının nedeni, Trans-Kafkasya ve Orta Asya'da Batılı ve Amerikan siyasi varlığının ortaya çıkmasından duyulan endişedir. Çünkü Azerbaycan, Rusya ve İran'a kıyasla Hazar Denizi'nde daha büyük doğal kaynaklara sahiptir. Diğer yandan, bu ülkeler, denizin büyük yataklarını, Hazar'ın bölünmesine dair farklı pozisyonlar ortaya koyarak sorunlu bir alan haline getirmeye çalışıyorlardı. Eğer İran'ın savunduğu Hazar'ın beş ortak bölgeye bölünmesi ve 1996'ya kadar Rusya tarafından desteklenen 45 mildenin önerilmesi değerlendirilseydi, ülke Hazar'daki zengin kaynaklarını kaybedecekti (Veliyev, 2006). İran, Hazar'ın bölünmesini sadece hukuki değil, aynı zamanda politik olarak da değerlendirmiyordu. Çünkü bahsi geçen ülkenin ana kaynakları Pers Körfezi'nde bulunmakta ve Hazar'daki kaynakların kullanımı o kadar avantajlı değildi. Ayrıca, İran, Hazar'ın statü sorununu çözmeden kaynakların kullanılamayacağı koşulunu destekleyerek, Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasından işletme hakkını elde etmeyi ve ülkenin doğal gaz ihracatını engellemeyi planlıyordu. Aynı zamanda, İran'ın 2003'te askeri uçaklarla Azerbaycan'ın hava sahasını ihlal etmesi ve Türkmenistan kıyılarındaki yataklar üzerine Rusya'nın 3 şirketiyle anlaşma yapması, Azerbaycan'a gönderilmiş bir mesajdı. Bu mesaj, İran'ın, tartışmalı petrol sahalarına sahip olan Azerbaycan'a karşı gerektiğinde güç kullanacağı anlamına geliyordu.

⁷⁴ Yıldırım, Z. ve Arifli, A. (2021). Petrol ihraç eden küçük bir ekonomide petrol fiyatı şokları, döviz kuru ve makroekonomik dalgalanmalar. Enerji, 219, 119527.

Bu nedenle, doğal gaz ve petrol anlaşmaları, Azerbaycan ekonomisi için sağladığı faydaların yanı sıra politik sorunları da beraberinde getiriyor. Diğer sektörlerin aksine, doğal kaynaklarla ilgili ortaya çıkan sorunlar dar bir çerçevede yürütülmektedir. Hükümetin söz sahibi olduğu benzer tartışmalar, ya hükümet tarafından kendisi ya da ona bağlı kuruluşlar tarafından kontrol edilirken, bu durum petrolü politikleştiren ve anti-demokratik bir özellik kazandıran bir risk ve tehlike oluşturmaktadır. Kısacası, petrol ticaretindeki bu tür bir tekel, yeni bağımsızlığını ilan etmiş ve güçlü bir kontrolü olmayan Azerbaycan için bir risk ve tehlike oluşturmaktadır.

3. Stratejik: Petrol ve doğal gaz kuyularının işletilmesi, ülkeye stratejik açıdan birçok fayda sağlar ve çevresel kirlilik gibi sorunları güncel tutar. Örneğin, yıllarca Hazar'da petrol çıkarma, balıkçılık endüstrisinin olumsuz etkilenmesine ve kıyı bölgelerinde çevresel kirliliğin meydana gelmesine neden olmuştur. Diğer yandan, Hazar'ın kıyı kesiminin kirlenmesi, Bakü'nün turizm gelirlerinde azalmaya neden olmaktadır. Ancak, kirliliğe karşı sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda diğer 4 kıyı devletinin faaliyetleriyle de karşı konulabilecektir.

4. PETROL VE GAZ ENDÜSTRİSİNİN AZERBAYCANDA BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİLERİ

Azerbaycan'ın bölgelerinin sürdürülebilir ve çeşitlendirilmiş kalkınması, bölgesel politikasının önceliklerindendir. Heydar Aliyev'in uzun vadeli ekonomik politikası, makroekonomik istikrar ve sürekli kalkınma sağlamıştır. Girişimci sınıfın gelişimi ve özel sektörün rolü artarken, uluslararası ekonomik entegrasyonda önemli başarılar elde edilmiştir. Uygulanan reformlar, serbest piyasa ilişkileri ile desteklenmiş, makroekonomik durum iyileştirilmiş ve petrol dışı sektörlerin kalkınması güçlendirilmiştir. Devlet, girişimciliğe destek vererek sosyal koşulları iyileştirmiştir.

4.1. Bölgesel Eşitsizlikler ve Kaynak Tahsisi

Ülkede sürdürülebilir ve dengeli kalkınmanın önemli şartlarından biri, ülkenin genel sosyal

ve ekonomik kalkınmasının, nüfusunun ve tüm bölgelerinin etkisinin aynı düzeyde sağlanmasıdır. Azerbaycan toprakları, sosyal-ekonomik kalkınma seviyesi ve ekonomik potansiyeline göre adeta birbirinden keskin farklı iki bölüme ayrılmış gibi görünüyor:

- 1) ülkenin toplam alanının sadece %7'sini oluşturan ve nüfusunun %30'una kadarının yaşadığı Bakü şehri ve Abşeron yarımadasında ülkenin ekonomik potansiyelinin yaklaşık %75-80'i toplanıyor;
- 2) ülkenin coğrafyasının %93'ünü ve nüfusunun %70'ini kapsayan diğer bölgelerde ise ülkenin ekonomisinin sadece %20-25'i şekilleniyor.

Aynı zamanda belirtilen ikinci bölgedeki farklı bölgeler arasında da sosyal-ekonomik kalkınma seviyesi ve ekonomik potansiyel açısından ciddi farklar gözlemlenmektedir. 2019 yılında ülke genelinde toplam üretim hacmi 88.9 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. Bunun 60.9 milyar manatı (%68.9'u) Bakü şehrine, 5.3 milyarı (%5.9'u) ise Abşeron ekonomik bölgesine düşmektedir. Bu nedenle, Bakü-Abşeron bölgesinde ülke genel üretiminin %75.8'i oluşturulmuştur. Ancak aynı yıl, ülkenin en büyük ekonomik bölgesi olan Aran ekonomik bölgesinde 7.5 milyar manatlık genel üretim gerçekleşmiştir ki bu da ülke genel üretiminin %9.0'una denk gelmektedir. 2019 yılında ülke genel üretiminin %4.6'sı (4.1 milyar manat) Gence-Qazakh ekonomik bölgesine, %2.5'i (1.9 milyar manat) Şeki-Zaqatala ekonomik bölgesine, %2.2'si (1.8 milyar manat) Lənkəran ekonomik bölgesine, %2.5'i (2.1 milyar manat) Quba-Xaçmaz ekonomik bölgesine, %1.1'i (1.0 milyar manat) Dağlıq Şirvan ekonomik bölgesine ve %4.7'si (3.6 milyar manat) Naxçıvan Muxtar Respublikası'na düşmüştür.⁷⁵

DSK'nın verilerine dayanarak yaptığımız hesaplamalar, 2019 yılında ülkenin bölgelere göre kişi başına düşen yıllık gayrisafi yurtiçi hasılasının Bakü şehrinde 3831 manat, Abşeron ekonomik bölgesinde 1000 manat, Gence-Qazakh ekonomik bölgesinde 400 manat, Aran ekonomik bölgesinde 200 manat, Şeki-Zaqatala ekonomik bölgesinde 190 manat, Quba-Xaçmaz ekonomik bölgesinde 150 manat, Lənkəran-Astara ekonomik bölgesinde 90 manat, Dağlıq Şirvan ekonomik bölgesinde 88 manat olduğunu göstermektedir. Görüldüğü gibi, Bakü şehrinde kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla miktarı ile ülke genelinde en düşük göstergeye sahip bölge arasındaki fark 43 katından fazladır.

⁷⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

DSK'nın verilerine göre, 2019 yılında Azerbaycan'da nüfusun toplam geliri 56.8 milyar manat olmuştur. Bunun 33.0 milyar manatı (%58.1'i) Bakü şehrinde, 2.3 milyarı (%4.1'i) ise Abşeron bölgesinde oluşmuştur; yani ülke genel nüfusunun yıllık toplam gelirinin %62.2'si Bakü-Abşeron bölgesine düşmüştür. Toplam gelirin %12.7'si (7.2 milyar manat) Aran, %8.2'si (4.7 milyar manat) Gence-Qazakh, %4.5'i (2.6 milyar manat) Lənkəran, %3.3'ü (1.9 milyar manat) Şeki-Zaqatala, %3.3'ü (1.9 milyar manat) Quba-Xaçmaz ve %1.7'si (1.0 milyar manat) Dağlıq Şirvan ekonomik bölgelerine, %3.3'ü (1.9 milyar manat) ise Naxçıvan Muxtar Respublikası'na aittir.⁷⁶

2019 yılında ülkede üretilen 47.0 milyar manatlık sanayi ürününün 39.7 milyarı (%84.6'sı) Bakı'da, 2.4 milyarı (%5.0'si) ise Abşeron'da gerçekleşmiştir. Yani Bakü-Abşeron bölgesinde ülke genel sanayi üretiminin %89.6'sı üretilmiştir. Ülkenin geri kalan tüm bölgelerinde sanayi üretiminin toplamı sadece %10'unu oluşturmaktadır. 2019 yılında ülkenin banka sektörüne yönlendirilen toplam kredi hacmi 14.9 milyar manat olmuş, bunun 11.9 milyar manatı (%80'u) Bakı şehrine aittir.

2019 yılında ülkede gerçekleşen temel sermaye yatırımlarının toplam miktarı 18.5 milyar manat olmuştur. Bunun 10.9 milyar manatı Bakı'da, 2.5 milyar manatı ise Abşeron ekonomik bölgesinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle, yıllık temel sermaye yatırımlarının 13.4 milyar manatı (%72.4'ü) Bakı-Abşeron bölgesine aittir. Diğer bölgelerde yıllık boyunca temel sermaye yatırımlarına ayrılan miktar ve ülke genelindeki toplam yatırımdaki pay şu şekildedir:⁷⁷

1. Aran ekonomik bölgesi: 1319.4 milyon manat veya %7.0,
2. Gence-Qazakh ekonomik bölgesi: 884.0 milyon manat veya %4.8,
3. Şeki-Zaqatala ekonomik bölgesi: 404.2 milyon manat veya %2.2,
4. Lənkəran ekonomik bölgesi: 283.3 milyon manat veya %1.5,
5. Quba-Xaçmaz ekonomik bölgesi: 672.6 milyon manat veya %3.6,
6. Dağlıq Şirvan ekonomik bölgesi: 387.4 milyon manat veya %2.1,
7. Naxçıvan Muxtar Respublikası: 1029.3 milyon manat veya %5.6.

⁷⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

⁷⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

DSK'nın verilerine göre, 2010-2019 döneminde ülke genelinde gerçekleştirilen temel sermaye yatırımlarının toplam miktarı 154.0 milyar manatı aşmıştır. Bunun 103.8 milyar manatı (%67.5'i) Bakı şəhərində gerçəkleşmiş olup, geri kalan 50.0 milyar manat ülkenin diğer bölgelerine yönlendirilmiştir.

Bu süre zarfında Abşeron iqtisadi rayonuna 6.8 milyar (4.4%), Gəncə-Qazax iqtisadi rayonuna 7.3 milyar manat (4.8%), Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonuna 3.7 milyar manat (2.4%), Lənkəran iqtisadi rayonuna 3.3 milyar (2.1%), Quba-Xaşmaz iqtisadi rayonuna 4.9 milyar manat (3.2%), Aran iqtisadi rayonuna 11.7 milyar manat (7.6%), Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonuna 2.2 milyar manat (1.4%) ve Naxçıvan Muxtar Respublikasına 9.3 milyar manat (6.0%) yatırım yapılmıştır. Bu dönemde, başlıca olarak işgal altındaki Yukarı Qarabağ ve Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonlarına belirli nedenlerden dolayı yatırım yapılamamıştır. Ancak son yıllarda Yukarı Qarabağ iqtisadi rayonunda Çocuq-Mərcanlı ve diğer bazı bölgelerin yerleşimi ve altyapı çalışmaları için yaklaşık 1 milyar manata kadar kaynak kullanılmıştır. Ancak, 2020 yılında ordumuzun zaferle sonuçlanan hərəkatı sonucunda işgal altındaki topraklarımız özgürlüğüne kavuşmuş ve bundan sonraki 10 yıl boyunca bu iki bölgede - Yukarı Qarabağ ve Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonlarında - yeniden yapılanma, kalkınma ve yerleşim çalışmaları için büyük miktarda kaynağa ihtiyaç duyulacaktır. 2021 yılı devlet bütçesinde bu amaçla zaten 2.2 milyar manatlık bir fon ayrılması planlanmıştır.⁷⁸

Aynı zamanda, bu bölgelerin yeniden inşası ve kalkınması çalışmalarına iş dünyasının, özellikle yerli ve yabancı yatırımcıların çekilmesi, "devlet-özel sektör" işbirliği mekanizmalarından geniş ölçüde faydalanılması planlanmaktadır. Sosyal hizmetlerle ilgili güvence konuşulduğunda, önce eğitim ve sağlık hizmetleri akla gelir. Okul öncesi eğitim ve uzman kadrolar konusunda Bakü ve bölgeler arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Her 10.000 kişiye düşen doktor sayısı Bakü şəhərində 91, Abşeron'da 30, Gəncə-Qazax-da 19, Şəki-Zaqatala-da 17, Lənkəran-da 10, Quba-Xaşmaz-da 13, Aran-da 14, Dağlıq Şirvan-da 10'dur.

Bölgelerin doğalgaz temini göstergeleri %45 ila %95 arasında değişmektedir. Merkezi şebeke aracılığıyla içme suyu temini, farklı bölgelerde çok farklıdır. Bu hizmetteki en düşük gösterge %2 ila %10 aralığındadır (Gədəbəy, Ağcabədi, Cəlilabad vb. rayonlarda). Merkezi

⁷⁸ Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

kanalizasyon hizmetleri ise bölgelerde daha kötü durumdadır. Resmi rakamlara göre, 60'tan fazla köy beldesinden 18'inde merkezi kanalizasyon hizmeti %20'nin altında, kendi içinde 32 bölgede ise %40'ın altındadır.⁷⁹

Mevcut dönemde sürekli bilgi erişiminin sağlanmasında internetin rolü benzersizdir. Azerbaycanda mobil iletişim aracılığıyla internet maliyetli olmadığından, evlerin telefonla erişim seviyesi önemli bir göstergedir. Resmi istatistiklere göre, Bakı'da her 100 aileye düşen sabit telefon sayısı şu anda 113, Abşeron'da 99, diğer bölgelerde ise 30-60 arasında değişmektedir. Bu analizi genelleştirerek söylemek gerekirse, ülkenin tüm sosyal-ekonomik gelişim parametreleri Bakı ve Abşeron bölgesi ile diğer bölgeler arasında, özellikle Bakı-Abşeron dışında, keskin farklılıklar içermeye devam etmektedir. Bu durum, ülkenin bölgelerinde yoksulluğun ve işsizliğin artmasına, sosyal tabakalaşmanın daha da derinleşmesine, göç süreçlerinin güçlenmesine ve Bakı-Abşeron bölgesine nüfus akışının hızlanmasına neden olabilir. Eğer bölgelerde sanayi üretiminin ve ekonominin diğer sektörlerinin gelişimine uygun şekilde dikkat edilmezse, ülkenin bölgelerinde yoksulluk hızla artacak, sosyal tabakalaşma daha da derinleşecektir ki, bu da çok ciddi sosyal-ekonomik sonuçlara yol açabilir. Ülkenin bölgeleri arasındaki sosyal-ekonomik gelişimdeki farklılıkların birçok faktöre bağlı olduğu çok sayıda faktör vardır. Bu faktörler arasında, öncelikle şunları belirtmek mümkündür:⁸⁰

1. Ekonomik-coğrafi konumu;
2. Doğal şartlar ve kaynaklar;
3. Nüfusun yerleşim düzeyi;
4. Bölgenin alan ve arazi yapısı;
5. Tarihi gelişim özellikleri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2004-2008 dönemi için kabul edilen ilk Devlet Programı, bölgesel sosyo-ekonomik kalkınmanın şartlandığı faktörlerle birlikte, bu faktörler arasında farklılıkların ortaya çıkmasında ve ekonomik bölgelerin çoğunun zayıf gelişiminde aşağıdakilerin rolünü vurgulamıştır:

⁷⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

⁸⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>

6. Üretim güçlerinin bölgesel olarak dengesiz dağılımı, sosyo-ekonomik gelişim düzeylerinde keskin farklar yaratmıştır. Ekonomi, özellikle sanayi ve altyapı alanlarının büyük bir kısmının Bakü şehrinde toplanması, onun bölgelere göre daha hızlı gelişmesi ile birlikte, bölgelerde sosyo-ekonomik durumun ağırlaşmasına ve halkın bölgelerden Bakü'ye göç etmesine neden olmuştur.
7. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı gerçekleştirdiği işgalci savaş sonucunda toprakların %20'si ele geçirilmiş, işgal altındaki bölgelerde mevcut ekonomik potansiyal yağmalanmış, üretim-teknik ve altyapı tesisleri dağıtılmış, Azerbaycan halkı sayısız insan kaybına uğramış, bir milyon civarında vatandaş evini ve iş yerini kaybederek kendi vatanında mülteci durumuna düşmüştür.
8. Azerbaycan'da gerçekleştirilen toprak ve tarım reformları sonucunda, bölgede yaşayan nüfusun büyük bir kısmı, taşınmaz mülk sahibi olmuş olmasına rağmen, insanların başta teknik olanaklar, hizmet, danışmanlık hizmeti, altyapı, işletmeler ve benzeri konularda yeterli koşullardan yararlanamaması, elde edilen imkanların etkili bir şekilde kullanılmasını sınırlamaktadır.

Bu belirtilenlerle birlikte, ülkenin bölgesel kalkınmadaki eşitsizliği ve dengesizliği önemli bir sebep olarak görmek, aynı zamanda yönetim ve ekonominin devlet düzenlemesindeki problemleri ve boşlukları vurgulamak da önemlidir.

4.2. Ülke Ekonomisinin Kalkınma Perspektifine Yönelik Stratejik Yol Haritasının Ana Yönleri Bağlamında Bölgesel Kalkınma

Ülke bölgelerinin sürdürülebilir, rekabetçi ve çeşitlendirilmiş kalkınması, devletin bölgesel politikasının öncelikli yönlendirmelerinden biridir. Heydar Aliyev tarafından kurulan ve uzun vadeli olarak tasarlanan ekonomik politika, ülkede ve çeşitli bölgelerde makroekonomik istikrar ve sürekli ekonomik kalkınma için uygun koşullar yaratmıştır. Sonuç olarak, geniş bir girişimci sınıf ortaya çıkmış ve bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasındaki özel sektörün rolü artmıştır. Ülkenin uluslararası ekonomik sistemine entegrasyonunda önemli başarılar elde edilmiştir. Uygulanan ekonomik reformlar bağlamında, bölgesel politika uluslararası ekonomik zorluklarla uyumlu modern konseptüel yaklaşımlarla daha da gelişmiştir. Serbest piyasa ilişkileri kurabilen, ekonomik önceliklere göre ek değer yaratabilen sosyal yönlü ve çeşitlendirilmiş ulusal ekonomik kalkınma sağlanmıştır. Uygulanan ekonomi politikası önlemleri, makroekonomik durumu iyileştirmiş, petrol dışı sektörün ve genel olarak bölgelerin kapsamlı kalkınmasını güçlendirmiş ve

stratejik döviz rezervlerini optimal bir şekilde kullanma mekanizmasını sağlamıştır. Girişimciliğe devlet desteği artmış, uygun bir yatırım ortamı oluşturulmuş ve nüfusun sosyal koşulları dinamik bir şekilde iyileştirilmiştir.

Ancak, yeni ekonomik koşullar, hem bölgesel hem de uluslararası süreçler, petrol gelirlerindeki keskin düşüş ve karmaşık makroekonomik ortamın ülkenin sürekli ve dinamik gelişimine olumsuz etki ettiğini belirtmek önemlidir. Uluslararası gelişmelerin ortaya koyduğu zorluklara cevap vermek ve küresel petrol krizinin ülke üzerindeki etkisini en aza indirmek temel önceliklerdir. Ülkenin ve bölgelerin ekonomik ve sosyal gelişiminin kısa, orta ve uzun vadeli dönemleri arasında uyum ve karşılıklı uyum sağlamak, ekonomik programların ana stratejik hedefleriyle uyumlu olarak önlemlerin sistematik bir şekilde uygulanması ve kalite açısından yeni bir ekonomik büyüme modelinin geliştirilmesi kritiktir.

Geçmiş yıllarda, özellikle 2016'da, uygulanan ekonomik reformlar ülkenin uluslararası derecelendirmelerinin önemini önemli ölçüde artırmıştır. Dünya Bankası'nın "Doing Business" raporuna göre, Azerbaycan dünyanın "en iyi reformcu ülkesi" olarak değerlendirildiği 2009 yılında lider bir ülke olarak sıralandı. Dünya Ekonomik Forumu'nun "2016-2017 Küresel Rekabetçilik Raporu"na göre, ülke 138 ülke arasında 37. sıraya yükselerek 2006'daki 138. sıradan ilerledi. Bu rapora göre, Azerbaycan Cumhuriyeti küresel düzeyde makroekonomik durumun kalitesine göre 39., milli gelirin gayri safi yurt içi hasılaya oranına göre 37., işgücü piyasasının verimliliği açısından 26. ve altyapının kalitesine göre 55. sırada yer alıyor.

Petrol sonrası ekonomik krizin ülkenin ekonomisine ve bölgesel ekonomilere olan olumsuz etkisini azaltmak, ekonomik ve bölgesel politikaların ve reformların sürekliliğini sağlamak için mevcut ekonomik durumun kapsamlı bir değerlendirmesi ve petrol sonrası döneme uygun bir ekonomik kalkınma stratejisi geliştirme öncelikli hale getirilmiştir. Bu bağlamda, 6 Aralık 2016 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının fermanı ile "Milli Ekonomi ve Ekonomik Sektörlerin Gelişimi İçin Stratejik Yol Haritasının Başlıca Yönleri" onaylanmıştır.

Kabul edilen Stratejik Yol Haritaları, ülkenin sürdürülebilir ekonomik gelişimi, ekonomik yapının rekabetçiliği ve kapsayıcılığını sağlamak, sosyal durumu daha da iyileştirmek için koşullar yaratacaktır. Uluslararası ekonomik zorluklara yanıt olarak yatırım çekmek,

rekabetçi bir ortam oluşturmak, uluslararası ve bölgesel pazarlara erişim sağlamak ve insan sermayesini geliştirmek, Azerbaycan'ın uluslararası ekonomik ortamdaki konumunu güçlendirecek ve yüksek gelirli ülkeler sıralamasına katılmasını sağlayacaktır.

Stratejik Yol Haritaları, yerli ve yabancı uzmanların, bilimsel kuruluşların ve danışmanlık şirketlerinin katılımıyla hazırlanmış olup Azerbaycan'ın ulusal ekonomisinin 11 ana sektörü için 12 stratejik yol haritasını belirtmektedir. Bu yol haritaları, uluslararası kuruluşlarla etkili bir işbirliği ortamında geliştirilmiştir. Kabul edilen her Stratejik Yol Haritası, 2016-2020 yılları için ekonomik kalkınma stratejisini ve eylem planını, 2025'e kadar olan dönem için uzun vadeli bir vizyonu ve 2025 sonrası dönem için bir hedef vizyonunu içermektedir. Genel olarak, her Stratejik Yol Haritası'nın hazırlığı sırasında açık tartışmalar yapılmış ve belgeler sonunda kabul edilirken sivil toplum kuruluşları ve ülke nüfusundan ilginç noktalar, çeşitli görüşler ve öneriler dikkate alınmıştır.⁸¹

Azerbaycan'ın bölgelerinde ve ulusal ölçekte, gelecekteki dönemlerde ekonomik büyüme için hangi bölgelerin ve sektörlerin kritik olduğunu belirlemek büyük önem taşımaktadır. Petrol sonrası dönemde ek bir değer yaratma potansiyelinin sınırlı olması nedeniyle uzun vadeli ekonomik büyüme için iki yaklaşım bulunmaktadır: emek yoğun büyüme ve verimlilik-etkinlik temelli büyüme.

Uluslararası değer zincirine entegrasyon, ekonomik büyümenin kalitesi ve sürekliliği, ve verimlilik-etkinlik temelli bir ekonomik büyüme yaklaşımının dönüşüm stratejisi olarak değerlendirilebilir. Ancak kısa ve orta vadede her iki modelin uyumlu kullanımı, seçilen stratejik yaklaşımın geçiş döneminin daha kısa sürede uygulanmasına olanak tanıyabilir. Ülkenin bölgelerinde emek kaynaklarının Bakü'ye göre önemli ölçüde daha ucuz olması, bölgesel alanlarda emek yoğun kümelerin gelişimi için önemli fırsatlar yaratmaktadır.

Ayrıca, stratejik seçim, verimlilik-etkinlik temelli büyüme yaklaşımının formalizasyonudur. Bunun başarılması için yüksek kaliteli bir hukuki ortam, etkili finansal kaynaklar, işin uygun sektörlerle bölünmesi ve uzmanlaşması, ve en önemlisi, yoğun bir biçimde yüksek nitelikli emek kaynaklarının hazırlanması gerekmektedir.

⁸¹ Shamilova, A. M. THE IMPORTANCE OF LEGAL REFORMS IN STRENGTHENING AZERBAIJAN'S STATEHOOD (2016–2020). *ВЧЕНІ ЗАПИСКИ*, 98.

"Küresel Rekabetçilik Endeksi 2013-2014" raporuna göre Azerbaycan, rekabet açısından Bağımsız Devletler Topluluğu bölgesinde birinci sırada ve dünya genelinde 39. sırada yer almıştır. Ayrıca, Azerbaycan ilk defa "yüksek orta gelirli" ve "yüksek insan gelişmişliği" gruplarına dahil edilmiştir. "Fitch Ratings," "Standard & Poor's," ve "Moody's" gibi etkili derecelendirme ajansları, hepsi ülkeye yatırım kredi notu vermiş ve Azerbaycan'ı Kafkasya bölgesinde yatırım notuna sahip tek ülke olarak hatırlamışlardır.⁸²

Bölgelerde ekonomik ortamın geliştirilmesi, özellikle petrol dışı üretim sektörlerinde küçük ve orta ölçekli girişimciliğin teşvik edilmesi gerekmektedir. Özellikle, bölgelere gıda ürünleri tedarik eden küçük ve orta ölçekli girişimcilik faaliyetleri yerleştirilirse, bu bölgelerin gelişimine özel bir ivme kazandıracak ve sürekli ekonomik kalkınmayı hızlandıracaktır. Ülkedeki küçük ve orta ölçekli girişimciliğin geliştirilmesi, Stratejik Yol Haritasında belirlenen aşağıdaki stratejik hedeflere ulaşmak için amaçlanmıştır:

1. Azerbaycan'ın genel GSYİH'sı üzerinde uzun vadeli küçük ve orta ölçekli girişimciliğin etkisini artırmak için Azerbaycan'daki yatırım ortamının ve hukuki çerçevesinin daha da geliştirilmesi.
2. Küçük ve orta ölçekli girişimciliğin küreselleşmesi, cumhuriyetin stratejik döviz rezervlerini artırmak ve ülkede üretilen mal ve hizmetlerin uluslararası standartlara uygunluğunu sağlamak amacıyla küçük ve orta ölçekli girişimciliğin küreselleşmesi ve dış pazarlara çıkış olanaklarını artırmak.
3. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimleri için sürdürülebilir bir mekanizmanın oluşturulması için finansal kaynaklara etkili ve optimal erişimin sağlanması;
4. Profesyonel işgücü kaynaklarının ve küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin becerilerinin geliştirilmesine vurgu yaparak, kaliteli ürün ve hizmetlerin bölgesel pazarlarda sunulmasını artırmak;
5. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin rekabetçiliğini ve sürdürülebilirliğini artırmak amacıyla inovasyonun teşvik edilmesi, bu sektörle ilgili araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin hızlandırılması.

⁸² Çiftçi, H., & Erşahinoğlu, A. (2016). AVRASYA'NIN REKABET GÜCÜ: TÜRKİYE. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 8(1), 29-38.

Aktivitenin ana yönlendirmesi olarak, ülkede küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimleri ile ilgili normatif-hukuki çerçevenin geliştirilmesi, düzenleyici ortamın iyileştirilmesi, finansal ve vergi politikalarının etkisini güçlendirmek amacıyla finansal kaynaklara erişimin artırılması, teknik ve bilgi mekanizmalarının geliştirilmesi ve küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin bölgesel konumlarda maliyet etkin bir şekilde yerleştirilmesini sağlamaya yönelik olacaktır. Diğer yönlendirmeler arasında ulusal pazarın savunulması, pazar altyapılarının iyileştirilmesi, önemli belgelerin alınmasında "tek nokta" mekanizmasının uygulanması, bu sektörde temsil edilen birimler arasındaki karşılıklı ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi ve daha fazlası bulunmaktadır. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Küçük ve Orta Ölçekli Girişimciliğin Tüketim Malları Üzerine Stratejik Yol Haritası", bölgelerde ekonomik kalkınmayı sağlamak ve bölgesel girişimciliği teşvik etmek açısından önemli bir rol oynamaktadır. Küçük ve orta ölçekli girişimciliğin geliştirilmesi ile ilgili stratejik hedefler, Stratejik Yol Haritası'nda benimsenmiş olup bu hedeflere ulaşmak, bölgelerin kalkınmasını hızlandıracaktır. Bu hedefler arasında:

6. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin faaliyetleri için uzun vadeli olarak iş çevresinin ve düzenleyici çerçevenin iyileştirilmesi;
7. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin mali rezervlerini iyi kullanmak amacıyla mali kaynaklara maliyet etkin ve etkili bir şekilde erişiminin sağlanması;
8. Küçük ve orta ölçekli girişimciliğin uluslararasılaştırılması, yabancı pazarlara erişimin artırılması;
9. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin becerilerinin ve yeteneklerinin artırılması, ileri düzey deneyimlerin uygulanmasının hızlandırılması;
10. İnovasyonun teşviki, küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimleri için araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin genişletilmesi.
11. Stratejik Yol Haritası'nda birkaç öncelik belirlenmiştir, bunlar arasında:
12. Merkezi bir küçük ve orta ölçekli girişimcilik ajansının kurulması;
13. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimleri için yasal düzenlemelerin iyileştirilmesi ve yasal etki analizinin uygulanması;
14. Kamu-özel ortaklıkların derinleştirilmesi;
15. Rekabetçi bir ortamın geliştirilmesi;
16. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin faaliyeti için denetim ve lisanslama mekanizmalarının geliştirilmesi ve vergi reformlarının devam ettirilmesi;
17. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimleri için özel endüstri bölgeleri ve kümelerin

- kurulması;
18. Kamu ve özel sektör arasındaki işbirliğinin genişletilmesi, küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerini temsil eden kuruluşların güçlendirilmesi;
 19. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimleri arasında alternatif anlaşmazlık çözüm mekanizmalarının geliştirilmesi;
 20. Tüm destek önlemlerinde küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerini desteklemek için belirlenmiş kriterlerin uygulanması, istatistiksel bilgilerin sistemleştirilmesi;
 21. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimleri ile ilgili krediler için bir kefalet fonunun kurulması;
 22. Gayrimenkul faaliyetlerinin geliştirilmesi ve finansal erişim olanaklarının artırılması;
 23. Ülkede kiralama ve alternatif finansal araçların iyileştirilmesi yoluyla küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimleri için finansal erişimin basitleştirilmesi;
 24. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin uluslararası ticaret operasyonları için finansal hizmetlerin genişletilmesi ve doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi;
 25. Çeşitli sektörlerde ihracat birliklerinin kurulması;
 26. İş kuluçka merkezlerinin ve başlangıç projelerinin geliştirilmesi, model kurumların kurulması;
 27. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimleri için eğitim ve eğitim fırsatlarının artırılması, ileri düzey deneyimlerin uygulanmasının hızlandırılması;
 28. Kadın girişimciliğinin gelişimi için koşulların oluşturulması;
 29. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin faaliyetini destekleyen inovasyon altyapısının kurulması;
 30. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin faaliyetini teşvik eden inovasyon altyapısının kurulması.

Bakü'nün bölgelerinde ve kasabalarında, girişimcilere bilgi sağlamak, modern iş yöntemlerini öğretmek ve genel olarak iş faaliyetlerinin potansiyel gerçekleşmesini hızlandırmak amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Ekonomi Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren İş Eğitim Merkezi, girişimci kuruluşlar için çeşitli yönlendirme eğitimleri ve seminerler düzenlemiştir. Eğitimlerin konuları, girişimci kuruluşların ihtiyaçlarına uygun olarak özelleştirilmiş ve buna göre şekillendirilmiştir. Bölgelerdeki etkinliklere katılan girişimci kuruluşların katılım hacmi sürekli olarak artmış ve eğitimlerle paralel olarak, hem bölgelerde hem de Bakü'de birçok bilgilendirici etkinlik düzenlenmiştir. İş Eğitim Merkezi,

ülkenin 7 bölgesinde ve şehrinde temsilcilikler kurmuştur - Ganca, Qazax, Yevlax, Göyçay, Lənkəran, Şəki ve Xaçmaz. Bölgelerde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli girişimci kuruluşların bilgi ve becerilerini artırmak amacıyla, 2013 yılında Bakü İş Merkezi bünyesinde Quba-Xaçmaz Bölgesel Kalkınma Merkezi kurulmuştur. Quba-Xaçmaz Bölgesel Kalkınma Merkezi, girişimci kuruluşların sergiler düzenlemek ve iş görüşmeleri yapmak için uygun tesislerle donatılmış ofis ve mekanlara sahiptir. Ayrıca genç girişimcilerin faaliyetlerini geliştirmek amacıyla, Bölgesel Merkezde bir iş kuluçka merkezi faaliyete geçirilmiş ve genç girişimci kuruluşlarının bilgi ve becerilerini artırmaya yönelik bir devlet destek programı uygulanmaktadır. Bölgelerin sosyo-ekonomik gelişiminde tarım sektörü ve bu sektörde elde edilen başarılar özel bir ilgi ve öneme sahiptir. Azerbaycan, ekolojik bir perspektiften temiz ürün üretimi için seçilmiş bir ülkedir; bu bağlamda, ülkenin bölgelerinde tarım sektörünün gelişimi için yeni devlet politikaları ve düzenlemelere ihtiyaç vardır. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Tarım Ürünlerinin Üretimi ve İşlenmesi İçin Stratejik Yol Haritası"nın kabul edilmesi, bölgelerde tarım ürünlerinin üretimini ve işlenmesini hızlandıracak, tarımsal kurumların kurulmasına uygun koşullar yaratacak, böylece bölgelerin sosyo-ekonomik yaşamında yeni gelişmelere yol açacak ve bölgelerin sürekli gelişimine katkıda bulunacaktır.

4.3. Bölgesel Sosyo-Ekonomik Kalkınmaya İlişkin Devlet Programları, Özellikleri Ve Sonuçları

Hükümetin bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma ile ilgili olarak uyguladığı politikalar şu türlerde farklılaştırılabilir:

Bölgesel Kalkınma Politikasının Eşitlemesi: Bu politika, bölgelerin gelişimindeki eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı veya bölgesel gelişimi dengelemeyi amaçlar. Azerbaycanda bahsedilen bölgeler için sosyo-ekonomik kalkınma programları bu kategoriye girer.⁸³

1. Odaklı Kalkınma Politikası (veya "büyüme lokomotifleri" veya "destek bölgeleri" oluşturma):Resmi belirtilmese de, bu tür bir politika son yıllarda ülkedeki birkaç bölge ile ilgili olarak uygulanmıştır. Her bir bölgede birincil idari bölgenin gelişimine daha fazla önem verilmesini içerir. Örneğin, Gabala ve Khachmaz bölgeleri turizmin gelişimi için özellikle vurgulanmıştır. Son yıllarda, çeşitli

⁸³ Rehimli, R. (2023). Azerbaycan'da Devlet Yönetiminin Yeniden Yapılanması ve Kamu Personel Rejimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(3), 593-609.

bölgelerde endüstriyel bölgelerin oluşturulmasıyla bunların endüstri merkezlerine dönüştürülmesi yönünde adımlar atılmıştır, örneğin Masalli, Sabirabad ve Neftchala'da endüstriyel bölgelerin kurulması;

2. Sinerji Politikası: Bu politika, bölgelerde gelişimi senkronize etmeyi, işbirliğini ve koordinasyonu teşvik etmeyi amaçlar.
3. Farklılaştırılmış Politika: Bu politika, farklı bölgelerde özel ekonomik bölgelerin veya kümelerin oluşturulmasını öngörür.
4. Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişimdeki eşitsizliği ortadan kaldırmak ve dengeli bir kalkınmayı sağlamak için mevcut idari mekanizmaların değiştirilmesi ve daha etkili mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Küresel deneyime göre, bu tür etkili mekanizmalardan biri bölgesel kümelerin kurulmasıdır. Küçük ve orta ölçekli girişimcilik birimlerinin faaliyetleri için uzun vadeli olarak iş çevresinin ve düzenleyici çerçevenin iyileştirilmesi;

Ünlü ekonomist M. Porter'a göre kümeleşme, coğrafi olarak kümelenen işletmelerin, uzman tedarikçilerin, ilgili endüstrilerdeki firmaların ve destekleyici kurumların (üniversiteler, meslek okulları, mesleki birlikler vb.) işbirliği ve rekabet içinde çalıştığı ve birbirine bağımlı olduğu bir mekânı ifade eder. Kümeleşme yaklaşımı, belirli coğrafi sınırlar içinde birbirini tamamlayan ve destekleyen bağlantılı firmalardan oluştuğu için geleneksel sektörel kalkınmadan farklıdır. Hizmet ve üretim sektörleri aynı çatı altında faaliyet gösterir ve nihai ürünün üretimi için gereken tüm aşamalar aynı yerde gerçekleşir.⁸⁴

Kümelenme hem sektörel hem de coğrafi alanlara göre düzenlenebilir ve pratikte karma modeller mümkündür. Her bölgede belirli sektör kümelerini oluştururken bireysel coğrafi alanların özel karakteristikleri dikkate alınır. Kısacası, küme, belirli bir faaliyet alanında faaliyet gösteren uzmanlaşmış bir grup işletmenin, diğer işletme ve kuruluşlarla (araştırma enstitüleri, danışmanlık kuruluşları, sivil toplum, üniversiteler, mesleki eğitim, mesleki birlikler vb.) karşılıklı bağıllık içinde etkinliklerinin kurulduğu coğrafi bir mekandır.⁸⁵

⁸⁴ Rehimli, R. (2023). Azerbaycan'da Devlet Yönetiminin Yeniden Yapılanması ve Kamu Personel Rejimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(3), 593-609.

⁸⁵ ALİYEV, Ö. Ü. P., & AKGÜN, Ö. Ü. L. (2019). AZERBAIJAN CUMHURİYETİ'NİN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI. *Sciences*, 5(19), 854-866.

Azerbaycan'daki bölgeler arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılması ve bölgelerin dengeli bir şekilde gelişmesine ilişkin konular, son 20 yılda hükümet tarafından benimsenen birçok politika belgesi ve stratejide ele alınmıştır. Ülkenin sosyo-ekonomik kalkınma alanında, ülkede dört devlet programı kabul edilmiş olup ilk üçü zaten uygulanmıştır:

Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2004-2008), 11 Şubat 2004 tarihli 24 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı tarafından onaylanmış olup, petrol dışı sektörün sürekli gelişimini, ülke bölgelerinin dengeli kalkınmasını, bölgelerde toplumsal hizmetleri ve sosyal altyapıyı iyileştirmeyi, işsizlik seviyelerini azaltmayı ve yeni iş ve kurumlar aracılığıyla nüfusun yaşam standartlarını yükseltmeyi amaçlamıştır. 2009 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2009-2013) 14 Nisan 2009 tarihli 80 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile onaylanmış olup, petrol dışı sektörün gelişimini hızlandırmayı, ekonomiyi çeşitlendirmeyi, bölgesel ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamayı ve nüfusun yaşam standartlarını daha da iyileştirmeyi amaçlamıştır.

2004'ten bu yana bölgelerin kapsamlı gelişimi için belirlenen politikaların bir devamı olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2014-2018), 27 Şubat 2014 tarihli 118 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile onaylanmıştır. Program, petrol dışı sektörün gelişimini, ekonominin çeşitlenmesini, bölgelerin hızlı gelişimi için tedbirlerin devamını ve özellikle kırsal alanlarda altyapı ve sosyal hizmetlerin daha da iyileştirilmesini amaçlamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2019-2023), 29 Ocak 2019 tarihli 500 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile onaylanmıştır. Bölgeler arasında dengeli bir gelişmenin sağlanması, "Azerbaycan 2020: Gelecek için Vizyon" Konsepti'nde de ana hedeflerden biri olarak belirlenmiştir. Konseptte, bölgeler arasında kalkınma önceliklerini dikkate almak, devlet altyapısını ve yatırım politikalarını maliyet-fayda analizine dayalı iş yatırım stratejileriyle uyumlu hale getirmek, ekonomik verimliliği önceliklendirmek, yaşam standartları, kişi başına üretim çıktısı ve gelir döngüleri arasındaki

keskin farklılıkları ortadan kaldırmak, ülkenin ekonomik bölgeleri arasındaki mevcut eşitsizlikleri azaltmak gibi dengeli gelişme ile ilgili ana hedeflere vurgu yapılmıştır.⁸⁶

Konsept ayrıca, ekonomik kaynakların öncelikle merkezi şehirlerde yoğunlaşmasının önüne geçmek ve böylece bölgesel eşitsizlikleri azaltmak için bölgesel kalkınma merkezleri aracılığıyla yerel özyönetim organlarının ekonomik kararlar alabilme yeteneğini artırmayı ve böylece bölgesel eşitsizlikleri azaltmayı vurgulamıştır. Belge, yatırımı teşvik etmenin bir kanıtı olarak da görülen bir sorunla ilgili atılan başka bir adımı ele almaktadır. Belgenin kabul edilmesinin ana amacı, yatırım faaliyetlerinin genişletilmesi, iş ortamının iyileştirilmesi, endüstriyel üretimin artırılması ve "2015-2020 yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti Sanayi Geliştirme Programı"nın uygulanmasıdır; bu da 5.2. maddeyle uyumlu olarak yatırımı teşvik etmeye odaklanmaktadır.

"2019-2023 yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişimi Devlet Programı" şunları belirtmektedir: "Devletin sosyal odaklı bir ekonomi kurma ve insanlara layık işler sağlama yönündeki politikası olumlu sonuçlar vermiştir. Ülkenin sosyo-ekonomik gelişimi alanında uygulanan amaçlı önlemler sonucunda, 2004-2018 yılları arasında 1.5 milyon daimi ve 2 milyondan fazla yeni iş yeri oluşturulmuş olup, bu iş yerlerinin %75'i bölgelere düşmektedir."⁸⁷

Program, bölgelerde endüstriyel üretimin geliştirilmesi amacıyla, 26 Şubat 2015 tarihli 1077 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı uyarınca Mingəçevir Sanayi Parkı, Neftçala Sanayi Bölgesi (9 işletme ve 1 küçük girişimcilik üretim tesisi ile), ve Masallı Sanayi Bölgesi (10 işletme ile) dahil olmak üzere Sanayi Parkları'nın kurulduğunu vurgulamaktadır. Hacıqabul Sanayi Bölgesi'nin oluşturulması ve Sabirabad Sanayi Bölgesi'nin kurulması çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca, "Azərxaçə" ASC'nin 20 ilçede halı dokuma sektörünün gelişimini teşvik etmek amacıyla halı üretim fabrikaları kurulmuştur.

"Azerbaycan Yatırım Şirketi" ASC, Azerbaycan Cumhuriyeti Girişimcilik Geliştirme Fonu, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı altında Tarımsal Kredi ve Gelişme Ajansı,

⁸⁶ ALİYEV, Ö. Ü. P., & AKGÜN, Ö. Ü. L. (2019). AZERBAIJAN CUMHURİYETİ'NİN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI. *Sciences*, 5(19), 854-866.

⁸⁷ Rehimli, R. (2023). Azerbaycan'da Devlet Yönetiminin Yeniden Yapılanması ve Kamu Personel Rejimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(3), 593-609.

"Agrolizing" ASC, AZPROMO ve diğer kurumsal mekanizmalar, bölgelerde özel sektöre destek sağlamaktadır. Ülkedeki iş ortamını iyileştirmek için atılan adımların son yıllarda, bölgelerin gelişimine yeni uyarıcılar yaratma açısından da önemli olduğu belirtilmektedir. Girişimcilik gelişimi için uygulanan reformların bir parçası olarak, lisanslı faaliyet türlerinin sayısı 59'dan 37'ye düşürülmüş, izin sayısı 330'dan 86'ya indirilmiş, yeni ve geçerli süreli lisanslar süresiz hale getirilmiş, lisans verme için devlet ücretleri yaklaşık iki kat azaltılmış ve lisans verme süresi 15 günden 10 iş gününe indirilmiş, prosedürler basitleştirilmiştir.

Devlet Programları çerçevesinde, bölgelerde altyapının restore edilmesi ve geliştirilmesi, elektrik enerjisi, gaz ve su tedariki de dahil olmak üzere halka belediye hizmetleri sağlanması, sağlık ve eğitim kurumlarının inşası ve nüfusun sosyal koşullarının daha da iyileştirilmesi yönünde önemli tedbirler alınmış ve bu alanlara önemli devlet yatırımları yönlendirilmiştir. Son 15 yılda, bölgelerde 2980 okulda, 360 eğitim kurumunda ve 477 sağlık kuruluşunda inşaat, büyük onarım ve yeniden yapılanma çalışmaları gerçekleştirilmiş; ayrıca, 34 olimpiyat spor kompleksi ve 34 gençlik evi bölgelerde inşa edilmiştir. Üç özel programa ve diğer önlemlere rağmen, ülkenin bölgesel kalkınmasındaki mevcut eşitsizliği ortadan kaldırmada önemli bir ilerleme kaydedildiğini iddia etmek zordur. Yukarıda yapılan analizler de bunu doğrulamaktadır.

Bu nedenle, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2019-2023 yılları için Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişimi Devlet Programının temel amaçları, Azerbaycan'ın bölgelerinin sürekli ve dengeli bir şekilde gelişimini sağlamak, sürdürülebilir kalkınma prensiplerine dayalı rekabetçi bir ekonomi kurmak, yüksek sosyal refah standartları, doğal kaynakların etkili kullanımı ve çevre güvenliğini sağlayan bir ekolojik güvenlik sistemine imkan veren bir ortamın oluşturulması olarak belirlenmiştir. Bu nedenle, bölgesel sosyo-ekonomik gelişimin belirleyicilerinin kesin bir şekilde belirlenmesi ve ülkedeki bölgelerin dengeli kalkınmasını sağlayabilecek daha etkili mekanizmaların oluşturulması ve uygulanmasına ihtiyaç vardır, bu da başarılı uluslararası deneyimlere dayanmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını kazandıktan sonra, ülkede gerçekleştirilen etkili kalkınma stratejisi sayesinde siyasi ve makroekonomik istikrar sağlanmış, ulusal ekonominin hemen her sektöründe temel ve köklü reformlar gerçekleştirilmiş, sürekli sosyo-ekonomik gelişim için temel prensipler belirlenmiştir. Son yıllarda ekonominin tüm sektörlerinde başarılar elde edilmiş, ülkenin finansal kaynaklarının artışı, Azerbaycan'ın

transmilli projelerde girişimci ve ana katılımcı olarak rol alması, uluslararası standartlara uygun altyapının oluşturulması, yüksek teknolojiye dayalı kuruluşlar ve organizasyonların oluşturulması, girişimcilik faaliyetine devlet desteği, uygun yatırım ortamının oluşturulması, ülkenin uluslararası alandaki etkisinin artmasına, ekonominin rekabetçiliğinin artmasına, toplumun refahının sürekli olarak artmasına olanak sağlamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgelerinin gelişiminde son 12 yılda gerçekleştirilen devlet programlarının uygulanması, özellikle sosyo-ekonomik gelişme ile ilgili olarak büyük öneme sahiptir. Ülke bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişimi alanında 2004 yılından itibaren başlatılan amaçlı devlet politikasının bir devamı olarak, "Azerbaycan Cumhuriyeti Regionlarının 2014-2018 Sosyo-Ekonomik Gelişim Devlet Programı" hayata geçirilmiştir. Bu programın uygulanması, ülke ekonomisinin, aynı zamanda bölgesel kalkınmanın, iş ve yatırım iyileştirmelerinin, yeni girişimcilerin ve işyerlerinin oluşturulmasının yanı sıra geniş çaplı altyapı projelerinin gerçekleştirilmesi, hizmet kalitesinin artırılması ve bunların sonucunda halkın refah seviyesinin yükseltilmesi ve yoksulluk seviyesinin azaltılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik kalkınma stratejisinin temel hedefi olarak belirlenen ve petrol gelirlerinin etkili bir şekilde kullanılmasıyla ilgili olan ve buna bağlı olarak bölgesel eşitsiz kalkınmanın sağlanmasına yönelik olarak özel öneme sahip olan devlet programlarının uygulanması sonucunda, işsizlik seviyesinin azaldığı, ülke bölgelerinde girişimciliğin daha da arttığı, altyapı projelerinin tamamlandığı, dünya standartlarına uygun rekabetçi ve ihraç ürünleri üreten yeni kuruluşların oluşturulmasına şartlar sağlandığı, ülke nüfusunun refah seviyelerini karakterize eden kalite göstergelerinin büyük ölçüde iyileştirildiği gözlemlenmiştir.

Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanının 11 Şubat 2004 tarihli kararnamesiyle onaylanan "Azerbaycan Cumhuriyeti Regionlarının 2004-2008 Sosyo-Ekonomik Gelişim Devlet Programı", ülkenin bölgesel kalkınmasında yeni bir aşamanın oluşmasına zemin hazırlamış, şu anda devam eden etkili ekonomik ortam, Cumhuriyet'in sosyo-ekonomik gelişimi alanında başlatılan tedbirlerin sürdürülmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Ülkede enerji sektörünün hızlandırılmasına, ulusal ekonominin çeşitlendirilmesine, dengeli bölgesel ve sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmaya, halkın yaşam seviyesinin daha da artırılmasına yönelik olarak 2004 yılından itibaren devam eden devlet tedbirlerinin sürekli

niteliğini sağlamak amacıyla, 2009 yılında 14 Nisan tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanının kararnamesine dayanarak "Azerbaycan Cumhuriyeti Regionlarının 2009-2013 Sosyo-Ekonomik Gelişim Devlet Programı" onaylanmıştır.

"Azerbaycan Cumhuriyeti Regionlarının 2009-2013 Sosyo-Ekonomik Gelişim Devlet Programı"nın başarılı bir şekilde uygulanması sonucunda ülkenin temel makroekonomik göstergelerinde yüksek bir artış elde edilmiş, sosyo-ekonomik gelişme alanında belirlenen devlet tedbirlerinin yerine getirilmesi, halkın yaşam seviyesinin daha da artmasında önemli bir rol oynamıştır." Her iki devlet programının uygulama döneminde, devlet programlarından bağımsız olarak ülkenin tüm ekonomik bölgelerine dahil olan şehir ve ilçelerin sosyal-ekonomik gelişiminin hızlandırılması için ülke başkanı tarafından ek 240'a kadar kararnama imzalanmıştır.⁸⁸ Genel olarak, 2004-2013 yılları arasında ülkenin bölgelerinin sosyal-ekonomik gelişimi politikası, ülkenin makroekonomik göstergelerinin artan dinamikleri ile iyileşmiştir. Örneğin, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 3.3 kat, kişi başına düşen GSYİH 2.8 kat, petrol dışı sektör 2.6 kat artmıştır ve ülkede ortalama yıllık ekonomik büyüme oranı %12.9 olarak gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, belirtilen yıllar boyunca stratejik döviz rezervleri 31 kat, ihracat 9.3 kat, dış ticaret dengesi 6.6 kat, ithalat 4.2 kat, petrol dışı ihracat ise 4.7 kat artmıştır. İki devlet programının uygulanma döneminde devlet bütçe gelirleri 16 kat, aylık ortalama ücret 5.6 kat, emekli maaşları 9.6 kat, halkın bankalardaki mevduatı ise 27 kat artmıştır. Ülke genelinde asgari ücretin yaşam maliyetine ulaştırılması politikası devam etmiş, işçi politikası ve ödemelerin yapıldığı alanlarda gerçekleştirilen reformların sonucunda işçilerin yıllık ortalama ücretinin her yıl artması, halkın yaşam standardının yükselmesine olanak sağlamıştır. 2004-2013 yılları arasında ülkede asgari ücret miktarı 11.8 kat artmış, yoksulluk seviyesi %44.8'den %5.2'ye kadar düşmüştür.⁸⁹

Ülkede uygulanan esnek bütçe-vergi politikasının sonucunda devletin ekonomik gücünün daha da artması, ülkenin bölgelerinin, petrol dışı sektörün ve girişimcilik faaliyetinin geliştirilmesi, üretim ve altyapı alanlarının uluslararası standartlara uygun olarak yeniden yapılandırılması, toplum refahının artırılması yönünde çalışmalar sürdürülmüş, devlet

⁸⁸ Rehimli, R. (2023). Azerbaycan'da Devlet Yönetiminin Yeniden Yapılanması ve Kamu Personel Rejimi. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 6(3), 593-609.

⁸⁹ Rehimli, R. (2023). Azerbaycan'da Devlet Yönetiminin Yeniden Yapılanması ve Kamu Personel Rejimi. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 6(3), 593-609.

bütçesi yatırım ve sosyal amaçlı, gelişim ve kuruculuk bütçesi olarak, ekonomik reformların ve devlet programlarının finansman kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. 2003 yılında ülke ekonomisine yapılan yatırım harcamalarının toplam hacmi sadece %27'si iç kaynaklar üzerinden finanse edilirken, 2013 yılında iç yatırımların genel yatırımlara oranı %63'e ulaşmıştır. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2014-2018 yılları arasındaki sosyal-ekonomik gelişimi Devlet Programı"nın temel amacı ülkede petrol dışı ekonominin gelişmesi, ekonomik sistemin güçlendirilmesi, ülkenin bölgelerinin dinamik gelişimi yönünde devlet önlemlerinin sürekli olarak devam etmesi, özellikle de köy ve kasabaların gelişimi ile ilgili altyapının ve sosyal hizmetlerin daha da iyileştirilmesidir.⁹⁰

Bölgesel kalkınma programında belirlenen hedeflere ulaşmak için, özellikle de belirtilen görevlerin yerine getirilmesi için ülke çapında makroekonomik istikrarın korunması önemlidir. Makroekonomik istikrarı sağlamak için devlet bütçe politikasında ulusal ekonominin öncelikli alanlarının modernleştirilmesi ve etkinliğinin, uzun vadeli devamlılığının sağlanması için uygun zeminin oluşturulması, yatırım ortamının daha da iyileştirilmesi öncelikli alanlardan olmalıdır. Ekonomik büyümenin, istihdamın, bütçe gelirlerinin, diğer bir deyişle ekonomik kalkınmanın ana kaynağı olarak denge ve sürekli ekonomik büyümeye katkıda bulunma stratejik amacını sürdürmelidir. 2014-2018 yılları arasında, genel olarak ekonominin ve aynı zamanda bölgelerde çeşitli sektörlerin gelişiminin ana koşullarını aşağıda belirtmek mümkündür:⁹¹

5. Vergi ve gümrük vergisi oranlarının optimal düzeyde belirlenmesi,
6. Orta yıllık enflasyon seviyesinin ve ulusal paranın ekonomik gelişme için uygun seviyede korunup muhafaza edilmesi,
7. Tekstil üretiminin artırılması ve rekabetçiliğin sürdürülmesi,
8. Tarım ürünleri üreticilerinin teşvik edilmesi önlemlerinin uygulanması,
9. Üreticilerin ihracata yönelik faaliyetlerinin teşvik edilmesi,
10. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'da petrol dışı sektöre özel odaklanmanın artırılması,
11. Yeni iş yerlerinin kurulmasının teşvik edilmesi,
12. Gıda güvenliğini sağlamak amacıyla tarım sektörünün gelişiminin devam ettirilmesi.

⁹⁰ Kərimova, T. (2017). Azərbaycanda Yatırım Potansiyelinin Gelişmesinin Bölgesel Özellikleri. Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi, 9(34), 336.

⁹¹ Vəliyev, E. (2019). Bölgələrin Sosyo-Ekonomik Gelişiminə dair Üçüncü Devlet Programı (2014-2018) və Şeki'de Sənaye Kalkınması. Akademik Tarih və Düşünce Dergisi, 6(4), 2541-2555.

29 Ocak 2018 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2014-2018 yılları arasındaki sosyo-ekonomik gelişim Devlet Programının dördüncü yılının sonuçlarına adanmış bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta, geçmişte ülke genelinde ve bölgelerde elde edilen başarılar vurgulanmıştır. Petrol kriziyle karşı karşıya kalmasına rağmen, ülkenin bu zorlu sınavdan en az zararla çıktığını ifade etmiş ve gelecekte ülkenin petrol dışı sektörünü daha da hızlı geliştirmenin zorunlu olduğunu belirtmiştir.

Bölgesel sosyo-ekonomik gelişim programlarının uygulanmasıyla büyük ekonomik başarı elde edilmiştir. Ülkede 30 elektrik santrali inşa edilmiş ve işletmeye alınmıştır, bunların toplam üretim kapasitesi 2500 megavatı bulmaktadır. Ancak Devlet Programlarının uygulanmasından önce ülkede sadece 9 elektrik santrali bulunmaktaydı. Bu sonuç olarak, Azerbaycan'ın 2004 yılında elektrik enerjisi ithal eden bir ülke olmasından, şu anda kendi elektrik enerjisini tamamen karşılayan bir ülke olmasına dönüşmüştür. Ayrıca, Gürcistan aracılığıyla Türkiye'ye elektrik enerjisi ihracatı için geniş imkanlar da açılmıştır.⁹²

Ülkede 2004 yılında sürekli içme suyu temini oranı %26 idi, şu anda bu gösterge %67'ye yükselmiştir. Bu oran Bakü şehrinde %81, bölgelerde ise %43 olarak gerçekleşmiştir. Bu alandaki en büyük başarı olarak, Oğuz-Gabala-Bakü büyük su hattının tamamlanması gösterilebilir. Ayrıca, Ceyranbatan'da dünyanın en büyük süt işleme tesisi inşa edilmiştir ve bu tesisin ürettiği sular, Dünya Sağlık Örgütü'nün standartlarına tam olarak uygundur. Tarım sektörünün gelişimi için büyük melioratif tedbirler uygulanmıştır. Bu yıllar içinde dört su deposu - Taxtakörpü, Şəmkirçay, Göytəpə ve Tovuzçay su depoları inşa edilmiştir. Bu, melioratif tedbirlerin tarım sektörünün önemli bir altyapı projesi olduğunu gösterir. Bu sektöre yapılan büyük yatırım ve devlet desteği açık bir örneğidir. Şu anda bu alandaki çalışmalar devam etmektedir.⁹³

4.4. Sosyal ve Çevresel Etkiler

Petrol ve gaz endüstrisinin, sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve çevresel etkileri

⁹² Aliyev, Ö. Ü. P., & Akgün, Ö. Ü. L. (2019). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Sciences*, 5(19), 854-866.

⁹³ Muradov, E. (2012). Azerbaycan Ve Almanya'nın Bölgesel Kalkınma Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi. *Academic Review of Economics & Administrative Sciences*, 5(1).

de bulunmaktadır. Bu endüstrinin sosyal etkileri, gelir dağılımından insan haklarına, yerel toplulukların katılımından göçe kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Öncelikle, gelir eşitsizliği büyük bir endişe kaynağıdır. Petrol ve gaz gelirlerinin adil bir şekilde dağıtılmaması durumunda, toplum içinde büyük gelir farklılıkları ortaya çıkabilir. Bu da yoksulluk, işsizlik ve sosyal huzursuzluk gibi sorunlara yol açabilir. Ayrıca, bu gelirin adaletsiz dağıtılması, toplumdaki güveni sarsarak sosyal huzursuzluğu artırabilir. Yolsuzluk da petrol ve gaz endüstrisinin sosyal etkileri arasında öne çıkan bir konudur. Bu endüstrinin büyük miktarda kaynak ve gelir getirmesi, yolsuzluk için bir cazibe merkezi haline gelmesine neden olabilir.⁹⁴ Yetersiz denetim ve şeffaflık, bu sektörde yolsuzluğun kolayca yayılmasına olanak tanır ve kamu kaynaklarının kötüye kullanılmasına yol açabilir. İnsan hakları ihlalleri de petrol ve gaz projelerinin sosyal etkileri arasında yer alır. Bu projeler genellikle yerel halkların topraklarına ve geçim kaynaklarına erişimini kısıtlayabilir, bu da yerel toplulukların yaşam standartlarını olumsuz etkileyebilir ve insan hakları ihlallerine yol açabilir. Göç de petrol ve gaz projelerinin sosyal etkileri arasında önemli bir konudur. Yeni iş imkanları yaratarak çevrelerindeki bölgelere göçü teşvik edebilirler. Ancak bu, yerel altyapıda baskı yaratarak sosyal gerginliklere ve yerel kaynakların aşırı kullanımına neden olabilir. Bu sosyal etkileri azaltmanın ve yönetmenin birçok yolu vardır. Örneğin, gelir eşitsizliğini azaltmak için gelirin adil bir şekilde dağıtılması ve yerel toplulukların projelere katılımı teşvik edilebilir. Ayrıca, şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlanarak yolsuzlukla mücadele edilebilir ve çevresel düzenlemelerle çevresel etkiler en aza indirilebilir. Bu, petrol ve gaz endüstrisinin sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik açısından da yönetilmesini sağlayabilir.⁹⁵

Petrol ve gaz endüstrisinin sosyal etkilerinin yanı sıra, çevresel etkileri de göz ardı edilemez bir boyut taşır. Bu endüstri, çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük zorluklar doğurabilir. Özellikle, petrol sızıntıları, gaz kaçakları ve doğa tahribatı gibi çevresel riskler, ekosistemler üzerinde kalıcı hasarlara yol açabilir. Petrol çıkarma ve işleme süreçleri sırasında su kaynaklarının kirlenmesi, hava kirliliği ve toprak bozulması gibi çevresel zararlar, yerel ekosistemleri ve biyoçeşitliliği tehdit eder. Ayrıca, büyük enerji projelerinin yol açtığı ormansızlaşma ve habitat kaybı, doğanın dengesini bozarak uzun vadede çevresel krizlere

⁹⁴ Mukhtarov, M. (2017). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi ve Hollanda hastalığı açısından değerlendirme* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

⁹⁵ Huseyn, R. (2011). Azerbaycan'da petrole dayalı ekonomiden çok sektörlü ekonomiye geçişin gerekliliği ve tarım. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 147-166.

neden olabilir.⁹⁶

Bunlara ek olarak, fosil yakıtların yakılması, küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine doğrudan katkıda bulunur. Karbon emisyonlarının artması, dünya genelinde iklim dengesizliklerine yol açarak aşırı hava olaylarını tetikleyebilir ve deniz seviyelerinin yükselmesine neden olabilir. Bu durum, kıyı bölgelerinde yaşayan topluluklar için büyük bir risk oluşturur ve uzun vadede göç krizlerini tetikleyebilir. Aynı zamanda, kuraklık ve su kıtlığı gibi çevresel sorunların şiddetlenmesi, tarımsal üretimi olumsuz etkileyerek gıda güvenliğini tehdit edebilir.

Çevresel etkileri azaltmanın en önemli yollarından biri, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi teşvik etmektir. Rüzgar, güneş ve jeotermal gibi temiz enerji kaynaklarının kullanımı, fosil yakıtların çevresel zararlarını hafifletmek için etkili bir çözüm olabilir. Ayrıca, çevresel düzenlemelerin sıkılaştırılması ve endüstriyel faaliyetlerin denetiminin artırılması, petrol ve gaz projelerinin çevresel etkilerini minimize edebilir. Örneğin, çevresel etki değerlendirmeleri, projelerin planlama aşamasında olası çevresel riskleri tespit etmek ve bu riskleri en aza indirmek için önemli bir araçtır. Bu değerlendirmeler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik bir rol oynar.

Sonuç olarak, petrol ve gaz endüstrisi, ekonomik kalkınmaya katkı sağlarken, beraberinde getirdiği sosyal ve çevresel etkilerle de dikkat çekmektedir. Bu etkilerin sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, hem toplumlar hem de çevre için uzun vadede olumlu sonuçlar doğurabilir. Özellikle gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderilmesi, yolsuzlukla mücadele edilmesi ve çevresel düzenlemelere uyum sağlanması, bu endüstrinin daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir geleceğe katkıda bulunmasını sağlayacaktır. Enerji geçişi süreçlerinde yenilenebilir kaynaklara daha fazla yatırım yapılması ve çevresel sorumluluğun artırılması, petrol ve gaz endüstrisinin olumsuz etkilerini hafifletecek adımlar arasında yer almalıdır.

⁹⁶ Zengin, E., & Esedov, A. (2009). Türkiye Ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri. *Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences*, 5(9).

SONUÇ

Azerbaycan'ın enerji kaynakları ve bölgesel kalkınma bağlamında gerçekleştirilen bu kapsamlı araştırma, ülkenin enerji sektörünün bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Petrol ve gaz endüstrisinin, özellikle Bakü şehri ve Abşeron yarımadasında yoğunlaşan ekonomik potansiyeliyle, ülkedeki bölgesel eşitsizlikleri belirginleştirdiği ve kaynak tahsisinde dengesizliklere neden olduğu vurgulanmaktadır. Bu tez, Azerbaycan'ın bölgeleri arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkları ortaya koyarak, özellikle Bakü şehri ve Abşeron yarımadasındaki ekonomik yoğunlaşmanın diğer bölgeleri geride bıraktığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, ülkenin genel kalkınmasının sürdürülebilir ve dengeli olmasının zorunlu olduğunu göstermektedir.

Petrol ve gaz sektörü, Azerbaycan ekonomisinin köşe taşı olarak, gelişimi ve bölgesel iyileşmede önemli bir rol oynamaktadır. Hazar Denizi'nde büyük hidrokarbon rezervlerinin

keşfi, Azerbaycan'ı küresel enerji piyasasında kilit bir oyuncu konumuna getirerek, ekonomik manzarasını dönüştürmüştür. Petrol ve gaz sektörünün önemi, Bakü'de ilk petrol kuyusunun açıldığı 19. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır ve bu olay, Azerbaycan'ın petrol zengini bir ülke olarak yolculuğunun başlangıcını işaretlemektedir. Ancak, hidrokarbon endüstrisinin yönlendirdiği ekonomik refah ve büyüme açısından yeni bir dönemi başlatan esas olay, özellikle 1994'te imzalanan "Asrın Anlaşması" sonrasında, Sovyetler Birliği sonrası dönem olmuştur.

Petrol ve gaz sektörü, Azerbaycan'ın gayri safi yurtiçi hasılasına (GSYİH), ihracat gelirlerine ve devlet gelirlerine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu sektör, ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasının önemli bir kısmını oluşturarak, ekonomik büyümenin kritik bir itici gücü haline gelmiştir. Petrol ve gaz ihracatından elde edilen gelirler, Azerbaycan'ın ekonomik şoklara ve dış dalgalanmalara karşı bir tampon sağlayan önemli döviz rezervleri biriktirmesini sağlamıştır. 1999 yılında kurulan Azerbaycan Devlet Petrol Fonu (SOFAZ), petrol ve gaz ihracatından elde edilen gelirleri biriktiren bir egemen varlık fonudur ve bu doğal kaynaklardan elde edilen servetin, mevcut ve gelecek nesillerin yararına dikkatli bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır. SOFAZ, çeşitli ulusal projeleri finanse ederek, ülkenin sosyo-ekonomik gelişimine ve altyapı iyileştirmelerine katkıda bulunmaktadır.

Petrol ve gaz sektörünün etkisi, makroekonomik göstergelerin ötesine geçerek Azerbaycan genelinde bölgesel gelişimi önemli ölçüde etkilemektedir. Hidrokarbon ihracatından elde edilen gelirler, yollar, köprüler, havaalanları ve demiryolları gibi altyapı projelerine yapılan önemli yatırımları kolaylaştırmıştır; bu da farklı bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri teşvik ederek bağlantıyı artırmaktadır. Azerbaycan petrolünü küresel pazarlara taşıyan önemli bir boru hattı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı, Azerbaycan'ın stratejik önemini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda güzergahı boyunca iş imkânları yaratarak ve ekonomik faaliyetleri teşvik ederek bölgesel gelişimi de desteklemiştir.

Ayrıca, petrol ve gaz sektörünün gelişimi, uluslararası enerji şirketlerinden ileri teknolojiler, uzmanlık ve en iyi uygulamaları getirerek önemli doğrudan yabancı yatırımları (FDI) çekmiştir. Bu FDI akışı, inşaat, lojistik ve hizmetler gibi yardımcı sektörlerde büyümeyi teşvik eden bir çarpan etkisi yaratmış, dolayısıyla istihdam olanakları yaratmış ve yerel iş

gücünün beceri setlerini geliştirmiştir. Uluslararası enerji şirketlerinin varlığı, bilgi transferini ve kapasite oluşturmaya da kolaylaştırarak Azerbaycan'daki insan sermayesinin genel gelişimine katkıda bulunmuştur.

Petrol ve gaz sektörü, bölgesel eşitsizlikleri ele alarak daha az gelişmiş bölgelerde sosyal ve ekonomik kalkınma projelerini finanse etmede de önemli bir rol oynamıştır. Hidrokarbon endüstrisinden elde edilen gelirler, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlerin iyileştirilmesine yönelik programlara aktarılmıştır; böylece çeşitli bölgelerdeki sakinlerin yaşam kalitesi artırılmıştır. Temiz içme suyu temini, modern sağlık tesisleri ve eğitim kurumları gibi kırsal kalkınma projelerine yapılan yatırımlar, bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasında ve kapsayıcı büyümenin teşvik edilmesinde önemli olmuştur. Ayrıca, enerji sektörü Azerbaycan'ın küresel ekonomiye entegrasyonu için bir katalizör olmuştur. Ülkenin stratejik konumu ve Avrupa'ya büyük bir enerji tedarikçisi olarak rolü, jeopolitik önemini artırmış ve çeşitli ülkeler ve uluslararası örgütlerle daha yakın ekonomik ve siyasi bağlar geliştirmiştir. Hazar gazını Avrupa pazarlarına taşıyan karmaşık bir boru hattı ağı olan Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'ın bölgesel enerji güvenliğini artırma ve Avrupa'ya enerji tedarikini çeşitlendirme konusundaki rolünü örneklemektedir. Bu koridor, Azerbaycan'ın ekonomik duruşunu güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda bölgesel istikrar ve işbirliğine de katkıda bulunur.

Ekonomik ve bölgesel kalkınma etkilerinin yanı sıra, petrol ve gaz sektörü teknolojik inovasyon ve çevresel koruma konusunda da itici bir güç olmuştur. Azerbaycan, hidrokarbonların keşfi, çıkarımı ve taşınması için ileri teknolojileri benimseyerek, verimli ve çevresel olarak sorumlu operasyonları sağlamıştır. Hükümet ayrıca, petrol ve gaz endüstrisinin çevresel etkisini azaltmak için düzenlemeler ve politikalar uygulayarak, sürdürülebilir kalkınmayı ve doğal kaynakların korunmasını teşvik etmiştir.

Petrol ve gaz sektörünün Azerbaycan ekonomisindeki önemi abartılamaz. Ülkenin ekonomik büyümesinin, bölgesel kalkınmasının ve küresel entegrasyonunun omurgasını oluşturmaktadır. Hidrokarbonlardan elde edilen gelirler, altyapı, sosyal hizmetler ve insan sermayesinin gelişimine yönelik önemli yatırımları kolaylaştırarak, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde yaşam standartlarının genel iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Sektörün

doğrudan yabancı yatırımı çekme, teknolojik inovasyonu teşvik etme ve jeopolitik önemini artırmadaki rolü, ülkenin kalkınma yolundaki çok yönlü etkisini vurgulamaktadır. Azerbaycan hidrokarbon kaynaklarını kullanmaya devam ederken, sürdürülebilir yönetim ve çeşitlendirme sağlamak, gelecek nesiller için dirençli ve kapsayıcı bir ekonomi inşa etmek açısından önemini korumaktadır.

Ayrıca, tezin vurguladığı bir diğer önemli nokta, Azerbaycan'ın enerji sektöründeki başarılarının, bölgesel kalkınma ve ekonomik büyüme için stratejik devlet programlarının uygulanmasıyla sağlandığıdır. 2004-2013 yılları arasındaki "Azerbaycan Cumhuriyeti Regionlarının Sosyo-Ekonomik Gelişim Devlet Programları" ve devamındaki programların, ülkenin genel ekonomik göstergelerinde önemli artışlara neden olduğu belirtilmektedir. Bu programlar, özellikle petrole dayalı ekonominin etkilerini dengeleyerek, petrol dışı sektörlerle odaklanmayı ve bölgeler arasındaki eşitsizlikleri azaltmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın enerji kaynakları ve bölgesel kalkınması üzerine bu tez, ülkenin enerji sektöründeki başarıları ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen stratejik devlet programlarının, bölgesel kalkınma ve ekonomik büyüme açısından önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ancak, petrole dayalı ekonominin yarattığı eşitsizliklerin giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için daha fazla çaba gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdullayev, M. Q. (2010). History of Azerbaijan. part II (beginning of the XIX-XXI centuries). Baku: Baku State University.
- Agamaliyeva, N. (1998). The Republic of Azerbaijan. Baku: Science Publishing House.
- Ahmadli, T. N. ve Balayev, X. A. Tarım sektörünün Azerbaycan ekonomisindeki yeri. RA Namazov, RG Abaszade, Ecoenergetics, № 1, s. 3-8, 2022, 42.
- Ahmədov, M. (2013) Azerbaijan: Yeni Petrol Çağı ve Uluslararası Politika, Bakü.
- Akpınar, E. (2005). Bakü Tiflis Ceyhan BTC Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(2), 229-248.
- Akpınar, R. (2013). Türkiye’de değişen bölgesel kalkınma politikaları. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 4(6), 29-46.
- Aliyarli, S. (1996). History of Azerbaijan (from the Far East to the 1870s). Baku
- Aliyarli, S. (2007). Azerbaijan History Reserves. Baku: Chirag Purple

- Aliyev, H. (2015). Azerbaycan ve Gürcistan'da Kurumsal Dönüşüm ve Gayriresmi Ekonomi. Sosyalist Sonrası Alanlarda Gayriresmi Ekonomiler: Uygulamalar, Kurumlar ve Ağlar, 51-69.
- Aliyev, . . P., & Akgün, . . L. (2019). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bölgesel Kalkınma Politikaları. Sciences, 5(19), 854-866.
- Aliyeva, U. (2020). The impact of currency devaluation on the banking sector of Azerbaijan. Available at SSRN 3698650.
- Aras, O. N. (2003). Economics of Azerbaijan. Baku: Eastern-Western printing house.
- Aras, O. ve Süleymanov, E. (2010). Azerbaycan Ekonomisi, Bakü: erg ve Gerb Matbaası.
- Aras, . N., Süleymanov, E. ve Mammadov, K. (2016). Azerbaycan Ekonomisi: Bağımsızlığın 25 yılı. Sharg-Garb.
- Aslanlı, A. (2018). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, 25(1), 15-27.
- Aslanlı, A. ve Isayev, A. (2019). Tanap And Tap Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi Kapsamında. Ekonomik ve Sosyal Kalkınma: Bildiriler Kitab, 642-649.
- Aslanlı, K. (2015). Azerbaycan'da mali sürdürülebilirlik ve devlet petrol fonu. Avrasya Araştırmaları Dergisi, 6(2), 114-121.
- Aybar, S., Rasulova, M. Ve Qasimli, F. (2015). Azerbaycan'da Ekonomik eitlilik ve Politika. Florya Ekonomi Politik Günlükleri, 1(1), 39-59.
- Aydin, Turan. "Russia's Oil and Gas Policy", Eurasian Studies, Number: 4, 1995, p.59.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/>
- Bağırzade, E. (2011). Bağımsızlığının 20. Yilinda Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisi. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (Htad), 15(15), 277-312.
- Breban, D., Mukhtarov, E., and Jafarov, J. (2018). The CESD Assessment on the 2019 State Budget Project. Available at SSRN 3485612.
- ifti, H., & Erahinoğlu, A. (2016). Avrasya'nın Rekabet Gc: Türkiye. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 8(1), 29-38.
- Deniz, Veli, "Technical Principles in Supply of Pipelines and Security in Supply", Ankara: Konrad Adenauer Foundation Publication, 2007, p. 126.

- Efendiyev. O. (Ed), (2007). History of Azerbaijan. Seven Volume. III Volume (XIII-XVIII centuries). Baku: Science of Art.
- Ekrem, Nuraniye Hidayet, “The Effects of Baku-Tbilisi-Ceyhan to China”, Strategy, Year: 3, Issue: 114, 2006, p. 21.
- Eraydın, A. (2004). Bölgesel kalkınma kavram, kuram ve politikalarında yaşanan değişimler. Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, C, 1, 126-146.
- Farzalibeyov, F. (2021). Avrupa enerji güvenliği gündeminde ve politika oluşturma sürecinde Güney Koridorunun Evrimi. Uluslararası Küresel Enerji Sorunları Dergisi, 43(1), 55-78.
- Gasimova, N. (2020). Azerbaycan'ın 2021 Devlet Bütçesi: Kısa Genel Bakış. CESD Aralık.
- Guliyev, M. (2020, Temmuz). Azerbaycan'da ekonomik çeşitlendirmenin hızlandırılması: Zorluklar, beklentilerin şekillendirilmesi. 56. Uluslararası Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Bilimsel Konferansı – Aveiro.
- Guliyeva, G. (2018). Azerbaycan'da Kalkınma Ekonomisinin Ekonomik Önkoşulları ve Beklentileri. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada (Bildiriler Kitabı Cilt 2/4), 55. Uluslararası Ekonomik ve Sosyal Bilimsel Konferansı (s. 227).
- Gunton, T. (2003). Natural resources and regional development: An assessment of dependency and comparative advantage paradigms. Economic geography, 79(1), 67-94.
- Haciyeva, P. (2021). Azerbaycan'da İnşaat Sektörünü Etkileyen İç Ve Dış Faktörler. Turan-Sam, 13(Sp. Issue), 265-274.
- Hasanli, Y., & Rahimli, G. (2023). Assessment Of The Multiplicative Effects Of The Mining And Manufacturing Sectors In Azerbaijan. Journal Of Economic Sciences: Theory & Practice, 80(2).
- Hasanov, F. (2013). Hollanda hastalığı ve Azerbaycan ekonomisi. Komünist ve Komünizm Sonrası Çalışmalar, 46(4), 463-480.
- Humbatova, S. I., Gasimov, R. K., ve Hajiyeve, N. G. O. (2019). The impact of oil factor on Azerbaijan economy. International Journal of Energy Economics and Policy, 9(4), 381-387.

- Huseyn, R. (2011). Azerbaycan'da petrole dayalı ekonomiden çok sektörlü ekonomiye geçişin gerekliliği ve tarım. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 147-166.
- Hüseynov, M. (2023). Petrol ve doğal gaz endüstrisinin Azerbaycan ekonomisine etkileri. *Bilimsel Koleksiyon «InterConf+»*, (33 (155)), 8-15.
- Hüseynov, N. (2019). 2025 Yılında Azerbaycan Ekonomisi: Dünyada Ham Petrol Üretimi ve Fiyatları. *Sosyal ve Ekonomik Revue*, 17(2).
- Ibrahimova, S. (2019). Türk Bütçe Sistemi İle Azerbaycan Ve Rusya Bütçe Sistemlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 239-244.
- İbadoglu, G., Alasgarov, K. ve Bayramov, G. (2013). Azerbaycan'da petrol ve gaz gelir yönetimi. *Azerbaycan'da Gelir Yönetimine İlişkin Politika Belgesi*, Kasım.
- İbrahim, N. (2021). Azerbaycan Ekonomisinde Hollanda Hastalığı Etkileri: Çok Değişkenli Doğrusal Sıradan En Küçük Kareler (OLS) Tahminlerinin Sonuçları. *İktisat Yüksek Okulu İktisat Dergisi*, 25(2), 309-346.
- İbrahimov, R. (2012). Azerbaycan'ın Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı. *Uluslararası Stratejik Araştırma Örgütü*, 7(14), 125-148.
- İmanova, M. (2018). AZERBAJCANDA SANAYİLEŞME SÜRECİNİN ETKİN GELİŞİM YÖNLERİ. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi (IJTEBS)* E-ISSN: 2602-4411, 2(2), 13-17.
- Kərimova, T. (2017). Azerbaycanda Yatırım Potansiyelinin Gelişmesinin Bölgesel Özellikleri. *Turan: Stratejik Arastirmalar Merkezi*, 9(34), 336.
- Klimas, E. ve Humbatov, M. (2016). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu. *İpek Yolunun Demir Zemini'*, Vilnius.
- Mukhtarov, M. (2017). Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi ve Hollanda hastalığı açısından değerlendirme (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Muradov, E. (2012). Azerbaycan ve Almanya'nın Bölgesel Kalkınma Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 103-115.

- Musayev, A. ve Aliyev, K.(2017). Kaynak Zengini Bir Ülkede Vergi Gelirlerinin Petrol Sektörüne Bağlılığının Modellenmesi: Azerbaycan'dan Kanıtlar. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(3), 1023-1029.
- Niftiyev, I. (2020). Azerbaycan'da sanayisizleşme süreci: Hollanda hastalığı sendromu yeniden ele alındı. 4. Orta Avrupa Teknolojik Değişim ve Gelişme Doktora Çalıştayı Bildirileri Kitabı'nda (s. 357-396). Szeged: İktisat ve İşletme Fakültesi, İktisat Doktora Okulu, Szeged Üniversitesi.
- Orujov, K. (2017). Ermenistan'ın Azerbaycan Cumhuriyeti Karabağ Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Hayatına Verdiği Zararlar ve Ortadan Kaldırılması.
- Özaslan, A., & Hidayet, Ü. N. L. Ü. (2016). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Değişim Ve Kalkınma Ajansları. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(13), 64-83.
- Rehimli, R. (2023). Azerbaycan’da Devlet Yönetiminin Yeniden Yapılanması Ve Kamu Personel Rejimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(3), 593-609.
- Rzayev, Z. ve Salayev, R. (2021). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Vergi Yüğü Düzeyini ve Vergi Ortamını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Kalkınma: Bildiriler Kitabı*, 381-386.
- Sarkhanov, T. (2022). The effect of oil prices on Azerbaijan’s economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*.
- Shamilova, A. M. (2023). The Importance Of Legal Reforms In Strengthening Azerbaijan’s Statehood (2016–2020). *Вчені Записки*, 98.
- Sun, X., Li, J., Qiao, H., & Zhang, B. (2017). Energy implications of China's regional development: new insights from multi-regional input-output analysis. *Applied energy*, 196, 118-131.
- Süleymanlı, J. (2015). Azerbaycan'da doğrudan yabancı yatırımlar ve doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlere ilişkin bir uygulama (Master's thesis, Bursa Uludag University (Turkey)).
- Süleymanov, E. ve Aliyev, K. (2015). 1991-2012 Azerbaycan ekonomisinin

makroekonomik analizi ve grafiksel yorumu. Uzman İktisat Dergisi, 3(1).

Tekin, A. (2011). Küreselleşen dünyada bölgesel kalkınma dinamikleri, kamu politikaları ve bölgesel kalkınma ajansları. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (29).

Usta, C. (2016). Türkiye’de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bölgesel Analizi. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 2(2), 181-201.

Van Berkum, S. (2017). Azerbaycan tarım sektörünün pazar ve rekabet edebilirlik analizi: genel bakış.

Veliyev, Cavid, “War Without a Winner”, Strategy, Year: 5, Number: 231, 2008, p. 9.

Veliyev, E. (2019). Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişimine dair Üçüncü Devlet Programı (2014-2018) ve Şeki’de Sanayi Kalkınması. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 6(4), 2541-2555.

Yıldırım, Z. ve Arifli, A. (2021). Petrol ihraç eden küçük bir ekonomide petrol fiyatı şokları, döviz kuru ve makroekonomik dalgalanmalar. Enerji, 219, 119527.

Zengin, E., & Esedov, A. (2009). Türkiye Ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri. Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences, 5(9).

Zulfigarov, F. ve Neuenkirch, M. (2020). Azerbaycan'da petrol fiyatlarındaki değişimlerin seçilmiş makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi. Ekonomik Sistemler, 44(4), 100814.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı :

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :

Yüksek Lisans Öğrenimi :

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyet/Yayınlar :

Aldığı Ödüller :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler ve Kurs Belgeleri :

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih :